

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Міністерство освіти і науки України

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Осипенко Віра Юріївна

УДК 81-112

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОНЯТТЯ «ДИСКУРС»
У МОВОЗНАВСТВІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

03 Гуманітарні науки

035 Філологія

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

 В. Ю. Осипенко

Наукові керівники – **Дьячок Наталя Василівна**

доктор філологічних наук, професор

Ситняк Роман Миколайович

кандидат філологічних наук, доцент

Дніпро – 2025

АНОТАЦІЯ

Осипенко В. Ю. Основні характеристики поняття «дискурс» у мовознавстві кінця XX – початку XXI ст. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 – «Філологія» (03 – «Гуманітарні науки») – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпро, 2025.

Дисертацію присвячено дослідженню основних характеристик дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XXI ст. в лінгвоісторіографічному аспекті.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлена недостатнім висвітленням основних характеристик дискурсу в лінгвістиці, а також наявністю численних дискусійних аспектів, що потребують подальшого аналізу. Водночас визначення ключових характеристик досліджуваного поняття має вагомое теоретичне та прикладне значення, сприяючи як поглибленню наукового розуміння цієї мовної категорії, так і вдосконаленню практичних підходів до її вивчення.

Мета розвідки полягає в розкритті й аналізі поглядів лінгвістів на основні характеристики дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XXI ст.

У пропонованій дисертації вперше системно висвітлені основні характеристики поняття «дискурс» кінця XX – початку XXI ст. в лінгвоісторіографічному аспекті. Зважаючи на те, що сучасне мовознавство ґрунтується на досвіді лінгвістичних досліджень, актуальності набуває аналіз наукової спадщини мовознавців зазначеного періоду.

Джерельною базою дослідження є сукупність наукових праць, у яких аналізують дискурс, зокрема основні роботи вчених, які істотно вплинули на розвиток теорії дискурсу, а саме Ф. С. Бацевича, О. О. Селіванової, К. С. Серажим, Р. Водак, Т. А. ван Дейка, Е. Лакло, Ю. Габермаса, М. Пеше, В. Проппа, Г. Г. Почепцова, Е. Бенвеніста, М. Фуко, В. Дресслера, Ю. М. Лотмана, Ж. Дерріди, Р. Барта, Ф. де Соссюра, М. Стаббса, Н. І. Сукаленко, В. Дресслера, Н. Феркло, Є. К. Бистрицького, Г. П. Грайса, П. Шародо, Ж. -П. Бронкарта, Ф. Растье, Дж. Гумперца, С. Томащікової,

Ч. Філмора, Л. Альтюссера, Р. Якобсона, Р. Барта, Ж. Лакана, М. Халлідея, Дж. Остіна, Р. Томліна, Т. Гівона та ін.

Наукову новизну дисертаційної роботи визначає те, що в ній уперше докладно представлені основні характеристики дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XXI ст. в лінгвістотріографічному аспекті.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні напрямів лінгвістичних досліджень, пов'язаних з вивченням основних характеристик дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XXI ст. Запропонована методика дослідження базується на поєднанні хронологічного та концептуального підходів, що дає змогу систематизувати значний обсяг фактичного матеріалу та оцінити внесок окремих концепцій у розвиток дискурсології. Особливу увагу зосереджено на вивченні новаторських підходів, які імplementовані сучасними лінгвістами порівняно з їхніми попередниками, а також на визначенні значущості цих ідей для вирішення актуальних питань дискурсивного аналізу. Розроблена методика сприяє комплексному осмисленню дискурсу як багатовимірного феномена в контексті його когнітивних, прагматичних, соціокультурних та інших аспектів.

Отже, дослідження не лише розширює теоретичні горизонти сучасної лінгвістики, але й створює основу для подальшого вивчення дискурсивних явищ у контексті їхньої еволюції та міждисциплінарного значення.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали дисертації сприятимуть вирішенню методологічних питань, пов'язаних з дослідженням дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XXI ст., а також вдосконаленню курсів лінгвістичних дисциплін у закладах вищої освіти України. Результати здійсненого дослідження можуть бути застосовані у викладанні курсів історії лінгвістичних учень, вступу до мовознавства та загального мовознавства на філологічних факультетах, а також у культурно-просвітній роботі.

Вступ дисертації містить відомості про новизну, актуальність, мету, завдання, практичне й теоретичне значення роботи, апробацію результатів та методологію дослідження.

У **першому розділі** узагальнено теоретичне підґрунтя дослідження дискурсу як мовного явища; проаналізовано лінгвоісторіографічні підходи до вивчення дискурсу; окреслено його місце в мовознавчих традиціях кінця ХХ – початку ХХІ ст. Розглянуто ключові методологічні аспекти дослідження, охоплюючи принципи інтеграції хронологічного та концептуального аналізу. Окреслено основні напрями дослідження поняття дискурсу. Визначено його багатовимірність та інтердисциплінарний характер. Встановлено, що дослідження дискурсу в лінгвоісторіографічному аспекті дає змогу виявити нові закономірності його еволюції та концептуалізації.

У межах **другого розділу** подано аналіз основних характеристик дискурсу, описаних в мовознавчих дослідженнях другої половини ХХ ст. Особливу увагу приділено типології та структурі дискурсу, його прагматичним та семіотичним аспектам. Розглянуто співвідношення дискурсу з мовною та мовленнєвою діяльністю, визначено комунікативну й інтерактивну природу цього явища. Виділено категорійні характеристики дискурсу, зокрема й аспекти когерентності, контекстуальності та інтертекстуальності, що стали основою для подальшого розвитку теорії дискурсу.

У **третьому розділі** розглянуто основні напрями розвитку теорії дискурсу в сучасному мовознавстві. Окреслено місце дискурсу в новітніх лінгвістичних парадигмах, зокрема в межах когнітивної лінгвістики, прагматики та критичного дискурсивного аналізу. Розглянуто методи та підходи до дослідження дискурсу, зокрема формальний, функціональний, когнітивний і прагматичний. Докладно проаналізовано становлення дискурсивного аналізу як самостійної дисципліни, визначено її основні методи, категорії та напрями, а також розширення гетерогенного поля дискурсивних досліджень. Виділено специфічні характеристики дискурсу як мовної одиниці, що репрезентує зміни в комунікативних практиках сучасного суспільства.

Виконане дослідження вможливило такі висновки:

1. Дискурс є міждисциплінарним феноменом, що об'єднує різні галузі

гуманітарних наук, зокрема лінгвістику, соціологію, антропологію та когнітивну психологію. У дисертації розглянуто основні теоретико методологічні засади дослідження, що охоплюють його взаємозв'язок із принципом історизму. Підкреслено роль аналізу комунікативної взаємодії як ключового аспекту сучасної лінгвістики.

2. Історичний аналіз поглядів на дискурс у XX–XXI ст. дав змогу виявити еволюцію наукових підходів до його вивчення. Особливу увагу приділено концепціям Т. А. ван Дейка, Н. Ферклафа, Ф. де Сосюра, М. Фуко, Дж. Остіна, Дж. Сьорля, Дж. Лакоффа та М. Джонсона. Ці дослідники підкреслюють взаємодію мови, контексту та когнітивних процесів у формуванні дискурсу, що відображає соціальні структури та культурні норми.

3. Дослідження підтвердили важливу роль прагматичних і когнітивних аспектів у вивченні дискурсу. Встановлено, що методологія когнітивної лінгвістики, зокрема концептуальні метафори та фрейми, дає змогу дослідити глибинні ментальні структури, які формують комунікативні практики. Доведено, що теорія мовленнєвих актів, яка розглядає дискурс як сукупність мовленнєвих дій, виконуваних в рамках соціальної взаємодії, є ключовою для розуміння дискурсу.

4. Розвиток дискурсивного аналізу значною мірою зумовлений міждисциплінарними підходами, які інтегрують досягнення когнітивної психології, соціології, культурології та антропології. У роботі обґрунтовано тезу про те, що дискурс потрібно розглядати як цілісну комунікативну подію, яка включає текст, мовлення та ситуативний контекст.

5. Перехід від структуралізму до постструктуралізму та антропоцентричних підходів уможливив глибше розуміння впливу дискурсу на ідентичність, соціальні та владні відносини. Критичний дискурсивний аналіз акцентує увагу на ідеологічних та соціальних аспектах комунікації, демонструючи значення мови як інструменту впливу.

6. Застосування актуалістичного методу сприяло глибшому розумінню

еволюції дискурсу та дослідженню його соціокультурного значення. Розкрито особливості формування дискурсивного аналізу як самостійного напрямку мовознавства, що інтегрує сучасні тенденції когнітивної та прагматичної лінгвістики.

7. Загалом, дослідження дискурсу підтвердило його центральну роль у лінгвістиці та інших науках. Подальший розвиток дискурсивного аналізу пов'язаний із поглибленням досліджень когнітивних, прагматичних та соціокультурних аспектів мови, що дає змогу розглядати дискурс як багатовимірне явище, яке впливає на формування соціальної реальності.

Ключові слова: дискурс, аналіз дискурсу, лінгвістика тексту, комунікативна подія, комунікативна лінгвістика, мовлення, дискурсологія, критичний дискурсивний аналіз, текст і дискурс, лінгвоісторіографічний аспект, актуалістичний метод.

SUMMARY

Osypenko, V. Yu. The main characteristics of the notion of «discourse» in linguistics of the late XXth and early XXIst centuries. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 035 – «Philology» (03 – «Humanities») – Oles Honchar Dnipro National University. Dnipro, 2025.

The dissertation is dedicated to the study of the main characteristics of discourse at the end of the XXth and the beginning of the XXIst centuries from a linguo-historiographical perspective.

The **relevance** of the study is determined by the insufficient coverage of the main characteristics of discourse in linguistics, as well as the existence of numerous debatable aspects that require further analysis. At the same time, identifying the key features of the notion under study holds significant theoretical and practical value, contributing both to the deepening of scholarly understanding of this linguistic category and to the improvement of practical approaches to its examination.

The **aim** of this study is to explore and analyze linguists' views on the key characteristics of discourse in the linguistic scholarship of the late XXth and early XXIst centuries.

The dissertation presents the first systematic account of the main characteristics of discourse in linguistics at the end of the XXth and the beginning of the XXIst centuries in a linguo-historiographical context. Given that modern linguistics is based on the experience of linguistic research, the analysis of the scholarly legacy of linguists of this period becomes relevant.

The **source base** of the research consists of a collection of scientific works that analyze discourse, specifically the major works of scholars who have significantly influenced the development of discourse theory. These include the works of F. S. Batsevich, O. O. Selivanova, K. S. Serazhim, R. Wodak, T. A. van Dijk, E. Laclau, J. Habermas, M. Pecheux, V. Propp, H. G. Pocheptsov, E. Benveniste, M. Foucault, V. Dressler, Yu. M. Lotman, J. Derrida, R. Barthes, F. de Saussure, M. Stubbs, N. I. Sukalenko, V. Dressler, N. Ferklauff, E. K. Bistritsky, G. P. Grice, P. Sharo, J.-P. Bronckart, F. Rastie, J. Gumperz, S. Tomashchikova, C. Fillmore, L. Althusser, R. Jakobson, R. Barthes, J. Lacan, M. Halliday, J. Austin, R. Tomlin, T. Givón, and others.

The **scientific novelty** of the dissertation is determined by the fact that it provides a detailed presentation of the main characteristics of discourse in linguistics at the end of the XXth and the beginning of the XXIst centuries from a linguo-historiographical perspective.

The **theoretical significance** of the work also extends to the deepening of linguistic research directions related to the study of the main characteristics of discourse in linguistics at the turn of the XXth and XXIst centuries. The proposed research methodology combines chronological and conceptual approaches, allowing for the systematization of significant factual material and assessing the contributions of individual concepts to the development of discourse studies. Particular attention is given to studying innovative approaches introduced by modern linguists compared to their predecessors, as well as determining the significance of these ideas

for solving key issues in discourse analysis. The methodology developed contributes to a comprehensive understanding of discourse as a multidimensional phenomenon, considering its cognitive, pragmatic, and sociocultural aspects.

Thus, the research not only expands the theoretical horizons of modern linguistics but also creates a foundation for further studies of discourse phenomena in the context of their evolution and interdisciplinary significance.

The **practical significance** of the work lies in the fact that the materials of the dissertation will contribute to resolving methodological issues related to the study of discourse in linguistics at the turn of the XXth and XXIst centuries, as well as improving the courses of linguistic disciplines in higher education institutions of Ukraine. The results of this research can be applied in teaching courses on the history of linguistic thought, introduction to linguistics, and general linguistics at philological faculties, as well as in cultural and educational activities.

The **introduction** of the dissertation contains information about the novelty, relevance, aim, objectives, practical and theoretical significance of the work, the approval of the results, and the research methodology.

The **first chapter** summarizes the theoretical basis of discourse as a linguistic phenomenon, analyzes the linguo-historiographical approaches to the study of discourse, and outlines its place in the linguistic traditions of the late XXth and early XXIst centuries. The key methodological aspects of the study are considered, including the principles of integrating chronological and conceptual analysis. The main directions of discourse research are outlined, and its multidimensional and interdisciplinary nature is established. It is determined that the study of discourse from a linguo-historiographical perspective allows for the identification of new patterns in its evolution and conceptualization.

In the **second chapter**, the main characteristics of discourse typical of linguistic studies of the second half of the XXth century are analyzed. Special attention is paid to the typology and structure of discourse, as well as its pragmatic and semiotic aspects. The relationship between discourse and speech activity is discussed, highlighting its communicative and interactive nature. The categorical

characteristics of discourse are identified, including aspects of coherence, contextuality, and intertextuality, which became the foundation for the further development of discourse theory.

The **third chapter** explores the main directions of the development of discourse theory in contemporary linguistics. It outlines the place of discourse in modern linguistic paradigms, particularly within cognitive linguistics, pragmatics, and critical discourse analysis. The methods and approaches to studying discourse, including formal, functional, cognitive, and pragmatic, are considered. The development of discourse analysis as an independent discipline is analyzed in detail, identifying its primary methods, categories, and directions, as well as the expansion of the heterogeneous field of discourse studies. Specific characteristics of discourse as a linguistic unit, reflecting changes in the communicative practices of modern society, are highlighted.

The research leads to the following conclusions:

1. Discourse is an interdisciplinary phenomenon that unites various fields of the humanities, including linguistics, sociology, anthropology, and cognitive psychology. The dissertation outlines the main theoretical and methodological foundations of discourse research, including its connection to the principle of historicism and the actualism in linguistic research. The role of communicative interaction analysis as a key aspect of modern linguistics is emphasized.

2. The historical analysis of views on discourse in the XXth–XXIst centuries reveals the evolution of scientific approaches to its study. Particular attention is paid to the concepts of T. A. van Dijk, N. Fairclough, F. de Saussure, M. Foucault, J. Austin, J. Searle, J. Lakoff, and M. Johnson. These scholars emphasize the interaction of language, context, power, and cognitive processes in the formation of discourse, reflecting social structures and cultural norms.

3. The dissertation reveals the role of pragmatic and cognitive aspects in discourse study. The methodology of cognitive linguistics, including conceptual metaphors and frames, allows for the exploration of deep mental structures that

shape communicative practices. Special attention is given to speech act theory, which views discourse as a set of speech acts performed within social interaction.

4. The development of discourse analysis is significantly influenced by interdisciplinary approaches that integrate achievements from cognitive psychology, sociology, cultural studies, and anthropology. The dissertation argues that discourse should be considered as a holistic communicative event, including text, speech, and situational context.

5. The transition from structuralism to poststructuralism and anthropocentric approaches has deepened the understanding of the impact of discourse on identity, social, and power relations. Critical discourse analysis emphasizes the ideological and social aspects of communication, demonstrating the significance of language as a tool of influence and power.

6. The actualistic method in linguistics facilitates an understanding of the evolution of discourse, contributing to the study of its sociocultural significance. The characteristics of discourse analysis as an independent field of linguistics are revealed, integrating modern trends in cognitive and pragmatic linguistics.

7. Overall, the study confirms that discourse plays a central role in linguistics and other fields. The further development of discourse analysis is connected with deepening research into the cognitive, pragmatic, and sociocultural aspects of language, allowing discourse to be viewed as a multidimensional phenomenon that shapes social reality.

Keywords: discourse, discourse analysis, discourse studies, text linguistics, communicative event, communicative linguistics, speech, discourseology, critical discourse analysis, text and discourse, linguo-historiographic aspect, actualistic method.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Публікації у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»

Осипенко В. Ю. Лінгвоісторіографічний аспект дослідження дискурсу в сучасному мовознавстві. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип.21. Т.1. С. 212–216. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.1.39>

Осипенко В. Ю. Поняття дискурсу як комунікативного інтерактивного явища (на основі досліджень другої половини XX ст.). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Вип. 5. Т. 33 (72). С. 300–305. URL: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.5.1/50>

Осипенко В. Ю. Дискурс і лінгвістика тексту в мовознавстві другої половини XX ст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. №59. Т.3. С.4–7. URL: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.59.3.1>

Осипенко В. Ю. Основні напрями дослідження дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XI ст. *Нова філологія. Збірник наукових праць*. 2023. № 90. С.69–74. URL: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2023-90-10>

Осипенко В. Ю. Розуміння поняття дискурсу: від теорії до практики в сучасному лінгвістичному дослідженні *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. № 70. Т.2. С.183–187. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/70-2-25>

Публікації, у яких додатково відображені результати дослідження (статті в інших виданнях, матеріали конференції тощо)

Осипенко В. Ю. Дискурс і текст: з історії дослідження. *Методологія та історіографія мовознавства: збірник тез IX науково-практичної Інтернет-конференції (Слов'янськ – Дніпро, 19–20 жовтня 2022 р.)*. Слов'янськ – Дніпро: ДДПУ, 2022. С. 65–69.

Осипенко В. Ю. До питання про типологію і структуру дискурсу (лінгвоісторіографічний аспект). *Eurasian scientific discussion: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції* (Барселона 18–20 грудня 2022 р.). Барселона, Іспанія, 2022. Р. 391–395.

Осипенко В. Ю. Місце дискурсу в сучасному мовознавстві. *Методологія та історіографія мовознавства: збірник тез X науково-практичної Інтернет-конференції* (Слов'янськ – Дніпро, 18–19 жовтня 2023 р.). Слов'янськ – Дніпро: ДДПУ, 2023. С.146–148.

Осипенко В. Ю. Дискурс, мова та мовленнєва діяльність. *Література, психологія, педагогіка у ракурсах взаємодії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Дніпро, 9 листопада 2023 р.). Дніпро: ГПМ ДВНЗ «ДДПУ», 2023. С. 172–174.

Осипенко В. Ю. Історичний ракурс дослідження дискурсу в західноєвропейській лінгвістиці другої половини ХХ ст. *Український світ у наукових парадигмах: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Вип. 11. Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2024. С.187–189.

Осипенко В. Ю. До питання про систему поглядів на поняття «дискурс» в історичній перспективі та новітніх наукових парадигмах. *Сучасні лінгвістичні парадигми: матеріали міжнародної наукової конференції* (м. Дніпро, 19 квітня 2024 р.) / відп. ред. Л. В. Суховецька. Дніпро, 2024. Вип. 7. С. 98–102.

Осипенко В. Ю. The Concept of Heterogeneity: Expanding the Scope of Discourse Analysis. *Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення: VIII матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Дніпро, 21 листопада 2024 р.). Дніпро: ГПМ ДВНЗ «ДДПУ», 2024. С. 98–101.

Осипенко В. Ю. The Role of Semantics in Shaping Discourse Theory. *Вісник студентського наукового товариства Горлівського інституту іноземних мов: матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених*

«Мовна комунікація і сучасні технології у форматі різнорівневих систем»

Вип. 13. Дніпро: Вид-во ГІМ ДВНЗ ДДПУ, 2024. С. 153–155.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СИМВОЛІВ

Абревіатури

КДА – критичний дискурсивний аналіз

Символи

= – еквівалентність

≠ – нееквівалентність

=> – потенційне значення семантичного еквіваленту

→ – похідне значення

<=> – синонімічне значення

/ – альтернативне значення

Скорочення

див. – дивись

п. – пункт

рис. – рисунок

с. – сторінка

ст. – століття

та ін. – та інше

р. – рік

рр. – роки

p. – page

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ I. ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДИСКУРСУ В	
ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНОМУ АСПЕКТІ. МЕТОДИ І НАПРЯМИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ	23
1.1. Лінгвоісторіографічний аспект дослідження поняття дискурс.....	25
1.2. Методологія дослідження	38
1.3. Напрями дослідження.....	44
Висновки до розділу I.....	52
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ В МОВОЗНАВСТВІ ДРУГОЇ	
ПОЛОВИНИ XX СТ.....	
2.1. Дискурс і лінгвістика тексту в мовознавстві другої половини XX ст..	56
2.2. Дослідження дискурсу в контексті мови та мовленнєвої діяльності ...	68
2.3. Поняття дискурсу як комунікативного інтерактивного явища	71
2.4. Типологія та структура дискурсу в мовознавстві.....	82
2.5. Категорійний аспект дискурсу в мовознавстві	91
2.6. Прагматичні аспекти текстуального дискурсу в мовознавстві другої	
половини XX ст.	93
2.7. Семантика та семіотика теорії дискурсу	101
Висновки до розділу II.....	105
РОЗДІЛ III. ҐРУНТОВНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ В	
СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	
3.1. Місце дискурсу в сучасному мовознавстві	111
3.2. Теоретичні та прикладні результати дослідження дискурсу в	
мовознавстві початку XXI ст.	123
3.3. Підходи до дослідження дискурсу в мовознавстві.....	127
3.3.1. Формальний та функціональний підхід.....	127
3.3.2. Когнітивний підхід	132
3.3.3. Прагматичний підхід	144
3.4. Становлення дискурсивного аналізу як лінгвістичної дисципліни	151
3.4.1. Сучасні напрями критичного дискурсивного аналізу.....	160
3.4.2. Методи дискурсивного аналізу	165
3.4.3. Елементи та категорії дискурсивного аналізу	167

3.4.4. Гетерогенність дискурсу: розширення поля дискурсивного аналізу.....	171
3.5. Дискурс у новітніх парадигмах мовознавства ХХІ ст.	180
3.6. Теорія репрезентації дискурсу	184
3.7. Специфічні характеристики та організація дискурсу як мовної одиниці в дослідженнях початку ХХІ ст.....	188
Висновки до розділу ІІІ	197
ВИСНОВКИ.....	203
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	209

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Лінгвістика за останнє сторіччя характеризується бурхливим розвитком і зміною аспектів, що потрапляють у центр лінгвістичних досліджень. Входження до наукової парадигми різних параметрів мовних ситуацій сприяло розвитку теорії комунікації та мовної взаємодії, що зумовило виникнення нових напрямів у лінгвістиці (теорії мовних актів, теорії тексту, теорії висловлювання, теорії дискурсу), нових об'єктів дослідження, нової мовної одиниці – дискурсу.

Хоч поняття *дискурс* існує вже понад дві тисячі років у значенні «діалог», «міркування», як термін його почали широко використовувати лише в 50-і рр. XX ст. Дискурс є міждисциплінарним поняттям, окремі аспекти якого в сучасній науковій думці використовують у контексті багатьох гуманітарних дисциплін.

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень зазначеного феномена науковці пропонують різні підходи до тлумачення поняття *дискурс*. Усе залежить від точки відліку того чи того дослідника. Традиційно дискурс співвідносять з такими феноменами, як висловлювання, мова, мовна діяльність, текст, комунікативна ситуація, монолог, діалог, що сприяє, з одного боку, розумінню того, до якого ряду явищ належить дискурс, а з іншого боку, створює хибне уявлення про ідентичність цих явищ.

Отже, поняття *дискурс* є найуживанішим поняттям сьогодення, утім, навіть серед лінгвістів не існує єдиної думки щодо його трактування, оскільки, оперуючи цим поняттям, дослідники часто виходять з полярних позицій.

Про зацікавленість науковців проблемами дискурсу свідчить велика кількість праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема Н. Д. Арутюнової, Ф. С. Бацевича, В. Г. Борботька, Є. В. Бондаренко, О. Л. Бессонової, А. Д. Белової, Л. С. Виготського, Р. Водак, Ю. Габермаса, А. В. Голоднова, В. З. Дем'янова, П. М. Донець, Т. А. ван Дейка, А. М. Єрмоленка, В. І. Карасика, О. С. Кубрякової, Ю. М. Караулова, М. Култхарда, О. О. Леонтьєва, М. Л. Макарова, А. П. Мартинюк,

О. І. Морозової, В. А. Орлова, Г. О. Орлова, М. Пеше, М. М. Полюжина, К. С. Серажим, Л. В. Солощук, Дж. Сінклера, П. Серіо, А. С. Токарської, Н. Феркло, М. Фуко, Дж. Філіпса, Дж. Фіске, Р. Ходжа, С. О. Швачко, І. С. Шевченко, Дж. Юла та ін. Проте в лінгвоісторіографічному аспекті студії цих дослідників не вивчено, і, отже, «траєкторія» і «динаміка» відповідних досліджень, закономірності розвитку наукової думки залишаються багато в чому нез'ясованими.

У пропонованій дисертації вперше висвітлені основні характеристики дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XXI ст. в лінгвоісторіографічному аспекті. Оскільки сучасне мовознавство ґрунтується на досвіді лінгвістичних досліджень, то актуальним постає звернення до наукової спадщини мовознавців.

Отже, **наукова новизна** праці полягає в тому, що в дисертації вперше докладно представлені основні характеристики дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XXI ст. в лінгвоісторіографічному аспекті.

Актуальність теми пов'язана з тим, що основні характеристики дискурсу в лінгвістиці не є достатньо висвітленими та містять немало дискусійних питань. У цьому разі потрібно враховувати, що визначення основних характеристик дискурсу в мовознавстві має велике теоретичне та прикладне значення.

Метою дослідження є розкриття й аналіз поглядів лінгвістів на основні характеристики дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XXI ст. Мету дослідження конкретизовано в таких **завданнях**:

1. Теоретично обґрунтувати поняття *дискурс*, його основні характеристики та значення.
2. Розкрити та систематизувати погляди мовознавців кінця XX – початку XXI ст. на дискурс та виявити джерела цих поглядів.
3. Виявити, які твердження лінгвістів зазначеного періоду зберегли свою значущість та закріпилися в сучасному мовознавстві.

4. Теоретично й методологічно обґрунтувати основні підходи до дослідження дискурсу в мовознавстві.

5. Здійснити аналіз передумов та розвитку дискурсивного аналізу як лінгвістичної дисципліни та виявити основні його напрями й значення в теоріях мовознавства кінця XX – початку XXI ст.

6. З'ясувати особливості застосування актуалістичного методу в дослідженні еволюції дискурсу, формування методологічних засад та їхній вплив на розвиток дискурсивного підходу в лінгвістичних дослідженнях.

7. Дослідити еволюцію дискурсивного аналізу та його роль у новітніх наукових парадигмах мовознавства.

Об'єктом дослідження є розглянута в лінгвоісторіографічному аспекті сукупність наукових розвідок основних характеристик дискурсу, авторами яких є мовознавці кінця XX – початку XXI ст.

Предметом дослідження постають основні характеристики дискурсу в мовознавстві зазначеного періоду.

У студіях з лінгвістичної історіографії широко застосовується **актуалістичний метод**, на який спираємося й ми. Метод актуалізму є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання, суть якого полягає у використанні сучасних знань для вивчення минулого та передбачення майбутнього. Той або той об'єкт вивчають у часі, у розвитку, у становленні його як системи. Минуле об'єкта досліджують на основі його відбиття в сучасному. Але це не повинне призводити до «асиміляції минулого», яка виявляється в модернізації поглядів мовознавців попередніх поколінь. Зокрема, методологічну основу актуалістичного методу становлять *принципи історизму, причиновості, системності та принцип загального зв'язку явищ*. Вони складають онтологічний компонент методу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як певну складну цілісність. Отже, ці принципи, які є предметом нашого дослідження, становлять і його методологічну основу. Вони охоплюють найважливіші загальні твердження теорії пізнання, які передбачають трактування об'єкта як системи взаємопов'язаних і

взаємозумовлених елементів, що перебувають у безперервному розвитку внаслідок безперервності причинових ланцюгів.

Теоретичне значення дисертації пов'язане з розробленням методики дослідження основних характеристик дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XXI ст. Оперування значним за обсягом фактичним матеріалом зумовлює потребу створити методику його систематизації через поєднання хронологічного та концептуального підходів. Ту чи ту концепцію плануємо розглядати з погляду того, що нового внесли лінгвісти в науку порівняно зі своїми попередниками та яке значення мали їхні праці для вирішення актуальних проблем дискурсу в мовознавстві.

Практичне значення результатів дослідження. Матеріали дисертації сприятимуть вирішенню методологічних проблем дослідження дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XXI ст., вдосконаленню курсів лінгвістичних дисциплін у закладах вищої освіти України. Результати здійсненого дослідження можуть бути застосовані у викладанні курсів історії лінгвістичних учень, вступу до мовознавства та загального мовознавства на філологічних факультетах, а також у культурно-просвітній роботі.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження скоординовано з комплексною науковою роботою відповідно до тематики кафедри германської та слов'янської філології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» у межах наукової теми «Проблеми методології та історіографії мовознавства» та кафедри загального мовознавства та слов'янознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара у межах науково-дослідної теми «Тенденції розвитку слов'янських мов і практичні аспекти мовленнєвої діяльності» (номер державної реєстрації роботи 0122U001282; підстава для виконання: рішення вченої ради факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства від 04.01.2022 р., протокол №6 від 04.01.2022 р.). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Донбаського державного педагогічного університету (протокол № 5 від 23 грудня 2021 року),

скоординовано на засіданні бюро Наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України (протокол № 1 від 29 вересня 2022 року), затверджено на засіданні вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 4 від 21 листопада 2024 року).

Апробація результатів дослідження. Розділи дослідження, теоретичні висновки й робота загалом обговорені на засіданнях кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (2021 – 2024) і кафедри загального мовознавства та слов'янознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (2024 – 2025) та на аспірантських семінарах. Основні положення дисертації висвітлені в доповідях на восьми наукових і науково-практичних конференціях, зокрема на семи міжнародних, одній всеукраїнській: на IX Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Методологія та історіографія мовознавства» (Слов'янськ – Дніпро, 19–20 жовтня 2022 р., заочна форма участі), XII Міжнародній науково-практичній конференції «Eurasian scientific discussion». (Барселона, 18-20 грудня 2022 р., заочна форма участі), X Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Методологія та історіографія мовознавства» (Слов'янськ – Дніпро, 19–20 жовтня 2023 р., заочна форма участі), Міжнародній науково-практичній конференції «Література, психологія, педагогіка у ракурсах взаємодії» (Дніпро, 9 листопада 2023 р., заочна форма участі), XXI Міжнародній конференції з актуальних проблем лінгвістики й лінгводидактики, присвячена пам'яті й з нагоди 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора С. І. Дорошенка (Харків, 6–7 березня 2024 р., заочна форма участі), X Міжнародній науково – практичній конференції «Сучасні лінгвістичні парадигми» (Дніпро, 19 квітня 2024 р., заочна форма участі), VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення» (Дніпро, 21 листопада 2024 р., заочна

форма участі), IX Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених з міжнародною участю «Мовна комунікація і сучасні технології у форматі різнорівневих систем» (Дніпро, 25 листопада 2024 р., заочна форма участі).

Публікації. Результати дисертаційної роботи висвітлено у п'яти одноосібних публікаціях у фахових виданнях України, а також у восьми працях, які відбивають наукові повідомлення на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг праці. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів з висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури. Список літератури містить 487 позицій використаних наукових праць та інтернет ресурсів. Загальний обсяг дисертації становить 249 сторінок, обсяг основного тексту – 192 сторінки.

РОЗДІЛ I

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДИСКУРСУ В ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНОМУ АСПЕКТІ. МЕТОДИ І НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За останній час поняття дискурсу в лінгвістиці є одним з основних, набуває термінологічного значення та статусу. Звертаючись до історії питання, ми встановили, що поняття *дискурс* існує вже понад дві тисячі років у значенні «діалог», «міркування». Наприклад, В. З. Дем'янков [Дем'янков 1994] указує, що в класичній латині лексема *discursus* в значенні «бесіда» зафіксована ще в V ст. до н.е. Як зазначає І. Т. Касавін [Касавін 2008, с. 55], виникнення терміна *дискурс* можна віднести до пізнішого періоду, а саме до епохи Відродження. Потрібно зазначити, що введення до обігу лінгвістичної науки терміна *дискурс* належить лінгвістові-дескриптивістові З. Харрісу [Harris 1952, р. 1–30], який у 1952 році на підставі впровадженого ним дистрибутивного аналізу представив значення мовних одиниць як функцію дистрибуції, а дискурс розглядав як одну зі сторін дистрибуції на базі еквівалентності між фразами й ланцюжками фраз та як висловлювання і пов'язану з ним ситуацію. Отже, як лінгвістичний термін це поняття широко почали використовувати лише в 50-ті роки XX століття.

Подальший докладний аналіз дискурсу потребує розмежування та розуміння певної ієрархії площин, де зазвичай вживають різні визначення на його позначення.

Отже, студіювання підходів до визначення дискурсу є досі актуальним. Термін *дискурс* має цілу низку витлумачень, які охоплюють розмаїття функційних, структурних, змістових та ін. особливостей цього поняття.

Зазвичай у наукових працях, присвячених дослідженню дискурсу, зустрічаємо такі термінологічні одиниці, як-от: *поняття дискурсу*, *категорія дискурсу*, *явище дискурсу* тощо. Тобто *дискурс* визначають у таких різнорівневих дефініціях, як категорія, явище, поняття, слово, лексема, термін.

Вважаємо за потрібне диференціювати такі визначення і продемонструвати доцільність їхнього вжитку в контексті дослідження дискурсу.

Отже, нашим завданням постає сортування зазначених оприявнень дискурсу за рівнями розуміння й вжитку та / або за функційними площинами цього глобального явища.

1. Дискурс як явище. Дискурс є комплексним комунікативним явищем, яке охоплює адресата й адресанта повідомлення, процес породження чи відтворення мовленнєвої ситуації та мовленнєвого акту в усній чи писемній формі, екстралінгвальні умови і чинники комунікації, соціальне та культурне підґрунтя. Це гіперонімічний (родовий) феномен відносно інших гіпонімічних (видових), як от: поняття, категорія тощо.

2. Дискурс як поняття. Діскурс (від фр. *Discours* – промова, розмова на тему чогось) постає єдністю мовлення та ситуації, в якій воно відбувається, тобто мовленнєвої ситуації. Це комплекс таких чинників, як перебіг мовлення, його передумови, обмеження та результати, позамовний контекст і невисловлені цілі й наміри – інтенції, які супроводжують мовленнєвий акт. Поняття дискурсу безпосередньо пов'язане з явищем, узагальнюючи його.

3. Дискурс як категорія постає класифікувальним, узагальнювальним елементом серед низки інших, рівних за значенням, феноменів. Категорія дискурсу сортує види дискурсів, групуючи їх за певними принципами; об'єднує типові компоненти, з яких складається дискурс того чи того виду; відбиває як універсальні, так і індивідуальні властивості компонентів; відображає загальні закономірності функціонування власних компонентів.

4. Слово, лексема *дискурс* є мовною – номінативною – одиницею, що матеріалізує (імплементує, оприявнює) загальнозрозумілу сутність явища/ поняття. Може бути багатозначною і вживатися в різних стильових контекстах.

5. Термін *дискурс* також номінує відповідне поняття, але в науковому просторі (дискурсі). Є словниковою одиницею, яка втілює наукову сутність явища / поняття, не може бути полісемантом через власну термінологічну

специфіку. Її можна уналежнити до розряду наукової лексики, тобто тієї, що функціонує в межах наукового стилю.

Співвідношення зазначених вище феноменів оприяднено на схемі.

1.1. Лінгвоісторіографічний аспект дослідження поняття *дискурс*

Передусім потрібно окреслити термін *дискурс*, що в сучасній теорії комунікації і дискурсології вживають в різних значеннях. Це поняття в сучасній науці використовують досить широко, тому, на думку В. І. Карасика, термін починає «розпливатись» [Карасик 2004, с. 270].

Наприклад, О. О. Селіванова [Селіванова 2006, с. 119–121] зазначає вісім визначень поняття *дискурсу*. Це поняття виокремлює П. Серіо, посилаючись на книгу Д. Манжене [Maingueneau 1991, р. 105–110]. Потрібно зауважити, що М. Л. Макаров [Макаров 2003, с. 82–85] виділяє три типи координат визначення дискурсу: з боку формальної інтерпретації – це утворення більш високого рівня, ніж речення; із боку функціональної інтерпретації – це втілення засобів мови в контексті психологічних, соціальних, і культурних аспектів спілкування особистостей. Досліджуючи поняття дискурсу, філософ Ю. Габермас [Габермас 1996, с. 84–91] розумів під

дискурсом тип мовної комунікації, що передбачає доцільне критичне осмислення цінностей, норм, правил суспільних відносин для досягнення взаєморозуміння.

Л. С. Полякова [Полякова 2009, с. 87–91] стверджує, що визначення поняття *дискурс* зазнали множинних змін з моменту введення терміна на позначення цього поняття З. Харрісом [Harris1952, р. 1–30], який назвав аналізом дискурсу «метод аналізу зв'язного мовлення», призначений «для розширення дескриптивної лінгвістики за межі однієї пропозиції в конкретний момент часу та для співвіднесення культури та мови» [Шейгал 2000].

Важливо зазначити, що у своїх лінгвістичних працях Т. ван Дейк подає дискурс як «розмиту» категорію. До того ж, на думку Ф. С. Бацевича [Бацевич 2004, с. 137], у мовознавстві поняттєвий діапазон терміна *дискурс* також широкий. Інші вчені також указують на його полісемію, навіть вбачають омонімічні розходження окремих значень, оскільки цю категорію вживають у різних науках з різним значенням. Н. І. Сукаленко вважає, що цей термін перебуває між текстом, контекстом, функціональним стилем, підмовою тощо. Розмитість терміна *дискурс* зумовлена двома причинами: історією становлення, коли в семантичній пам'яті лексеми утримуються ознаки попередніх її вживань, і певною невизначеністю місця поняття *дискурс* у системі наявних категорій та модусів вияву мови.

В. З. Дем'янков [Демьянков 1994] пропонує поглибленіше визначення дискурсу, що є, на думку Ю. С. Степанова, найповнішим у сучасній теорії мовознавства: «Дискурс – довільний фрагмент тексту, що складається з більш ніж однієї пропозиції чи незалежної частини речення. Часто, але не завжди концентрується навколо деякого опорного концепту; створює загальний контекст, що описує дійові особи, об'єкти, обставини, вчинки тощо, визначаючись не стільки послідовністю речень, скільки світоглядом, що «будується» за кодом розгортання дискурсу» [Демьянков 1982, с.7].

П. Серіо [Sériot 1999] зазначає, що поняття *дискурс* не можна поєднувати ні з емпіричною мовою, яку використовує суб'єкт, ні з текстом. Це поняття

має безліч визначень: 1) аналог поняття «мова» (за Ф. де Соссюром), тобто будь-яке конкретне висловлювання; 2) одиниця, за розмірами перевищує висловлювання; 3) вплив висловлювання на реципієнта із зважанням на ситуацію висловлювання; 4) діалог, розмова як основний тип висловлювання; 5) мовлення з позицій того, хто не погоджується з такою позицією (за Е. Бенвеністом); 6) використання одиниць мовлення, його мовленнєвої актуалізації: протиставлення мови та мовлення (language/discourse); 7) соціально або ідейно обмежений тип висловлювань, феміністичний дискурс; 8) теоретичний конструкт, призначений для досліджень умови виникнення тексту.

Виникнення та розвиток теорії дискурсу й практики його аналізу відповідає наступним тенденціям у лінгвістиці 60-70-х рр. ХХІ ст.: прагненню вивести синтаксис за межі пропозиції (гіперсинтаксис Б. Палека [Palek 1968], макросинтаксис Т. ван Дейка [Van Dijk 1980], синтаксис тексту В. Дреслера [Pirrelli, Plag, Dressler, 2020]), розробленню прагматики мови (теорія мовних актів), підходу до мови як до соціальної дії (поняття, інтересу до мовленнєвого вживання та суб'єктивного аспекту мовлення, загальної тенденції до інтеграції гуманітарних досліджень). Е. Бенвеніст одним з перших надав номінативній одиниці, чи слову, *дискурс*, яке означало мову загалом, термінологічного значення, позначивши ним «мову, що присвоюється мовцем» [Benveniste 1970, р. 13]. Згодом значення поняття дискурсу було поширене попри всі види прагматики мови.

М. Л. Макаров підкреслює, що розбіжності в поглядах лінгвістів на текст та дискурс спричинили віддалення лінгвістики тексту від аналізу дискурсу. Дискурс визнають як ширше поняття, «складне комунікативне явище, що містить у собі також соціальний контекст, який дає уявлення як про учасників комунікації (їхні характеристики), так і про процес виробництва й сприйняття» [Макаров 2003, с. 61–62].

Важливо зазначити, що запропоновано трактування дискурсу і як комунікативно-прагматичного зразка мовленнєвої поведінки в певній

соціальній сфері, що має відповідний набір змінних: соціальні норми, відносини та ролі, показники інтерактивної комунікативної діяльності. Зокрема, Ю. С. Степанов [Степанов 1975] вважає дискурс особливим альтернативним феноменом у світі мови, за яким стає особлива граматика, вокабуляр, особливі правила слововживання, семантика та адресат. Все це створює «можливий альтернативний світ». Цей особливий світ знаходить своє відображення в різних інституційних дискурсах, наприклад, філософському, психологічному та ін., де це поняття охоплює не лише межі тексту, а й містить у собі весь вербалізований ментальний простір тієї чи тієї науки.

Звернемося до історичного ракурсу дослідження дискурсу в західноєвропейській лінгвістиці другої половини XX ст.

У зазначений період західноєвропейська лінгвістика зазнала істотних трансформацій. Зміни зумовлені не лише впливом новітніх філософських та соціальних течій, але й модифікаціями в методології наукових досліджень. З 60-х років XX століття спостерігається поступовий перехід від формальних та структурних до більш контекстуально-орієнтованих підходів, які трактують мову як соціокультурний феномен, що не лише відображає, але й активно конструює соціальну реальність. У цьому контексті на перший план виходять дослідження, присвячені аналізу взаємодії між мовою та суспільством, зокрема концепція дискурсу, яка стає центральною в багатьох гуманітарних дисциплінах. Наукові розвідки відзначені різноманітністю підходів, що інтегрують лінгвістичні, соціальні, політичні та філософські аспекти. Це дало змогу значно розширити розуміння дискурсу, перетворивши його на центральне поняття сучасної гуманітарної науки, що має вагоме методологічне значення для аналізу мовленнєвих і соціальних практик у контексті культурної та політичної динаміки.

Значний внесок у розвиток дискурсивних досліджень зробили видатні представники структуралізму та постструктуралізму, серед яких М. Фуко [Фуко 1996], Р. Барт [Барт 1989] і Ж. Дерріда [Дерріда 2002]. Їхні наукові праці мали фундаментальний вплив на формування уявлень про дискурс як складну

систему знаків і значень, що визначають і структурують суспільні процеси. Зокрема, М. Фуко запропонував концепцію дискурсу як сукупності висловлювань, які конституують об'єкти знання в суспільстві. Ідеї М. Фуко стали ключовими для розвитку критичного дискурс-аналізу, який надав дослідникам мови цінний інструментарій для вивчення її функціонування в соціальних та політичних контекстах.

Складнощі в розумінні та класифікації дискурсу полягають в тому, що теорії дискурсу отримали розвиток у різних науках: філософії, культурології, соціології, політології та в інших соціально-гуманітарних науках. Унаслідок цього поняття дискурсу стало всеосяжною категорією. Наприклад, висловлювання Ж. Дерріди «Все є дискурс» є підтвердженням того, що дискурс розуміють ширше, ніж текст, мову та мовлення. Його розглядають як сукупність соціальних практик, що дають змогу конструювати значення та смисли. Таке парадоксальне розуміння змісту поняття «дискурс» призводить до того, що до кінця 70-х рр. XX ст. в західноєвропейській лінгвістиці остаточно формуються і активно розвиваються кілька відносно незалежних напрямів та наукових шкіл аналізу дискурсу, серед яких, як вважає Г. М. Труба, найвпливовішими й продуктивними є французька та англосаксонська (засновниками якої є Т. Райнхарт, Х. Камп) [Труба 2017, с. 37–41]. На її думку, французька наукова школа походить від лінгвістики, англосаксонська – від антропології. Перша орієнтована на писемний текст, друга – на усне мовлення. Французька школа спрямована на вивчення форми, англосаксонська – на виявлення комунікативних цілей. Методичною основою для робіт французької школи аналізу дискурсу є структуралізм, для робіт англосаксонської школи – інтеракціонізм, де лінгвістика взаємодіє із психологією та соціологією.

На формування французької дискурсології наприкінці 60-х рр. XX ст. істотно вплинули ідеї М. Бахтіна [Бахтин 1979] про всеохоплюючу діалогічність, а також наукові роботи Р. Барта [Барт 1989]. Однак низка дослідників зазначають, що безпосередніми джерелами аналізу дискурсу

стали ідеї Ж. Лакана [Lacan 2007] і всього постструктуралістського напрямку в лінгвістиці. Під дискурсом французькі лінгвісти розуміють будь-який кінцевий відрізок мовлення, який являє собою певне єднання з погляду змісту, із вторинними комунікативними цілями (естетичними, пропагандистськими, розважальними, обрядовими та ін.) і має відповідну цим цілям внутрішню організацію, пов'язану з іншими культурними чинниками, ніж ті, які стосуються власне мови. Кожен дискурс – це особливий віртуальний світ, який змінюється, інтерпретується залежно від знань та гнучкості інтелекту читача [Загнітко 2008, с. 194].

Дослідження показали, що ключовими визначеннями французької теорії дискурсу стали поняття дискурсивної формації, інтердискурсу та інтрадискурсу. Зазначимо, що термін *дискурсивної формації* використовував М. Фуко [Фуко1996]. Таких самих міркувань дотримувалися П. Анрі та М. Пеше, де *дискурсива формація* – це вид ідеології, яка визначає доречність висловлювання з певних позицій у конкретних обставинах [Pêcheux M 1969, p. 416], [Pêcheux 1982, p. 247], [Foucault 1969], [Foucault. 1984, p. 108–138]. Як наслідок конкретного аналізу, формується положення про *інтердискурс*, який являє собою простір, у якому розгортаються дискурсивні формації. Накладання обмежень і нав'язування думок та окремих слів, може призвести до зміни значення певних висловлювань. Інтердискурс існує у взаємозв'язку з *інтрадискурсом*. Таких самих міркувань дотримується А. П. Загнітко, характеризуючи інтердискурс як горизонтальний, поперечний дискурс, тоді як інтрадискурс визначає як вертикальний, акцентуючи увагу на тому про що суб'єкт висловлювався або не висловлювався тощо [Загнітко 2008, с. 194].

У другій половині ХХ ст. відзначалася тенденція до розширеного розуміння дискурсу у французькій семіотиці. Однією з концепцій, яка виникла серед представників французьких семіотичних студій, була ідея, започаткована Е. Бенвеністом [Benveniste 1966, с. 356]. Науковець наполягав, що дискурс не є звичайною сукупністю фраз, а постає складним емпіричним

об'єктом для лінгвіста. Це розуміння дискурсу за Е. Бенвеністом визначає поняття як суб'єкта мовленнєвого акту, де формальні елементи відображають «привласнення» мови учасником дискусії. Це твердження підкреслює, що мова виступає інструментом вираження індивідуальності через акти мовлення, коли кожен учасник надає їй власного значення, взаємодіючи з іншими в процесі комунікації.

У 80-х рр. XX ст. поняття дискурсу в західноєвропейському мовознавстві стало стандартним. Теоретичні досягнення класичної структурної лінгвістики були розширені новими емпіричними даними, що свідчили про неможливість досягнення адекватних результатів у структурно-семантичних дослідженнях без звернення до дискурсу [Mahmoudian 1982, p. 239]. Мова отримала новий рівень динамічності та виявилася надзвичайно складним об'єктом у зв'язку з багатогранністю дискурсу. Різноманітні визначення та швидка еволюція концепцій разом з тими, що були представлені школами дослідження дискурсу, свідчать про широкий спектр поглядів.

Поряд з розвитком концепції дискурсу М. Фуко [Foucault 1984], у лінгвістиці набули поширення думки, які зосереджуються на аналізі мовленнєвих актів та прагматики. Зокрема, теорія мовленнєвих актів Дж. Сьорля [Searle 1970] та модель комунікативної раціональності Ю. Габермаса [Habermas 1990] стали впливовими стратегіями досліджень, які підкреслюють важливість контексту, інтенцій учасників комунікації, а також соціальних умов у процесі формування та інтерпретації висловлювань.

У контексті лінгвоісторіографічного аспекту дослідження важливо відзначити, що еволюція розуміння дискурсу в мовознавстві та філософії тісно пов'язана з ідеями, які висловлювалися в герменевтиці, теорії комунікації та етиці дискурсу. Зосередження уваги на порівнянні різних етапів розвитку дискурсу дає змогу виявити еволюцію комунікативних практик і ідей, які формували мовленнєві та соціальні структури. Зокрема, дослідження Ю. Габермаса істотно вплинули на розвиток етики комунікації, що знайшло відображення в його праці «Інклюзія іншого. Дослідження з політичної теорії»

[Habermas 1998]. У своїй роботі науковець розглядає етику дискурсу як метод взаємодії, який охоплює етичні та моральні питання. Дослідник акцентує увагу на тому, що етика дискурсу інтегрує різні форми аргументації, зокрема дискурси самоусвідомлення та нормативного обґрунтування. Учений зазначає, що мораль не обмежується лише принципом рівності, але й охоплює елементи справедливості та солідарності. Ключовою умовою досягнення дискурсивної згоди є одночасне прийняття рішень усіма учасниками, що передбачає подолання егоцентричного погляду через аргументативну практику. Ю. Габермас акцентує увагу на тому, що процес формування думок і волі, зумовлений прагматичними аспектами дискурсу, дає змогу враховувати інтереси кожного індивіда, зберігаючи в цьому разі соціальну єдність усіх учасників комунікації.

Відзначимо, що застосування актуалістичного методу дає змогу виявити, як еволюція дискурсивної етики та комунікативної теорії Ю. Габермаса спирається на попередні філософські традиції, зокрема на ідеї про істину, які виникли в межах аналітичної філософії та герменевтики.

У своїй роботі «Вступ до етики дискурсу Габермаса» Р. Кавальєр [Cavalier, p. 1–6] здійснює глибокий аналіз інтеграції моральної перспективи в комунікативну структуру спільноти суб'єктів. На основі проведеного дослідження, Р. Кавальєр наголошує, що Ю. Габермас переосмислює категоричний імператив Е. Канта, який у традиційній інтерпретації вважають монологічним. Р. Кавальєр розширює цей підхід, підкреслюючи потребу врахування поглядів усіх учасників. Це новаторське доповнення виходить за межі класичної етики Е. Канта, підкреслюючи важливість колективного обговорення та досягнення взаєморозуміння.

Ф.-О. Гаасе [Haase 2010, p. 15], розглядаючи *етику дискурсу*, відзначає ключову ідею, згідно з якою в дискурсі отримує перевагу необмежена сила кращого аргументу. Потрібно додати, що філософ-герменевтик Ганс-Георг Гадамер [Гадамер 2001] висловлює схожу думку та вказує, що варто враховувати можливість правоти інших учасників дискусій. Безперечно, що

досягнення цього ідеалу є складним завданням, особливо в контексті наукових обговорень. Ф.-О. Гаасе акцентує увагу на тому, що ця фундаментальна невизначеність, яка в інших контекстах могла б розглядатися як недолік, у дискурсивній практиці виступає значною перевагою, відомою як фаллібілізм (the virtue of fallibilism), тобто як ствердження факту невичерпності, неостаточності наукового знання. Це додає дискусіям гнучкості та відкритості до нових підходів, що є ключовим аспектом у розвиткові аргументації та пошуку істини.

Г. Т. Гнатишак [Гнатишак 2007, с. 140–147] у дослідженні комунікативної концепції Ю. Габермаса та його вчення про етику дискурсу відзначає, що норми й цінності повинні формуватися через процес дискусій. Ключовим компонентом цього процесу є *метанорма*, яка слугує критерієм для оцінки та верифікації результатів обговорення і досягнутого консенсусу. Дискурсивна етика, на думку Ю. Габермаса, є когнітивною, оскільки спрямована на обґрунтування нормативних висловлювань, де нормативна правильність прирівнюється до істини. Отже, комунікативна теорія спрямована на відновлення дихотомії істини та хибності в оцінці норм, які залишалися поза увагою в межах позитивістської методології.

Відзначимо, що Ю. Габермас, подібно до Д. Роулза [Rawls 1971], прагне до універсалізації моральних принципів, проте підходить до цього питання з іншого боку, пропонуючи відкритішу форму дискусії, де всі учасники повинні бути повністю поінформовані про перспективи й погляди одне одного. Цей підхід забезпечує рівноправність у спілкуванні, сприяючи конструктивному обміну думками. Відкритість дискусії стає ключовим елементом у формуванні спільних моральних норм, що, своєю чергою, підвищує ефективність прийнятих рішень.

У «Філософському словнику Блеквелла» [Bunnin, Yu] концепція етики дискурсу Ю. Габермаса представлена як *етична теорія*. Вона ґрунтується на припущенні, що пошук фундаментальних етичних принципів має відбуватися через структуру практичного дискурсу або фундаментальних норм

раціональної аргументації в мовленні. Виходячи з аналізованих позицій, моральні практики регулюються імперативами, що визначаються мовно-координованою дією. Ю. Габермас стверджує, що будь-які претензії на правильність можуть бути обґрунтовані лише через аргументативний дискурс, який веде до раціонально обґрунтованого консенсусу. У цьому контексті аргументацію розглядають як процес обміну та оцінки інформації і причин, де дискурс виступає середовищем, що забезпечує прозорість та критичне осмислення етичних аспектів ідеалізованих припущень. Отже, дискурс не лише створює основу для досягнення згоди, але й сприяє поглибленню розуміння етичних норм у межах соціальної взаємодії.

З огляду на отримані результати можемо стверджувати, що етика дискурсу Ю. Габермаса є синтезом традиційного морального осмислення та новітніх підходів до комунікативної взаємодії. Теорія пропонує нову модель моральної рефлексії, що краще відповідає умовам сучасного соціального середовища, де діалог та обговорення постають основними інструментами визначення етичних норм.

На основі отриманої інформації з лінгвістичної перспективи можна простежити еволюцію теорії Ю. Габермаса, яка розвивалася в контексті попередніх філософських дискусій, синтезуючи та переосмислюючи ідеї своїх попередників. Використання термінів, таких як «практичний дискурс» і «раціональна аргументація», відсилає до структур аргументації, сформованих ще в античній філософії. Проте Ю. Габермас інтегрує ці концепції до сучасного контексту, враховуючи мовні та комунікативні чинники. Науковець адаптує та розширює класичні філософські категорії, інтегруючи їх у систему, що відповідає вимогам сучасної епохи, підкреслюючи значення діалогу та мовної взаємодії як основи для формування етичних норм.

Ю. Габермас стверджує, що будь-які претензії на правильність можуть бути обґрунтовані лише через аргументативний дискурс, який веде до раціонально обґрунтованого консенсусу. Концепція синтезує деякі ідеї

аналітичної філософії, феноменології та структуралізму, заперечуючи можливість безпосереднього контакту з референтами, феноменами та символами. Відзначимо, що в цьому аспекті підхід є близьким до постструктуралістських уявлень М. Фуко та Ж. Дерріди [Фуко 1996; Дерріда 2002].

Проте Ж.-Л. Коен та Э. Арато у своїй праці «Громадянське суспільство та політична теорія. Дослідження сучасної німецької соціальної думки» [Cohen, Arato 1997, с. 347] висловлюють сумніви щодо здатності етики дискурсу формулювати справжні універсальні претензії, не нав'язуючи у цьому разі конкретної форми. Цей критичний погляд підкреслює ширшу дискусію про можливості та обмеження дискурсивної етики в сучасній філософії.

Для проникнення в сутність дискурсу розглянемо еволюцію досліджуваного поняття, застосовуючи лінгвоісторіографічний метод, зокрема аналізуючи роботи Е. Лакло. Теорія дискурсу, як її розуміють у політичному аналізі, пов'язаному з гегемонією, має витоки у філософських течіях початку ХХ ст., які істотно вплинули на розвиток сучасної соціальної теорії. Аналіз еволюції теорії дискурсу крізь призму лінгвоісторіографічного методу, зокрема на основі робіт науковця, дає змогу простежити історичні умови, філософські течії та інтелектуальні традиції, які вплинули на формування дискурсивного підходу.

Е. Лакло разом з Ш. Муфф сформували свою концепцію гегемонії в праці «Гегемонія та соціалістична стратегія» [Laclau, Mouffe 1985]. Дослідники спиралися на основоположні філософські підходи: *аналітичну філософію, феноменологію та структуралізм*. Кожен із цих підходів заснований на певних ілюзіях безпосередності, таких як референт, феномен та знак. Ці обмеження стали каталізатором для розроблення нових форм дискурсивної теорії, здатних виходити за межі традиційних філософських парадигм.

Своєю чергою Е. Лакло аналізує концепції мовних ігор Л. Вітгенштайна та всієї лінії постструктуралізму, враховуючи структуру дискурсу М. Фуко, психоаналіз Ж. Лакана, деконструкцію Ж. Дерріди та семіотику Р. Барта [Фурс 2012, с. 77]. Зазначені підходи становлять основу теорії Е. Лакло. Відповідно до наведених ідей *дискурс* потрібно розуміти як певний спосіб комунікації та розуміння соціальної реальності. Дискурси не є завершеними та замкнутими – вони постійно змінюються та конкурують між собою за домінування, намагаючись закріпити свої визначені значення в мові [Йоргенсен, Филлипс, 2008, с. 26]. Водночас за цією теорією немає відмінності між дискурсивною та недискурсивною практикою: як мовний дискурс, так і поведінковий дискурс формуються в процесі самого дискурсу. Всі види соціальної практики (економічної, політичної, естетичної тощо) розглядають як дискурсивні, які не несуть у собі глибокого змісту, але становлять усю об'єктивну соціальну реальність [Фурс 2012 с. 78].

На основі проведеного аналізу можна висновкувати, що історичний контекст, у якому виникли ці філософські течії, істотно вплинув на формування теорії дискурсу Е. Лакло. Аналітична філософія, що утворилася як реакція на класичну метафізику, прагнула забезпечити ясність та точність мовних висловлювань. Це, своєю чергою, потребувало переосмислення ролі мови у формуванні реальності. Феноменологія, зосереджуючись на досвіді свідомості, підкреслювала важливість суб'єктивного сприйняття світу, що відкриває нові можливості для аналізу соціальних явищ та підкреслює динамічність і контекстуальність соціальних відносин [Stavrakakis, Galanopoulos 2018, p. 1–13; Laclau 2001].

Структуралізм, зосереджений на систематичному дослідженні знакових систем, заклав основи для розуміння мови як структури, яка формує світогляд. У цьому значенні теорію дискурсу Е. Лакло можна розглядати як інтеграцію та трансформацію низки ключових філософських підходів. Вона стала відповіддю на виклики, які постали перед соціальною теорією у XX ст., і, отже, сприяла розвитку нових методів аналізу соціальних явищ. Як зазначає

Д. Гансен [Hansen 2007], дослідження Е. Лакло є однією з найвпливовіших спроб переосмислення марксистської онтології крізь призму деконструкції, що дало змогу впровадити поняття дискурсу як механізму тимчасових стабілізацій та відносних тотальностей у соціальних структурах.

Вивчаючи витоки теорії дискурсу, варто також звернутися до дослідження Дж. Бомана [Bohman 2003], представленого у Стенфордській енциклопедії філософії. Науковець акцентує увагу на тому, що розширення *поняття практичного розуму* [Кант 2004] (введене І. Кантом) у його роботі «Критика практичного розуму» є важливим аспектом моральної філософії. Дослідження вперше опубліковано 1788 року та спричинило переосмислення демократії, яка тепер базується на комунікації між суб'єктами. Висунуто гіпотезу про існування дискурсу як форми комунікації, що виникає в проблемних ситуаціях, коли потрібно знайти нові рішення для продовження соціальної співпраці. Така інтерпретація дискурсу свідчить про зміну філософських підходів і перехід до більш комунікативно орієнтованого розуміння соціальної взаємодії.

Дискурс, який розглядають з різних поглядів у світлі глобалізації та розвитку масових комунікацій, залишається складною галуззю дослідження. Його визначення та розуміння виявляються взаємопов'язаними й тривалими завданнями для науковців у галузі мовознавства та суміжних наук. Принцип історизму дає змогу дослідити дискурс як такий, що розгортається в часі та просторі, інтегруючи результати вітчизняних і зарубіжних досліджень у мовознавстві. Лінгвісти також пропонують визначення поняття «дискурс», спираючись на різноманіття аспектів дослідження: дискурс як комунікативна взаємодія, як установлена система, як текст, як комунікативний процес тощо.

Отже, використання актуалістичного дає змогу виявити вплив історичних, філософських та інтелектуальних контекстів на формування та розвиток теорії дискурсу в сучасних наукових дослідженнях, а лінгвоісторіографічний підхід – простежити розвиток і трансформацію ідей,

пов'язаних з дискурсом, та їхню трансформацію під впливом ключових філософських концепцій і теоретичних підходів, що, своєю чергою, сприяє формуванню сучасних уявлень про дискурсивний аналіз.

1.2. Методологія дослідження

На початку XIX ст. значно розширилися об'єкти мовознавчої науки. Елементи зіставлення мовних фактів та історизму попередніх століть, які наявні в окремих дослідженнях і лексикографічних працях філологів усіх часів, стали основою для подальшого розвитку історичної лінгвістики. Ще тоді дослідники почали використовувати у своїх лінгвістичних працях історичний підхід як продуману систему методичних прийомів у Німеччині – праці Ф. Боппа і Я. Гріма, в Данії – праці Р. К. Раска [цит. за Удовиченко 1980, с. 19–20; Ковалик, Самійленко 1985, с. 59–65]. Як зазначає О. О. Селіванова, такі лінгвісти, як О. С. Кубрякова, М. Ф. Алефіренко, З. Я. Тураєва, постулюють історію мовознавства як послідовну зміну домінант (або співіснування, згідно з концепцією П. Серіо) наукових парадигм, а саме генетичної (порівняльно-історичної, еволюційної), таксономічної, прагматичної та когнітивної. Генетична концепція, зокрема, керувалася принципами історизму, була спрямована на дослідження еволюційних змін мов тощо [Селіванова 2008, с. 22–27].

Аналізуючи напрацювання Н. Д. Арутюнової, К. С. Серажим підкреслює, що безпосередні витоки методів аналізу дискурсу варто шукати в дослідженнях, присвячених використанню мовних одиниць (німецька школа П. Вундерліха, П. Хартмана та ін.), соціолінгвістичному аспекті аналізу комунікації (американська школа Г. Закса та ін.), у психологічному моделюванні породження мовлення, в описі етнографії комунікації, в антропологічних дослідженнях [Серажим 2002].

Звернення мовознавців сучасності до здобутків дослідників мови минулого завжди буде відправною точкою для нових досліджень. Теоретичні методи є фундаментальним складником наукового дослідження і дають змогу

вченим формулювати гіпотези, розробляти моделі, проводити дедукції, аналізувати дані та здійснювати передбачення. Накопичення знань, отриманих під час виконання практичних завдань, уможлиблює використання гіпотез, а перевірка гіпотез уможлиблює розроблення теорій, невіддільних від визначення аналітичних методів досліджуваного матеріалу. Завдяки теоретичним методам у науці відбувається розвиток наукового знання та розуміння світу навколо нас [Герасимов 1985]. За допомогою цих методів учені можуть розкрити основні принципи й закономірності, що керують досліджуванним об'єктом, та зробити висновки, які можуть мати практичне застосування. Теоретичні методи також стимулюють розвиток наукового співтовариства та обмін ідеями. Вони дають змогу розширювати межі наукового знання, зробити вагомий внесок у вирішення складних проблем.

Лінгвоісторіографічний метод вивчення дискурсу є шляхом дослідження мовознавчого матеріалу, що поєднує лінгвістичний та історичний аналіз. Його основна мета полягає у вивченні еволюції дискурсу на певному історичному етапі, а також у виявленні зв'язків між мовними явищами та соціокультурним контекстом їх виникнення. У лінгвоісторіографічному дослідженні дискурсу застосовують також конкретні методи та прийоми. Один з них – **компаративний метод**, сутність якого полягає в порівнянні різних дискурсів на означену тему в різні періоди історії. Він дає змогу виявити зміни у структурі та змісті дискурсу, а також встановити вплив історичних подій на його розвиток. Ще одним методом є **діахронічний аналіз**, який вивчає зміни в дискурсі впродовж часу. Він виокремлює етапи розвитку дискурсу, його зміни та тенденції. У лінгвоісторіографічному дослідженні дискурсу також може бути застосований **текстовий аналіз, генетичний метод, аналіз контекстуальних чинників** [Ковальчук 2009, с. 227–233] та інші методи, які допомагають встановити зв'язки між мовними та історичними явищами. Застосування лінгвоісторіографічного методу дослідження дискурсу дає змогу отримати глибше розуміння процесів, що відбуваються

в ньому, його соціокультурного значення та зв'язків з історичним контекстом [Глущенко 1998, с.12].

Важливим видається положення про те, що без застосування **актуалістичного методу** неможливе існування історіографії будь-якої науки. Сучасне мовознавство, ґрунтуючись на досвіді минулого, досі активно звертається до досліджень дискурсу, здійснених лінгвістами кінця ХХ – початку ХХІ ст. Саме тому в цих дослідженнях потрібно звертатися до актуалістичного методу, як методу праць з лінгвістичної історіографії, який є важливим компонентом методології пізнання. Термін *актуалістичний метод* уперше застосував В. А. Глущенко. Суть цього методу полягає у використанні сучасних знань для вивчення минулого та передбачення майбутнього. Той або той об'єкт вивчають у часі, у розвитку, у становленні його як системи. Минуле об'єкта досліджують на основі його відбиття в сучасному. Цей метод є загальнонауковим методом, без якого будь-яке дослідження лінгвоісторіографічного характеру видається нам неповним і загалом мало можливим [Глущенко 1998, с. 6–7]. У запропонованому дослідженні ми використовуємо саме актуалістичний метод.

Методологічну основу актуалістичного методу становлять принципи *історизму, системності, причиновості* та принцип *загального зв'язку явищ*. Принцип системності передбачає розгляд мови як системи, в якій усі елементи взаємозв'язані та впливають один на одного. Мовну систему досліджують у всіх її аспектах: фонетичному, морфологічному, синтаксичному, семантичному та інших. Вивчення мови як системи дає змогу розуміти внутрішню логіку її функціонування. Принцип історизму враховує, що мова є результатом історичного розвитку та змінюється в часі. Дослідження мови повинно враховувати етапи її еволюції, зміни структури, впливи інших мов та історичних чинників. Розуміння історичного контексту допомагає пояснити сучасний стан мови та зрозуміти причини певних явищ. Принцип причиновості вказує на потребу встановлення причиново-наслідкових зв'язків у мовознавчих дослідженнях. Дослідник має аналізувати, які чинники та

процеси впливають на формування та функціонування мови. Встановлення причиново-наслідкових зв'язків допомагає зрозуміти, які чинники впливають на зміни в мові. Принцип загального зв'язку явищ в актуалістичному методі дослідження мовознавства в лінгвістичноісторіографічних працях передбачає розгляд мовного явища не само по собі, а в контексті інших явищ, з якими воно пов'язане. Цей принцип базується на уявленні про всебічний характер розвитку мови й потребі вивчення її як динамічно змінюваної системи.

Низка таких прийомів та процедур, як аналіз джерел і синтез отриманих даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція складають *операційний компонент актуалістичного методу*, який допомагає науковцям здійснювати відповідні дослідження. Абстрагування охоплює виділення основних елементів досліджуваного явища та виокремлення їх від контексту. Під час абстрагування мовознавці визначають релевантні чинники, які дають змогу їм зосередитися на істотних аспектах об'єкта дослідження. Аналіз джерел, порівняння і синтез отриманих даних дає змогу докладно досліджувати певні мовні явища в конфігурації з іншими мовними явищами, де дослідник виходить з окремих фактів та спостережень, зводить їх у систему та розробляє теорію, що пояснює те або те явище за допомогою певних критеріїв. Логічна історико-наукова реконструкція передбачає аналіз історичного розвитку мови та встановлення зв'язків між різними фазами розвитку. Вона полягає в тому, що під час дослідження порівнюють наукові праці одного і того самого лінгвіста та різних лінгвістів того чи того періоду. Ці прийоми та процедури дають змогу докладно вивчати мовні явища в контексті їх розвитку та взаємозв'язку з іншими мовними системами чи процесами [Глущенко 1998, с. 7; Глущенко 2010; Постовалова 1978, с. 24]. Отже, операційний компонент актуалістичного методу дослідження в мовознавстві допомагає систематизувати, аналізувати та пояснювати мовні явища, розробляючи нові знання та теорії в мовознавстві.

Завдяки актуалістичному підходу лінгвістичноісторіографічні праці можуть виявляти динаміку мовного явища протягом певного часу, розкривати

причини його виникнення та впливу на інші аспекти життя суспільства. Такий підхід дає змогу отримувати багатогранне та глибоке розуміння розвитку мови і його взаємозв'язку з історичними та культурними процесами.

До актуалістичного методу у своїх лінгвоісторіографічних дослідженнях зверталися О. Л. Жихарева [Жихарева 2004], В. М. Овчаренко [Овчаренко 2009], О. М. Голуб [Голуб 2006], О. М. Абрамичева [Абрамичева 2005], Н. П. Французова [Французова 1972], Т. І. Приступа [Приступа 2013], О. О. Фельчак [Фельчак 2011], Г. О. Подкоритов [Подкоритов 1988], А. С. Орел [Орел 2009], В. В. Роман [Роман 2014], К. А. Тищенко [Тищенко 2006], О. В. Холодова [Холодова 2010], І. М. Рябініна [Рябініна 2007], О. О. Клець [Клець 2010], А. С. Ніколайчук [Ніколайчук 2014], К. В. Зубенко [Зубенко 2014] та ін. Відзначмо, що в працях цих учених наведено переконливі аргументи щодо правомірності використання терміна *актуалістичний метод* в роботах з історії мовознавства. Тому можна говорити про певний теоретичний здобуток різноаспектного дослідження методу актуалізму. У розвідках науковців розв'язуються важливі теоретичні проблеми вивчення актуалістичного методу, висвітлюються питання його виникнення, всебічного розвитку та функціонування

Аналіз дискурсу є одним із якісних конструктивістських методів дослідження та інтерпретації феноменів соціальної дійсності. Метод базується на кількох методологічних принципах, які описують конструктивні властивості мов [Burman, Parker 1993, S. 155–172]. У цьому разі дослідники обирають різні підходи – історичний, філософський, логічний, психологічний, соціологічний, когнітивний, семіотичний, культурологічний, лінгвістичний, подекуди поєднуючи деякі з них. Це дає підстави говорити про виникнення самостійного напрямку досліджень – теорії дискурсу, який є комплексною, гетерогенною дисципліною, що склалася на перетині лінгвістики, соціології знання, когнітивної антропології та сучасних критичних досліджень культури [Борботько 1981, с.19, 27].

Отже, аналіз дискурсу є не просто дослідницьким методом. Це методологія, в основі якої перебувають два твердження. По-перше, аналіз дискурсу базується на чіткій соціально-конструктивістській епістемології. Соціальну дійсність ми активно створюємо в процесі усвідомленої соціальної взаємодії. По-друге, аналіз дискурсу виходить з того, що значення/сенси, а отже і соціальна дійсність, виникає/формується зі взаємопов'язаних груп текстів, які називають дискурсами і які наповнюють соціальну дійсність новими ідеями, концепціями, практиками [Wood, Kroger 2000, p. 3–18].

К. С. Серажим [Серажим 2002, с. 13], досліджуючи праці Т. А. ван Дейка [Van Dijk 1975, p. 273–294], який розглядає дискурс як складне когнітивне утворення, аналіз якого потребує певних структур для репрезентації знань, закладених у дискурс, відзначає, що основним типом репрезентації знань науковець обирає «модель ситуації», яка вибудовується на основі особистих знань учасників комунікації (попередній індивідуальний досвід, наміри та настанови, почуття та емоції). Зрозуміти текст, за словами вченого, означає ідентифікувати ситуацію, про яку йдеться, у власному, суб'єктивному внутрішньому світі, на базі власного, суб'єктивного досвіду, за допомогою власних, суб'єктивних моделей явищ та ситуацій. Для аналізу дискурсу Т. А. ван Дейк застосовує метод **декомпанування дискурсу** на кілька змістових рівнів, першим з яких є рівень релевантності та риторичних операцій. Наступним рівнем репрезентації дискурсу Т. ван Дейк виділяє «стиль». До структур третього рівня дослідник уналежнює локальні, або мікроструктури (морфологічні, синтаксичні та лексичні механізми формування фраз та засоби породження зв'язних текстів). Четвертим змістовим рівнем, на думку вченого, є структури глобальні, або макроструктури (семантичні макроструктури), а п'ятим – формальні суперструктури (взаємодія текстів у дискурсі).

Заслуговує на увагу також запропонований Р. Водак [Wodak 1996, p. 1–24] та її колегами **дискурсивно-історичний метод дослідження дискурсу**, підґрунтям якого є *соціо- та психолінгвістична теорії породження тексту*. За цією

методологією, дискурс мають досліджувати на трьох рівнях – соціопсихологічному, когнітивному та лінгвістичному.

Плідними для вивчення дискурсу стали **методи стилістики мови**. У цьому разі ми будемо виходити з уже аналізованих позицій відомих дослідників дискурсу Ю. Габермаса [Habermas 1998] та М. Фуко [Foucault 2019], які стверджують, що між поняттями «дискурс» і «стиль», «дискурс» і «текст» є багато спільного. І це справді так, якщо розуміти під стилем (відповідно дискурсом) сукупність писемних і усних текстів у певній комунікативній сфері діяльності, хоч, звичайно, поняття дискурсу значно ширше.

Про те, що стилістика як суто лінгвістична дисципліна є методологічно дієвою для аналізу такого складного за своєю природою (лінгвістичною та нелінгвістичною водночас) феномену, як дискурс, свідчить хоч би наведений класиком мовознавства В. Виноградовим перелік проблем, які вивчає стилістика: а) стилістичне вивчення масової комунікації та її жанрів; б) стилістичне вивчення обмеженої та «персональної» комунікації в її основних суспільно-мовних різновидах; в) соціально-групові, зокрема й професійно-виробничі стилі мовлення; г) композиційні системи різних жанрів або конструктивних різновидів усно-розмовного та писемного суспільного мовлення; д) індивідуальна мовленнєва творчість та її вживання, тенденції, відображення в мовній системі; є) типові способи вияву в мовленні внутрішніх властивостей суспільної особистості та основні типи мовних структур національних та соціально-групових характерів [Виноградов 1963].

1.3. Напрями дослідження

Для різнобічного та повного дослідження дискурсу в мовознавстві та відповідно до поставлених завдань матеріал у дисертації досліджений за напрямками, співвіднесеними з вирішенням таких питань:

1) семантичний аналіз дискурсу: вивчення значень слів та їхніх взаємозв'язків у контексті дискурсу;

- 2) прагматичний аналіз дискурсу: дослідження способів впливу мовлення на сприйняття та реакцію аудиторії;
- 3) соціолінгвістичний аналіз дискурсу: вивчення впливу соціальних чинників на формування та розуміння дискурсу;
- 4) психолінгвістичний аналіз дискурсу: дослідження когнітивних процесів, що відбуваються під час сприйняття та продукції дискурсу;
- 5) культурологічний аналіз дискурсу: вивчення впливу культурних норм та цінностей на формування та розуміння дискурсу;
- 6) когнітивний аналіз дискурсу: вивчення когнітивних процесів, що відбуваються під час сприйняття та продукції дискурсу;
- 7) комунікативний аналіз дискурсу: дослідження комунікативних стратегій та їх впливу на сприйняття та реакцію аудиторії;
- 8) критичний аналіз дискурсу: вивчення впливу влади, ідеології та соціальних нерівностей на формування та розуміння дискурсу.

Матеріал дослідження систематизований також хронологічно за розділами та підрозділами.

У дослідженні дискурсу важливу роль відіграє аналіз внутрішньої форми слова, оскільки він допомагає глибшому розумінню мовленнєвих процесів. Подальші спроби дослідження характеризуються впровадженням принципів історизму. Історія дослідження дискурсу свідчить про тісний зв'язок з нелінгвістичними науками для ефективнішого виконання поставлених завдань.

Інтерес лінгвістів до вивчення дискурсу пов'язаний зі зміною пріоритетності предмету досліджень у другій половині XX ст. з переходом від вивчення структури мови до її функціонування. Історично поняття дискурс розглядалося з погляду формальної і функціональної лінгвістики, які згодом стали частиною системного підходу, започаткованого в 70 – 80-ті роки минулого століття.

Конкретизуючи викладене, залежно від методологічного спрямування А. П. Мартинюк виділяє такі напрями дослідження дискурсу: **формальний**

напря́м (тлумачення дискурсу як ієрархічного рівня, вищого від речення, що залишає поза фокусом уваги суб'єкт дискурсу та помилково, на думку дослідниці, приписує дискурсу регулярність структурної побудови за аналогією з ієрархією одиниць рівнів мови, тоді як для нього не існує жодних заданих схем і правил); **функціональний напрям** (дискурс трактують широко, як усе те, про що говорять і пишуть, тобто як мовленнєву діяльність, яка може реалізуватися в писемній або усній формі й безпосередньо надана дослідникові як мовний матеріал у звуковій, графічній або електронній презентації. У цьому разі текст розуміють як мовний матеріал, зафіксований на тому чи тому носії за допомогою письма, зазвичай фонографічного або ідеографічного. Цей напрям має такі різновиди: *ситуативний підхід* (об'єднує лінгвістів, які наполягають на потребі розрізняти контекст у вузькому розумінні та власне – ситуативний контекст, який визначають як ситуацію комунікації, яка охоплює умови спілкування, предметний ряд, час і місце комунікації, самих комунікантів, відносини, у яких вони перебувають); *семіотичний підхід* (репрезентований лінгвістами, які розуміють дискурс у соціально-ідеологічному значенні, де він охоплює відношення влади, політичні погляди й переконання комунікантів. У фокусі уваги дослідників опиняються різноманітні «дискурсивні практики» як тенденції у вживанні близьких за функцією, альтернативних мовних засобів вираження певного ідеологічного смислу); **діяльнісний напрям** (основні ідеї діяльнісного напряму аналізу дискурсу впливають із тлумачення мови як виду спільної діяльності, інтегрованої в комплекс когнітивних процесів складної динаміки) [Мартинюк 2011].

Основні напрями дослідження дискурсу в мовознавстві на початку ХХІ ст. охоплюють такі: критичний дискурс-аналіз, соціолінгвістику дискурсу, дискурсивну граматику, мультимодальний дискурс, дискурсивну психолінгвістику.

Дослідження показали, що *критичний дискурс-аналіз* – напрям, який сформувався у 1970-х роках і досі залишається актуальним. Критичний

дискурс-аналіз є важливим напрямом дослідження дискурсу в мовознавстві, який зосереджений на вивченні мовної практики і зв'язку між мовою, владою та соціальними процесами. Основна ідея критичного дискурс-аналізу полягає в тому, що мова не лише відображає політичні, соціальні та культурні реалії, але й активно їх формує. Зазначений напрям дослідження вивчає мовні практики в конкретному соціальному та культурному контексті, зокрема політичній, економічній та культурній сферах. Його ціль полягає в розкритті обмежень та проблем, які зумовлені використанням мови в політичній риториці, засобах масової інформації, соціальних мережах та в інших видах публічного дискурсу. Отже, критичний дискурс-аналіз допомагає покращити якість мовних практик, зокрема в політичній та медійній сферах.

Критичний дискурс-аналіз використовує різноманітні методи дослідження, зокрема аналіз тексту, збір даних, інтерв'ю, анкетування, аналіз медіадискурсів та ін. Особливу увагу приділяють аналізові структурних елементів тексту, таких як граматики, слова та знаки пунктуації.

Р. Водак [Wodak 1996, р. 17–25] зауважує, що критичний дискурс-аналіз передбачає систематичну методологію та зв'язок між текстом і соціальними умовами його функціонування. Інтерпретації завжди динамічні та відкриті для нових контекстів і нової інформації, а дискурс – це форма соціальної поведінки.

Критичний дискурс-аналіз, на думку Т. ван Дейка, – це науковий напрям, що стрімко розвивається в лінгвістиці та соціальних науках після видання 1979 року книги «Мова і влада». Подібні напрями існують і в інших дисциплінах, наприклад, у психології, соціології і антропології, які традиційно орієнтовані на вивчення способів відтворення влади та зловживання владою в суспільстві. Дискурс-аналітики в галузі гуманітарних і соціальних наук вивчають, зокрема, місце та роль дискурсу в цих процесах [Van Dijk 2008, р. 85–101].

Під час дослідження також встановлено, що критичний дискурс-аналіз як методологічна програма, запропонована Н. Феркло [Fairclough 1995, р. 130–

159], передбачає аналіз дискурсивної практики, тобто зв'язку тексту та соціальної практики. До уваги взято визначення того, як саме в соціальній практиці виробляється та інтерпретується текст.

На основі теоретичних засад зауважимо, *що соціолінгвістика дискурсу* – це напрям дослідження, який вивчає різноманітні мовні феномени, як-от: стереотипні уявлення, культурні відмінності та приховані відтінки значень. Основна ідея соціолінгвістики дискурсу полягає в тому, що мовні практики не лише відображають соціальну реальність, але й активно її формують. Цей напрям використовують для дослідження конкретного мовлення в соціальному контексті, зокрема в групі людей з різними соціальними та культурними належностями, релігійними переконаннями, ідеологіями. Завдання соціолінгвістики дискурсу полягає в тому, щоб дослідити взаємозв'язок між мовленням та соціальним контекстом, виявити особливість та значення мовних практик у конкретному соціальному середовищі.

На думку К. С. Серажим [Серажим 2002б с. 13], дискурс – складний соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного середовища, який детермінують його соціокультурні, політичні, прагматично-ситуативні, психологічні та інші (конститувальні чи фонові) чинники. Основне завдання соціолінгвістики дискурсу полягає в збиранні та аналізі емпіричних даних, зокрема через пошук текстів, мовних зразків і статистичних даних, які дають змогу встановити взаємозв'язок між мовленням та соціальним контекстом. Основні методи дослідження соціолінгвістики дискурсу охоплюють етнографічні спостереження, аналіз текстів, соціолінгвістичні опитування тощо.

Як стверджує Г. Г. Почепцов [Почепцов 1999, с. 99], поняття дискурсу – це вже не суто лінгвістична структура, а соціолінгвістична. Він має відповідати нормам мовної ситуації, комунікативної ситуації та соціальної ситуації. Дискурс – це мовна дійсність з певними соціальними координатами.

Отже, соціолінгвістика дискурсу допомагає встановити соціальні та культурні відмінності в процесі мовленнєвої взаємодії, що відображає реальні соціальні та культурні процеси в суспільстві.

Наукові розвідки вказують на те, що, наприклад, *дискурсивну граматику* використовують для створення специфічного ефекту на аудиторію. Дискурсивна граматика є одним з напрямів дослідження дискурсу в мовознавстві, який зосереджений на вивченні мовленнєвого процесу як цілісної системи, в якій мову використовують для досягнення певних цілей у конкретному комунікативному контексті. Основна ідея дискурсивної граматики полягає в тому, що граматика мови має бути досліджена з урахуванням її функціонування в дискурсі, тобто в контексті мовленнєвої діяльності загалом. Дискурсивна граматика досліджує мову як засіб досягнення певних цілей у конкретному дискурсі, враховуючи соціальні та культурні відмінності між учасниками дискурсу.

Ф. С. Бацевич [Бацевич 2008, с. 4–10] зазначає, що основне завдання дискурсивної граматики полягає в дослідженні мовленнєвого процесу на рівні мовних одиниць, їхньої синтаксичної та семантичної організації, а також у розкритті взаємозв'язків між мовленнєвим процесом та соціальним контекстом, у якому він відбувається. Для досягнення цієї мети дискурсивна граматика використовує методи дослідження дискурсу, такі як аналіз тексту, вивчення комунікативної ситуації та способів взаємодії між учасниками мовленнєвого процесу.

Дискурсивна граматика дає змогу отримати глибше розуміння мовленнєвого процесу та його взаємозв'язку із соціальним контекстом, що є важливим для розуміння та аналізу мовленнєвої діяльності в різних соціальних та культурних середовищах.

Мультиmodalний дискурс – напрям дослідження дискурсу, який вивчає не лише сам текст, а й інші вмістові елементи, такі як зображення, звуки та соціальний контекст. Це підходить до мови як складника ширшого культурного простору. Окрім того, мультиmodalний дискурс – це напрям

дослідження дискурсу в мовознавстві, що розглядає образний і вербальний аспекти мовного виразу як такі, що взаємодіють із зображеннями, звуком, відео або іншими комунікаційними засобами. У мультимодальному дискурсі фокус зміщується від простої фонетичної і граматичної структури речення до того, як ці структури призначені для певних комунікаційних цілей і що вони можуть передати через різні комунікаційні канали.

У мовознавстві значної актуальності набуває вивчення *мультимодальності* різноманітних типів дискурсу, розглядається взаємодія вербальних та невербальних мовних засобів. Лінгвістичний інтерес до поняття мультимодальності не випадковий, а «продиктований» перевагами сучасного соціуму. У зарубіжних розвідках дослідження мультимодального дискурсу відбувається на основі двох теоретичних парадигм – системно-функціональної граматики й теорії когнітивної метафори, які сприяли формуванню та розвитку двох ключових напрямів аналізу: системно-функціональної візуальної граматики й теорії мультимодальної метафори [Halliday 2014, p. 58–87; Kress, Leeuwen 2001, p. 24–44; Kress 2010, p. 1–17; Lakoff, Johnson 1980], де стверджується, що будь-який дискурс незалежно від його жанрової і стилістичної вмотивованості є мультимодальним.

Мультимодальний дискурс дає змогу досліджувати не лише мову, а й інші комунікаційні системи та запобігати звуженню дослідження дискурсу до будь-якого за структурою вербального виразу. Це вможливило охоплення всього спектру комунікаційних засобів, які використовують у повсякденному житті, таких як відео, світлина, музика та інші. За мультимодального підходу мову розглядають не так, як окремий елемент, а як частину ширшого комунікаційного контексту, що містить у собі різні елементи.

Відзначимо, що *дискурсивна психолінгвістика* – це напрям досліджень дискурсу, що вивчає використання людьми мови для вираження своїх думок, почуттів і здібностей. Прихильники цього напрямку орієнтуються на роль мовлення в емоційній, пізнавальній та соціальній сферах життя, вивчають, як люди створюють, розуміють та інтерпретують текстові фрагменти та

повний дискурс. У дискурсивній психолінгвістиці беруть до уваги такі моменти, як сприймання, розуміння та інтерпретація текстів, комунікативні засоби, які використовують для передавання змісту, ролі та способи впливу дискурсу на свідомість людини.

Дискурсивна психолінгвістика займається не лише теоретичними аспектами дослідження дискурсу та мовленнєвих процесів, а й розробленням практичних методик та технологій, які допоможуть розвивати комунікативні навички, покращать мовлення та соціальну взаємодію.

Т. Е. Харлі [Harley 2005, р. 1–17] пропонує визначати психолінгвістику як науку про психологічні процеси, що зумовлюють функціонування мови, зокрема розуміння, породження, запам'ятовування.

О. О. Селіванова [Селіванова 2004] виділяє основні три значення мовлення. Перше значення характеризує мовлення як індивідуальний акт говоріння та написання. Мовлення – це конкретне говоріння, що має перебіг у конкретному часі у звуковій чи графічній формі. Друге значення пропонує сукупність мовленнєвих закономірностей, які виявляються в конкретних колективних зразках. Інакше кажучи, підкреслено не лише індивідуальний, а й соціальний характер мовленнєвої діяльності. Третє значення передбачає виділення в мовленні системних, типових рис, які визначають мовленнєвий жанр та виражають мовленнєві стереотипи й стійкі форми мовлення.

Отже, сучасна психолінгвістика спрямована на опис та пояснення особливостей функціонування мови й мовлення як єдиного знакового організму, який розглядають як психічний феномен і функціонування якого зумовлено взаємодією зовнішніх та внутрішніх чинників у контексті життєдіяльності особистості в умовах фізичного й соціального світу. На думку Л. В. Засекіної [Засекіна 2008], основний підхід дискурсивної психолінгвістики полягає в тому, що дослідження дискурсу повинно орієнтуватися на мову реального спілкування, з урахуванням соціокультурного та етнічного контексту. Отже, під час дослідження дискурсу

потрібно враховувати не лише мовний засіб комунікації, але й соціальний контекст, мету та загальну структуру тексту.

Реалізація напрямів дослідження дає змогу виявити основні тенденції дослідження еволюції поняття дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XXI ст., розкрити зв'язок з нелінгвістичними науками. Поданий матеріал підкреслює важливість досліджень поняття дискурсу для сучасного мовознавства та має сприяти побудові загальної картини основних його характеристик.

Висновки до розділу I

Отже, у процесі аналізу історичних джерел і досліджень у галузі лінгвістики з'ясовано, що наявна низка підходів до поняття дискурсу та його характеристик в лінгвістичному аспекті. Утім, незважаючи на різноманіття підходів лінгвістів до дефініції поняття дискурсу, з наведених визначень можна зробити висновок, що вони не взаємовиключають, а швидше доповнюють одне одного, розглядаючи поняття з різних ракурсів.

Виявлення комунікативних і соціальних характеристик дискурсу є можливим через застосування відповідних соціолінгвальних методів аналізу тексту, що був створений унаслідок мовленнєвої діяльності, а когнітивні особливості дискурсу визначають через аналіз концептуально-пропозитивної та когнітивної моделі реальності.

Аналіз літератури свідчить про наявність досить обмеженої кількості спеціальних праць, присвячених проблемі дослідження поняття дискурсу в мовознавстві в лінгвістичному аспекті. Роботи, у яких розкрито погляди мовознавців кінця XX – початку XXI ст. мають загальний характер і не охоплюють теми дослідження комплексно.

У дисертації застосовано **актуалістичний метод**, який дає змогу охопити найважливіші загальні положення теорії пізнання, які передбачають розуміння об'єкта як системи взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, що перебувають в безперервному розвитку внаслідок безперервності

причинових ланцюгів. Застосування терміна *актуалістичний метод* щодо праць лінгвоісторіографічного спрямування, який уперше вжив В. А. Глущенко, є цілком правомірним. Широке вживання цього терміна переконливо свідчить про важливість та актуальність такого методу в лінгвоісторіографії, який дає змогу виявити та проаналізувати зміни в лінгвістиці протягом певного періоду часу, відстежувати еволюцію лінгвістичних понять, виявляти нові тенденції та закономірності, а також розуміти вплив суспільних, культурних та інших чинників, що підтверджує правомірність використання цього терміна в лінгвоісторіографічних дослідженнях.

Теоретичні узагальнення допомагають напрацювати власну концепцію дискурсу для її подальшого застосування в конкретному практичному аналізі мовного матеріалу. Дослідження дискурсу вже посіли значне місце в лінгвістичній науці, аналіз дискурсу активно розвивається в межах теорії мови, соціолінгвістики, етнолінгвістики, політичної лінгвістики. Лінгвоісторіографічне висвітлення характеристик поняття дискурсу в мовознавстві є надзвичайно актуальним, що дає змогу вивчити еволюцію поняття дискурсу в мовознавстві, його зв'язок з іншими науками та теоріями, а також розкрити його роль у формуванні культурних, політичних та соціальних процесів. Дослідження характеристик поняття дискурсу допомагає також виявити його різноманіття та специфіку в різних мовах та культурах, розкрити структуру, функції та особливості в різних контекстах.

У результаті дослідження зазначені основні напрями вивчення унікального соціолінгвістичного феномена, що отримав назву дискурсу в межах гуманітарних та соціальних дисциплін. Напрями дослідження цього поняття залишаються актуальними в сучасному мовознавстві та в гуманітарних науках загалом, що сприяє розвитку нових теоретичних підходів і методологічних інструментів для аналізу дискурсу в різних контекстах.

Напрями дослідження дискурсу охоплюють ключові аспекти його семантичного, прагматичного, соціолінгвістичного, психолінгвістичного, культурологічного, когнітивного, комунікативного та критичного аналізу. Семантичний аспект зосереджений на вивченні значень мовних одиниць у контексті дискурсу та їх взаємозв'язків. Прагматичний аналіз розглядає використання мовних засобів для досягнення комунікативних цілей. Соціолінгвістичний підхід вивчає вплив соціальних чинників. Психолінгвістичний аналіз досліджує когнітивні процеси, що супроводжують сприйняття і продукування мовлення. Культурологічний аспект сфокусовано на ролі культурних норм та цінностей у формуванні дискурсу. Когнітивний аналіз вивчає схеми і фрейми, що лежать в основі сприйняття дискурсу. Комунікативний підхід аналізує стратегії передавання інформації та їхній вплив на адресатів. Критичний аналіз досліджує роль мови в репрезентації влади, ідеології та соціальних нерівностей. Ці напрями забезпечують комплексне дослідження дискурсу в сучасному мовознавстві.

Реалізація напрямів дослідження дає змогу виявити ключові тенденції у вивченні дискурсу, розкрити його взаємозв'язки з нелінгвістичними науками та критично осмислити еволюцію поняття дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XXI ст. Представлений матеріал акцентує увагу на важливості дослідження основних характеристик цього поняття в лінгвістиці, сприяючи формуванню цілісного уявлення про його розвиток та становлення.

У процесі аналізу низки історичних джерел і досліджень у галузі лінгвістики з'ясовано, що існує багато підходів до визначення поняття дискурсу та його характеристик в лінгвістично-історіографічному аспекті. Загалом у площині наукових досліджень у мовознавстві це поняття залишається неоднозначним, що потребує подальших досліджень.

РОЗДІЛ II

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ В МОВОЗНАВСТВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ.

У другій половині XX ст. зростає зацікавлення вивченням дискурсу в мовознавстві як істотного аспекту мови та комунікації. Тоді як Т. А. ван Дейк пропонує почати дослідження дискурсу з давніх трактатів з етики та риторики [Van Dijk 1985; Ван Дейк 1989, с. 113–114], М. Л. Макаров [Макаров 2003, с. 90] стверджує, що сучасне дискурсознавство почалося в 1960-х роках, а витоки теорії дискурсу лежать у працях В. Проппа, у дослідженнях мовного вживання німецької лінгвістичної школи П. Хартмана та П. Вундерліха, у функціональному структуралізмі Дж. Р. Ферса, у соціолінгвістичному аналізі комунікації американських лінгвістів Е. Щеглофа та Х. Сакса, антропологічних розвідках Дж. Гамперца та в соціології мови І. Хоффмана.

Працюючи з дослідженням дискурсу в мовознавстві другої половини XX ст., ми аналізуємо низку поглядів учених на характеристики дискурсу та його еволюцію цього періоду. Одним з основних аспектів нашого дослідження є вивчення змін у характеристиках дискурсу протягом другої половини XX ст. Ми розділимо дослідження на аспекти й проаналізуємо розмаїття підходів та теорій, які наявні в дослідженні дискурсу, звертаючи увагу на тенденції і трансформації використання мови, структури дискурсу та соціокультурного контексту, що дасть змогу отримати повніше уявлення про еволюцію дискурсу та його стосунок до суспільного контексту.

У межах цього розділу дисертації пропонуємо зосередитися на основних аспектах дискурсу та його значенні як комунікативного інтерактивного явища, що зазнає значних змін у другій половині XX ст. Розділ охоплює докладний аналіз вимірів дискурсу, таких як типологія і структура дискурсу, категорійний аспект дискурсу, а також прагматичні аспекти текстуального дискурсу в мовознавстві. Проаналізуємо поняття дискурсу як комунікативного

інтерактивного явища, що набуває особливої актуальності та значення саме в другій половині XX ст., розглянемо еволюцію понять семантики та семіотики в контексті теорії дискурсу.

Висвітлення зазначених аспектів дискурсу та його розвитку в другій половині XX ст., а також встановлення взаємозв'язків з лінгвістикою тексту дасть змогу зробити значний крок у розширеному усвідомленні сутності дискурсу як важливої частини сучасної мовознавчої науки. Аналізуючи різні підходи та концепції, прагнемо досягнути глибшого розуміння дискурсу в контексті мовознавчих досліджень другої половини XX ст.

2.1. Дискурс і лінгвістика тексту в мовознавстві другої половини XX ст.

Питання визначення тексту та дискурсу залишається центральним від часу його виникнення. У 60-ті роки XX ст. лінгвістика вийшла за межі дослідження ізолюваного висловлювання та перейшла до аналізу синтагматичного ланцюга висловлювань, що утворюють текст, основними властивостями якого є завершеність, цілісність, зв'язність. Новий підхід був зумовлений тим, що мову почали розглядати насамперед як засіб комунікації, намагалися глибше вивчити зв'язки мовлення з різними сторонами людської діяльності, що реалізуються через текст. Це спричинило появу нового напрямку – *теорії (лінгвістики) тексту*. Актуальним усе ж залишається питання співвідношення тексту й дискурсу. Надзвичайно важливим для розуміння терміна *дискурс* є, безперечно, розмежування цих понять, що постає предметом активних дискусій лінгвістів. Хоч між текстом і дискурсом багато спільного, ототожнювати їх все ж не потрібно. Безсумнівно, текст є основою будь-якого дискурсу, але поняття дискурсу виявляється ширшим за поняття тексту. Текст має конкретну прагматичну мету, а про визначення дискурсу складно говорити однозначно, оскільки він принципово нескінченний, являє собою сукупність текстів певного типу.

Розбіжності в підходах до визначення цих понять зумовлені як історією становлення наукової галузі, об'єктом якої є текст, так і складністю, багатогранністю комунікативних одиниць. К. С. Серажим [Серажим 2003, с.1] наголошує, що в підходах різних наукових шкіл сформувалися передумови для розмежування понять тексту й дискурсу. Протягом усієї історії формування термін *дискурс* вживали для позначення багатьох лінгвістичних понять. Ним називали мову та мовлення загалом. Зокрема, *текст* – завершене повідомлення певного змісту, яке організоване за моделлю функціонального стилю і характеризується своїми дистинктивними ознаками, є продуктом, що має певну мовну специфіку та адресований мовній особистості.

У мовознавстві тексту 70-х рр. XX ст. терміни *дискурс* та *текст* ототожнювали, що пояснюється відсутністю в деяких європейських мовах слова, відповідного франко-англійському *дискурс*, яке замінювали терміном *текст*. Отже, аналіз дискурсу збігався зі структуралістськи орієнтованими граматиною тексту, лінгвістикою зв'язного тексту. Дискурс розглядали і як текст у контексті фонових чинників, заглиблених у життя, як вербальне подання комунікативної події.

Як уже зазначено, у мовознавстві термін *дискурс* перетинається з терміном *текст*, тож лінгвісти досліджували підстави для диференціації цих термінів. Е. Бенвеніст [Benveniste 1966, р. 258–259] зазначає, що тенденція до розмежування дискурсу й тексту виникла у 70 – 80-ті роки XX ст., вважаючи дискурс мовленням, невіддільним від мовця. До речі, це розмежування різні дослідники обґрунтовують по-різному. Наприклад, М. М. Бахтін [Бахтин 1979] визначає текст як одиницю дискурсу, Ю. С. Степанов [Степанов 1975] співвідносить поняття дискурсу й тексту як окреме та загальне, статичне та динамічне. В. І. Карасик [Карасик 1991] виділяє інституційний дискурс та наголошує на тому, що він характеризує мовленнєву поведінку представників певних соціальних сфер, визначає дискурс як текст, заглиблений у ситуацію спілкування або навпаки – як спілкування за допомогою тексту [Чемпоеш 2013, с. 233–237].

У дослідженні питання основних характеристик дискурсу й тексту та розмежування або ототожнення цих понять використовували розрізнення мовного, соціального, статичного й динамічного аспектів. Наприклад, Т. А. ван Дейк [Van Dijk 2008] розглядає дискурс як комунікативну подію; К. Пайк, який убачає в дискурсі результат процесу взаємодії в соціокультурному аспекті під впливом теорії мовних актів лінгвопрагматики, когнітивної лінгвістики, стверджує, що аналіз дискурсу отримав функціональне спрямування, а дискурс почав розвиватися як комунікативна подія, ситуація, що інтегрує текст з іншими складниками, зокрема екстралінгвальними, соціальними й референційними чинниками (обставинами, часом, простором комунікації), когнітивними та психологічними чинниками, які опосередковують взаємодію учасників спілкування, їхні мотиви, цілі та стратегії. У такому розумінні дискурс отримав подійно-ситуативний аспект, розширивши власну структуру за рахунок суб'єкта комунікації, адресата, моменту висловлення і певного місця висловлення.

Запропоновано й інші варіанти розмежування дискурсу та тексту. Наприклад, на думку Н. С. Валгіної [Валгина 2003], розмежування понять може бути визначено і формами мовлення: термін *дискурс* найчастіше застосовують до творів усної, а термін *текст* – до творів писемної мови. Отже, думки дослідників збігаються в тому, що поняття *текст* і *дискурс* пов'язані, але не тотожні. Вони відрізняються обсягом понять та аспектом розгляду.

Цікавим видається розмежування тексту та дискурсу, здійснене Т. А. ван Дейком [Van Dijk 1977]. Він стверджує, що *дискурс* – актуально проголошений текст, а *текст* – це абстрактна граматична структура висловленого. *Дискурс* – це поняття, що стосується мови, мовної дії, тоді як *текст* – це поняття, що стосується системи мови або формальних лінгвістичних знань, лінгвістичної компетентності.

Ф. С. Бацевич [Бацевич 2004, с. 146–155] наголошує на тому, що *текст* як явище мовної та позамовної дійсності – складний феномен, який виконує

різноманітні функції: бере участь у комунікації, допомагає зберігати інформацію в просторі й часі, є продуктом конкретної історичної епохи, віддзеркаленням певних соціокультурних традицій. *Текст* розглядають також як результат спілкування, співвідносячи його з поняттям *дискурсу*. *Дискурс*, на його думку, можна вважати одночасно живим процесом спілкування і найзагальнішою категорією міжособистісної інтеракції.

Н. Феркло [Chouliarak, Fairclough 1999] упорядкував способи застосування терміна *дискурс* у сучасному дискурс-аналізі. Він протиставив мовні діалоги та писемні тексти, розмовне та писемне мовлення, вказав на ситуаційний контекст використання мови, інтеракцію між читачем/письменником та текстом. Текст і дискурс, як уважає науковець, прийнято розглядати як писемну, так і мовленнєву форму. Але чітко розмежувати текст і дискурс можна на основі певних критеріїв. Ці критерії лінгвістичні за своєю суттю і переважно належать до синтаксичних та семантичних зв'язків всередині тексту. Залежно від контексту та ситуації текст може бути абсолютно однозначним [Тичер, Мейер, Водак, Веттер 2009, с. 45–47].

Потрібно зауважити, що Г. Г. Почепцов [Почепцов 1999, с. 265] уподібнює розбіжність між текстом і дискурсом до відмінностей між реченням і висловлюванням: висловлювання поєднує саме речення із соціальним контекстом його використання, такі самі відношення повторюються на вищому рівні в тексті та дискурсі. Д. Шиффрін [Schiffrin 1994, р. 31–38, 89–90] пропонує визначити дискурс як інтегративно-контекстуалізовані висловлювання, усні й писемні.

Дискурс можна визначити також як процес з урахуванням учасників певної події, ситуації спілкування, а текст є продуктом такого взаємовідношення і містить передусім формальні засоби зв'язку висловлювань. Цей висновок корелює з позицією Н. Д. Арутюнової [Арутюнова 1990, с. 136–137], яка під текстом розуміє переважно абстрактну, формальну конструкцію, а під дискурсом – різні види її актуалізації, які

розглядає з погляду ментальних процесів і у зв'язку з екстралінгвістичними чинниками.

Потрібно зазначити, що в мовознавстві наявні певні моделі співвідношення понять *дискурсу* і *тексту*. Зокрема, тлумачна модель *дискурс* = *текст* + *контекст* постулює співвідношення двох феноменів як лінгвосоціального й суто лінгвального явищ. Деякі дослідники розмежовують ці два поняття в межах опозиції *писемний текст* ↔ *усний дискурс*. У тлумачній моделі *дискурс* ≈ *текст* обидва феномени майже ототожнюють. У тлумачній моделі *дискурс* ↔ *текст* обидва явища протиставлені як «актуальність – віртуальність»: дискурс розглядають як реальну мовленнєву подію (мовленнєва діяльність у певній сфері, зв'язний текст, що виникає в мовленні), натомість текст не має прив'язки до реального часу, а є абстрактним ментальним конструктом, що реалізується в дискурсі. У тлумачній моделі *дискурс* = *мовлення* + *текст* об'єкти уваги співвіднесені через опозицію «усна – писемна форми мовлення». Як стверджує В. В. Жайворонок, у дискурсі «лінгвальне тісно переплітається із соціальним, тому дискурсивне мовлення може розглядатися як соціальна подія, як фактор взаємодії людей і механізмів їхньої діяльності» [Жайворонок 2007, с. 29; Єрмоленко, Бирик, Ганжа, Коць, Мех, Сюта 2016, с. 24–40].

Зрозуміло, що зазначені тлумачні схеми не є вичерпними. У літературі знаходимо чимало прикладів відхилення від наведеної системи інтерпретації понять *тексту* й *дискурсу*. М. Фуко співвідносить їх з поняттями «подія» і «серія», які разом утворюють «дискурсивну формацію», а сам дискурс постає як низка односпрямованих текстів, що продукуються за конвенціоналізованими й стандартизованими правилами комунікативної практики у вигляді серій як наслідки попередніх і причини наступних подій. М. Фуко [Фуко 1996] також підкреслює, що оскільки в процесі продукування текстів виробляються специфічні правила текстотворення, то й дискурси мають розглядати як своєрідні парадигми комунікативної поведінки, у межах яких виникають конкретні тексти й текстотипи.

Отже, з урахуванням сказаного *дискурс* потрібно розглядати як широке поняття, яке охоплює мовну систему (саме ту її специфічну частину, яка спрямована на охоплення тієї чи тієї ланки комунікації), мовлення як діяльність (сукупно всі мовні й позамовні чинники) і мовлення-текст. Текст є явищем вужчим від дискурсу та має ознаки закритої системи й переважно писемну форму використання. Дискурс є поняттям ширшим від тексту, а підходи до його визначення не можуть обмежувати окремими висловленнями. Отже, способом розрізнення феноменів *дискурс* і *текст* є їх подання як кореляції «загальне – часткове», у якій текст (часткове) постає конститутивною одиницею дискурсу, а дискурс (загальне) – одиницею вищого рівня абстракції, де наявна потенційно безкінечна кількість конкретних і реальних текстів.

Для вивчення дискурсу важливіші ситуації, у яких відбувається мовна діяльність, його соціокультурна специфіка, зумовленість його змісту та структури соціальними та комунікативними чинниками. Утім, наразі чіткого розмежування змісту термінів *дискурс* і *текст* немає, хоч, на думку Е. Бенвеніста [Benveniste 1966], загальна тенденція використання простежується: на сьогодні загальновизнаним є визначення поняття *дискурсу* як структурованого комунікативного явища, складниками якого є текст та екстралінгвальні чинники.

Отже, незважаючи на наявні розбіжності описаних підходів до вивчення та розмежування тексту й дискурсу, вони не є антагоністичними, оскільки базуються на різних принципах. Суперечності щодо їхнього розмежування пролягають саме через вивчення співвідношення категорій тексту й дискурсу. З огляду на це дискурс постає як зв'язний текст разом із прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками; текст, узятий в аспекті події; мовлення, яке розглядається як соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмів їхньої свідомості. У зв'язку із цим аналіз дискурсу потрібно розглядати як міждисциплінарну галузь знання, у якій разом з мовознавцями в дослідженні беруть участь соціологи,

психологи, спеціалісти зі штучного інтелекту, етнографи, літературознавці семіотичного напрямку, філософи.

Спілкування – складний і загадковий вид діяльності людини. Зацікавлення науковців глибинними процесами комунікації виникло давно і є цілком природнім. Як впливають на зміст мовлення соціальні, культурні, етнографічні, історичні, політичні та багато інших чинників – ці питання мають не лише важливе теоретичне, але й прикладне значення. Для сучасного гуманітарного мислення характерне спрямування уваги на роль мови у формуванні культурно-семіотичного компонента суспільної свідомості. Упродовж останніх років збільшується кількість лінгвістичних досліджень у цій сфері, зацікавлення у яких змістилося зі структурного опису мови на дослідження історичного контексту, у якому мова розвивається та функціонує.

На початку 1970-х років, коли сформувалася нова течія – лінгвістика тексту, що об'єднала суто лінгвістичні та суміжні з ними підходи, як теоретичні (літературознавство, функціональна стилістика), так і прикладні (теорія комунікації, статистична обробка текстів, психологія, викладання мов, автоматизований переклад, інформатика тощо), виникла потреба чіткого окреслення предмета дослідження лінгвістики тексту, а отже, точного роз'яснення сутності двох ключових понять – тексту й дискурсу. Основну відмінність ніж ними сформулював Е. Бенвеніст [Бенвенист 1974]: дискурс він визначив як процес застосування мовної системи, а текст – як результат цього процесу.

Багатоаспектність змісту та форм дискурсу зумовила, зокрема, розмаїття його теоретичних дефініцій і досить швидку еволюцію його концепцій. Сьогодні сфера вживання терміна *дискурс* є настільки широкою (філософія, соціологія, логіка, семіотика, теорія комунікації, лінгвістика тощо; їхні окремі напрями – прагмалінгвістика, прагмастилістика, лінгвістична семантика, граматична стилістика, лінгвістика тексту, граматики тексту, а також міждисциплінарні науки – психолінгвістика, соціолінгвістика та ін.), що доводиться говорити про полісемію цієї термінологічної одиниці. Можна

також простежити її поширення і в горизонтальному напрямі, тобто в різних науках, і у вертикальному – тобто на різних рівнях власне лінгвістики.

Лінгвопрагматичний підхід до дослідження дискурсів ґрунтується на тому положенні, що дискурси функціонують: у широкому розумінні – у певних історичних, ідеологічних, культурологічних, етнографічних ситуаціях, у вузькому – у конкретних комунікативних обставинах, тому вони можуть бути досліджені в категоріях лінгвістики з позицій загальної теорії комунікації. Лінгвопрагматичні методи дають змогу вивчити характеристики ролей комунікантів, комунікативного ланцюжка, комунікативно-прагматичні наміри адресанта, міжособистісні стосунки учасників комунікації, час і місце ситуації.

Відправна точка історії дискурсів – роботи М. Фуко [Foucault 1972, р. 54], який розробив систему *археології знання*. Основним пунктом системи науковця є встановлення зв'язку між словами та речами. Згідно з його концепцією, в історії західноєвропейської культури нового часу було три епістеми (культурно-історичних освіти): ренесансна, класичний раціоналізм і сучасна. Характеристика епістеми залежить від зв'язку слів і речей, у різних епістемах одне і те саме слово має різний зміст. Археологія знання відкриває, отже, не лише істинне значення тих чи тих понять, а й допомагає усвідомити світогляд, ціннісний світ, правила соціальної комунікації людей певної епохи. Настанови археології знання знайшли відображення в розробленій М. Фуко теорії дискурсу. Згідно з його ідеями, формуючи дискурс, людина відтворює певну реальність, у якій живе. Безумовно, по-різному оцінюють, трактують події і явища світу, тому відбувається постійна боротьба, зіткнення різних дискурсів [Фуко 1996].

Аналізуючи наукові погляди М. Фуко, можемо додати, що він спробував показати на різних прикладах, як дискурси формують історичну реальність. З історією дискурсів нерозривно пов'язана історія понять, які можна інтерпретувати як окремі дискурси або їхні смислові компоненти. *Історія понять* – напрям історичної науки, що розглядає семантику й еволюцію базових понять, які використовували в різні історичні періоди, а також

досліджує проблему їхнього мовного перекладу. Як напрям науки історія понять сформувалася порівняно недавно – в 80-90-ті роки на стику культурної, інтелектуальної історії та історії ідей, проте зараз вона має вже власну, досить велику історіографію.

Плідними для вивчення дискурсу стали методи стилістики мови. Виходячи з уже аналізованих позицій відомих дослідників дискурсу Ю. Габермаса [Габермас 1999] і М. Фуко [Foucault 1972], які стверджують, що між поняттями *дискурс* і *стиль*, *дискурс* і *текст* є багато спільного, потрібно зазначити, що під стилем (відповідно дискурсом) мають на увазі сукупність писемних і усних текстів у певній комунікативній сфері діяльності, хоч, звичайно, поняття дискурсу значно ширше. Не заглиблюючись у філософське висвітлення проблеми, зазначимо, що епістема значною мірою визначає тезаурусне наповнення окремих інституційних дискурсів – критичного, політичного, ідеологічного, мистецтвознавчого та інших видів [Серажим 2002, с. 26–28].

Т. А. ван Дейк висловив думку, що витoki теорії дискурсу беруть свій початок із часів античності й досліджувати його варто з античних трактатів етики та риторики, де поняття *дискурс* вживали в значенні «міркування», «діалог». Проте як термін мовознавчої науки його широко почали використовувати лише в 50-ті рр. XX ст., за часів філософії структуралізму та постструктуралізму [Schiffrin 1994, p. 23–24]. На думку К. С. Серажим, чи не найконструктивнішу програму дослідження запропонував Т. А. ван Дейк [Van Dijk 1977], який розглядає дискурс як складне когнітивне утворення, аналіз якого потребує структур для репрезентації знань, закладених у дискурс. Основним типом репрезентації знань Т. ван Дейк обирає «модель ситуації», яка вибудовується на основі особистих знань учасників комунікації (попередній індивідуальний досвід, наміри та настанови, почуття та емоції). Адже зрозуміти текст, за його словами, означає ідентифікувати ситуацію, про яку йдеться, у власному, суб'єктивному внутрішньому світі, на базі власного, суб'єктивного

досвіду, за допомогою власних, суб'єктивних моделей явищ та ситуацій [Серажим 2002, с. 25–27].

Протягом усієї історії формування термін *дискурс* вживали для позначення багатьох лінгвістичних понять. Ним називали мову та мовлення взагалі (французька лінгвістична традиція, 60-ті роки XX ст.), об'єкт дослідження «лінгвістики тексту», під яким розуміли вивчення закономірностей формування та функціонування текстів. Дискурс є передусім мовним потоком, мовою в її постійному русі, що вбирає в себе всю унікальність історичної епохи, індивідуальні й соціальні особливості комунікантів та тієї комунікативної ситуації, в якій відбувається спілкування. Він стає відображенням національного менталітету й культури в усіх її виявах (національному, загальному, індивідуальному) [Серажим 2008, с. 65–79].

Як зауважує К. С. Серажим, Т. А. ван Дейк застосовує метод декомпанування дискурсу на кілька змістових рівнів, першим з яких є рівень релевантності та риторичних операцій. Наступним рівнем репрезентації дискурсу Т. А. ван Дейк виділяє стиль. До структур третього рівня дослідник уналежнює локальні, або мікроструктури (морфологічні, синтаксичні та лексичні механізми формування фраз та засоби породження зв'язних текстів). Четвертим змістовим рівнем, на думку вченого, є структури глобальні, або макроструктури (семантичні макроструктури), а п'ятим – формальні суперструктури (взаємодія текстів у дискурсі) [Серажим 2002, с. 25–27].

Розвідки дискурсу тривали, і на початку 70-х років минулого століття сформувався науковий напрям під назвою *лінгвістика тексту* [Борботько 1998], який об'єднав лінгвістичні досягнення з успіхами інших наук: інформатики, літературознавства, теорії комунікації та ін. Текст, дискурс опинилися в колі уваги лінгвістів, де відбувалося розмежування цих понять. Тексту відводилося першочергове значення, оскільки він виявився ширшим за сферою свого застосування. Як зазначає В. Г. Борботько, поняття текст застосовують не лише для зв'язного мовного твору, але й для будь-якого писемного документа, зокрема й з елементами графіки, який, на відміну від

дискурсу, будується не лише за законами мови, але й за іншими схемами, згідно із практичними потребами людини (анкета, список, реклама, перелік інструкцій тощо). М. О. Зайцева слідом за Н. Д. Арутюною також визнає пріоритет тексту. Дискурс – це мова, «занурена в життя», що внеможливиює застосування цього терміну, наприклад, до давніх текстів, оскільки їх зв'язки із живим життям не відновлюються безпосередньо [Зайцева 2014, с. 13].

Потрібно зазначити, що структурно-орієнтовану парадигму побудови дискурсу наприкінці ХХ ст. доповнюють новою парадигмою, яка трактує дискурс як «мову в мові». Ілюструють цю концепцію дискурсу погляди П. Серіо. Нову «форму» існування мови П. Серіо визначає як дискурс, тобто як спеціальне використання мови для вираження особливої ментальності, особливої ідеології, що потребує відповідної граматики та відповідної лексики [цит. за Серажим 2002, с. 26].

Методи дискурс-аналізу, наприклад теорія дискурсу Лакло-Муфф, критичний дискурс-аналіз і дискурсивна психологія, є важливими інструментами для розуміння складних процесів формування значень у соціальному світі. Ці теорії розвинулися в межах мовознавства другої половини ХХ ст., де дискурс і лінгвістика тексту стали ключовими елементами дослідження мови. Важливим є те, що саме в цей період дискурс починають розглядати не лише як мовний феномен, але й як соціальну практику, що взаємодіє з культурними та історичними контекстами.

Існує низка досліджень, присвячених методам дискурс-аналізу. Виділено три основні напрями дискурс-аналізу тексту: 1) теорія дискурсу Лакло-Муфф; 2) критичний дискурс-аналіз; 3) дискурсивна психологія.

Теорія дискурсу Лакло-Муфф – постструктуралістська теорія (1980 – 90-ті рр.), розроблена політологами Е. Лакло та Ш. Муфф [Laclau, Mouffe 1985]. Сутність теорії полягає в тому, що соціальний світ формується дискурсом за допомогою значень. Автори пропонують використати методи ідентифікації дискурсу. За їх твердженням, в одному акті артикуляції можуть бути кілька дискурсів. Якщо взяти текст, то в цьому тексті в одному реченні

можна побачити кілька дискурсів. Е. Лакло та Ш. Муфф виділяють дві техніки теорії дискурсу. Перша техніка – це вузлові точки. Вузлові точки є ключовими словами в мові. У тексті потрібно побачити або почути, якщо це усне мовлення, вузлове слово, пов'язане з іншими вузловими словами, які формують дискурс. Решту слів ми починаємо розуміти, виходячи із цього конкретного дискурсу завдяки цій ключовій точці. Друга техніка теорії дискурсу виходить із припущення, що в основі дискурсу лежать міфи [Laclau, Mouffe 1985, p. 135–142; 175–189].

Критичний дискурс-аналіз – різновид аналізу дискурсу, розроблений Н. Феркло [Fairclough 1995], у якому стверджується, що дискурс – лише один з безлічі аспектів будь-якої соціальної практики. Для критичного дискурс-аналізу основною сферою інтересу є дослідження змін дискурсу, що відбуваються завдяки інтертекстуальності. Комбінація елементів різних дискурсів спричиняє зміну певного дискурсу, а отже, зміну соціокультурного світу.

Дискурсивна психологія як вид дискурс-аналізу визначає і пізнає психічні феномени в процесі соціальної взаємодії через мову. На противагу підходу інших течій психології до дискурсу як відображення думок, інтенцій та мотивів людей, у дискурсивній психології вважають, що дискурс не відображає реальності, а опосередковано створює її за допомогою мовних засобів. Дискурсивна психологія спирається не так на вивчення особистості безпосередньо, як на опосередковані свідчення тих чи тих настанов і переконань, які виявляються у письмовій формі та в усній промові. Британський філософ і психолог Р. Харре [Harre, p. 689–690, 696], один з перших теоретиків дискурсивної психології, зазначає, що звичайна мова – найважливіше джерело пізнання людської психіки, оскільки вивчення людини має відбуватися з урахуванням перебування особистості в культурному та соціальному контексті, не обмежуючись описом нейронних процесів [Scollon 2000, p. 539–544].

Можна висновкувати, що основна особливість теорії лінгвістики тексту в 70-ті роки минулого століття полягає в тому, що саме в цей період її предметом поступово стає не поєднання речень, а цілий текст. Найважливішим напрямом досліджуваної теорії був аналіз семантики тексту, який до сьогодні залишається актуальним. Також потрібно додати, що важливим завданням стає виявлення зв'язку між мовленнєвою діяльністю та іншими невербальними видами діяльності.

2.2. Дослідження дискурсу в контексті мови та мовленнєвої діяльності

Дослідження дискурсу в контексті мовленнєвої діяльності та мови має багаторічну історію, починаючи з початку XX ст. У цьому зв'язку важливо підкреслити роль Ф. де Соссюра [Saussure 1959], який першим запропонував розмежування понять *мова* і *мовлення*. Його фундаментальний підхід до лінгвістики заклав основу для подальшого розвитку теорії дискурсу та його інтерпретацій. Проте варто зазначити, що ідеї про розмежування мови та мовлення виникли ще до Ф. де Соссюра. Зокрема, В. фон Гумбольдт [Гумбольдт 1985, с. 432] у своїх роботах розрізняв ці поняття, розглядаючи проблеми функціонування мови у зв'язку з мовленням, у такий спосіб створюючи передумови для подальшого розвитку дискурсивних студій.

Ф. де Соссюр, вводячи дихотомію «мова – мовлення», ототожнює дискурс із мовленням (саме ця інтерпретація близька до інтерпретації дискурсу Е. Бенвеністом) [Saussure 1959]. Як зазначає Н. В. Марченко, у цьому контексті дискурс розглядають як новий член опозиції, що перетворює традиційну дихотомію на складнішу трихотомію «мова – дискурс – мовлення» [Марченко 2013, с. 104–108]. Така трансформація дихотомії дає змогу глибше зрозуміти взаємодію між мовою як системою та мовленням як практичним її використанням, крізь призму дискурсу.

Є потреба зупинитися на аналізі поглядів Е. Бюїссанса [Buysens 1942], який розвинув теорію дискурсу, розмістивши його на центральне місце між мовою та мовленням.

У цьому випадку змінюється традиційне співвідношення цих понять: якщо у Ф. де Соссюра мовлення є маніфестацією мови, то в Е. Бюїссанса, навпаки, дискурс постає як результат мовлення, а вже з дискурсу формується мова. Отже, замість класичної дихотомії Ф. де Соссюра *мова – мовлення*, з'являється нова дихотомія *мовлення – дискурс*, де предметом мовознавства стає саме дискурс [цит. за Марченко 2013, с. 104–108; де Соссюр 1998, с. 296, 302; Buysens 1942, р. 15–23].

Е. Бюїссанс розумів дискурс як комбінацію, за допомогою якої суб'єкт мови використовує код мови. Науковець запроваджує поняття *лінгвістичного факту*, під яким розуміє функціонально значущі характеристики мовленнєвого акту та мовлення. Мовленнєвий акт контролює мова як система. Абстракцією мовлення в концепції вченого є саме дискурс.

Дискурс стає центральним поняттям, що об'єднує мову та мовлення, слугуючи їх спільною основою. Це положення неодноразово підтверджують дослідники. Водночас потрібно відзначити, що в концепції Е. Бюїссанса дискурс як абстракція мовленнєвого акту є рівнозначним стосовно мови та мовлення загалом. Крім того, він пропонує наступну реінтерпретацію концепції Ф. де Соссюра, зазначаючи, що термін *мова* увійшов до наукового обігу, відколи Ф. де Соссюр використав його для позначення системи, яка керує мовленням. Ця система і є справжнім предметом вивчення лінгвістики, більше того, він навіть наполягав на тому, що мову потрібно вивчати окремо від мовлення [цит. за Махінов 2015, с. 277–287; де Соссюр 1998, с. 302; Buysens 1942, р. 15–23].

Е. Бюїссанс наголошував також на тому, що лінгвістичну систему справді можна зрозуміти лише через комунікативний акт, який він визначав як лінгвістичний факт. Однак це не означає, що предметом вивчення лінгвістики є винятково мова: лінгвістичний факт належить до сфери соціальної

комунікації, а мова виступає як система. Мовлення, своєю чергою, є актом, де лінгвістичні факти пов'язані з нефункціональними елементами, від яких потрібно абстрагуватися. Коли процес виключення завершено, можна окреслити лінгвістичний факт у чистому вигляді, тобто дискурс. Отже, на думку Е. Бюїссанса [Buysens 1942], лінгвістика вивчає дискурс та встановлює правила, що регулюють його використання, які й називаються мовою.

На думку О. Г. Пешкової [Пешкова 2016, с. 77–83], доречно звернутися до поняття *мовної гри*, запропонованого Л. Вітгенштайном [Вітгенштайн 1995]. Мовні ігри часто асоціюються з теорією мовленнєвих актів, як одним з можливих підходів. Для лінгвіста мовна гра не лише демонструє мову в дії, але й являє собою складне переплетення цих понять, де мова функціонує як дія, а дія сприймається як мовленнєвий акт. Визначення, запропоноване Л. Вітгенштайном, є доречним у застосуванні до мовленнєвих актів. Щодо взаємодії з дискурсом, то тут необхідна ширша перспектива, яка пов'язує мовленнєву діяльність не лише з мовними актами й навіть з комунікацією, але також з дією та практикою. За М. Фуко такі практики були названі дискурсивними [Foucault 1972].

З одного боку, ми розглядаємо поняття *дискурсу*, запропоноване Е. Бюїссансом, а з іншого – запроваджене Л. Вітгенштайном поняття *мовної гри*, що передбачає плюралізм значень та визначає мову як системи конвенціональних правил, зафіксованих мовленнєвою системою. В обох випадках ідеться про співвідношення дискурсу, але не з текстом, а з мовою. Основу для такого синтезу простежуємо в розробленій Ю. М. Лотманом концепції семіосфери та семіотичних кордонів [Лотман 1984, с. 5–23]. Концепція дозволяє розглядати мову як частину семіотичного простору. У межах семіосфери кожна мовна гра – як і кожен дискурс – обмежується певними семіотичними кордонами, що визначають правила комунікації та можливі форми мовлення. Таким чином, семіосфера постає як простір, у

якому дискурс формує динамічну структуру. Зв'язок полягає в тому, що дискурс та мова слугують основою для мовленнєвої діяльності.

Отже, можна зробити висновок, що дискурс відіграє ключову роль у формуванні та здійсненні мовленнєвої діяльності. Він не лише визначає тематику та контекст комунікації, але й створює межі для функціонування мови, що дає змогу ефективно передавати ідеї, досягати комунікативних цілей і забезпечувати взаєморозуміння між учасниками комунікативного процесу.

2.3. Поняття дискурсу як комунікативного інтерактивного явища

У другій половині XX ст. ситуація з дискурсною проблематикою кардинально змінюється: дискурс стає однією з ключових категорій наукового аналізу, а також предметом спеціальних досліджень у галузі низки філософсько-культурологічних та соціально-гуманітарних дисциплін. З одного боку, така інтенсифікація та диверсифікація теорій дискурсу викликана тим, що відбувається «дроблення» людинознавчих наук на більш спеціалізовані дисципліни: з'являються такі науки, як етнографія, соціолінгвістика, соціальна психологія, історіографія, психосемантика, соціальна антропологія та ін. З іншого боку, багатоаспектний і багаторівневий предмет дискурс-аналізу (тобто сам дискурс) передбачає розроблення деякої міждисциплінарної програми наукової розвідки. Значною мірою інтенсифікація досліджень дискурсу пов'язана з радикальними «зміщеннями» в лінгвістичних теоріях, а також зі становленням та розвитком семіотики як спеціалізованої галузі знань. Сукупно ці процеси вплинули на розвиток сучасних соціально-гуманітарних наук, філософії та культурології.

Отже, в середині XX ст. положення про комунікативний характер мовлення набуло нового розвитку, в основі якого виступає трактування його як певного виду комунікативної діяльності. Наприклад, погляди В. С. Виготського [Выготский 1996] та О. О. Леонтьєва [Леонтьев 1965; Леонтьев 1979] дещо збігаються в тому, що представники функціонального підходу дотримувалися думки, згідно з якою мовлення – нерозривне

з людською діяльністю і якщо може бути ізольованим від нього, абстрагованим та представленим як самостійна одиниця, то така абстракція ніяк не може повністю відобразити його об'єктивну специфіку.

Відсутність єдності в розумінні та визначенні поняття дискурсу в межах лінгвістичної парадигми не перешкоджало активному використанню цього терміна в різних напрямках або школах дослідження, які мають достатньо довгу наукову історію і розроблену методологію. Зокрема, представники школи лінгвістичного дискурс-аналізу – Бірмінгемської школи (школи соціологічних досліджень, названої школою «культурних досліджень»), сформованої в 70-ті рр. в Англії, основоположниками якої були Дж. Сінклер, М. Култхард [Sinclair, Coulthard 1975], досліджували особливості та аспекти дискурсу у різних комунікативних ситуаціях у суспільстві. У теоретичних розвідках представників цієї школи значущими є дослідження комунікативного аспекту дискурсу. Дискурс – це процес мовленнєвої діяльності [Raine 2010, p. 4–22].

Дослідники визначають поняття дискурсу як регламентованого певними історичними та соціокультурними кодами смислотворчу та відтворювальну діяльність, рецепція якої формує та змінює картину світу й моделі досвіду. Дискурс є видом соціальної практики, у межах якої можуть як відтворюватися, так і змінюватися значення тієї або тієї інформації. На дискурс впливають також різноманітні соціальні чинники й умови. Основним елементом дискурс-аналізу, на який звертали увагу представники цієї школи, є ідеологічний контекст дискурсу.

Важливо зазначити одну з найвідоміших шкіл дослідження дискурсу – французьку школу дискурсивного аналізу, яскравими представниками якої були П. Серіо, Л. Альтюссер, Ж. Лакан, М. Фуко, М. Пеше [Althusser 1972; Фуко 1996; Sériot 1999; Foucault 1972, p. 113, 232; Foucault 1984, p. 115, 121, 129]. У французькому мовознавстві дискурс розуміють найчастіше як конкретну маніфестацію усного та писемного мовлення, як конкретний, складний і впорядкований процес чи результат мовлення, як об'єкт міжособистісної комунікації. Зокрема, як зазначає О. Л. Біліченко, у своїх

роботах французький мовознавець та соціолог М. Фуко використовує поняття дискурсу для позначення суспільно-історично сформованих систем людського пізнання [Біличенко 2016, с. 11].

Школа французької дискурсології відзначається особливим підходом до аналізу дискурсу, який виходить за межі традиційного вивчення мовних структур. Поняття «інтелектуального суб'єкта, користувача мови» пов'язане з тим, що мова не є просто інструментом передачі інформації, а є середовищем, у якому формується сама особистість людини. Це означає, що користувач мови – це не просто людина, яка говорить, а особистість, чия свідомість і можливості висловлювання визначаються дискурсом, також може впливати на дискурсивні практики через інтерпретацію [Фуко 1996; Sériot 1999; Foucault 1972; Foucault 1984].

Потрібно зазначити, що теорія дискурсу М. Фуко [Foucault 1972] послужила основою для досліджень М. Пеше [Pêcheux 1982]. Він абсолютно справедливо зазначає, що дискурс – це точка перетину мовлення та ідеології, а дискурс-аналіз – аналіз ідеологічних вимірів структур мови; висвітлення того, як ідеологія матеріалізується в мовленні. М. Пеше переважно досліджував проблему політичного дискурсу у Франції. У своїх працях великого значення він надає ідеологічному впливу дискурсивних формацій на орієнтування людей як соціальних суб'єктів. М. Пеше припускає, що люди опиняються в особливій віртуальній дискурсивній реальності, яка є результатом ідеологічного спрямування. У межах французької лінгвістичної прагматики мова визначена як інтерсуб'єктна система знаків, як феномен одночасно комунікативний та соціальний, у якому прагматика співвіднесена з діяльнісно-когнітивними умовами, які забезпечують комунікативну взаємодію людей, визначаючи динамічну сутність дискурсу.

М. Пеше, розвиваючи ідеї М. Фуко, відмовляється від лінійного і структурного розгляду дискурсу й акцентує увагу на дискурсі як середовищі, що організовується самотійно, на відкритій та нелінійній системі, що, безперечно, впливає і на суб'єкт, і на культуру, і на інші дискурси. Отже,

французька школа дискурсу та дискурс-аналізу розглядає дискурс як науку, що перетинається з ідеологією, психоаналізом, історією, соціальною психологією та комунікацією [Foucault 1984, p. 121].

Критичний дискурс-аналіз, представниками якого виступають Н. Феркло, Р. Водак [Fairclough, Wodak 1997], Р. Лакофф [Lakoff 1982], Т. А. ван Дейк [Van Dijk 2008], М. Майєр [Wodak, Meyer 2001, p. 1–13], ґрунтується на аналізі очевидних та структурних відношень домінування, дискримінації, влади та контролю через їхні вияви в мовленні. На відміну від інших підходів дискурс-аналізу та лінгвістики тексту, критичний дискурс-аналіз зосереджений не лише на дослідженні писемних чи усних текстів, але й на аналізі соціальних процесів та структур, які продукують ці тексти.

Ю. Габермас, відомий науковими роботами із соціальної філософії, спрямованими на інтегративне розуміння соціальної реальності, досліджував питання дискурсу та раціональності, які стали новою основою для теорії комунікативної дії в мовознавстві. Комунікацією він називає будь-яку форму мовної взаємодії. Комунікативна дія та дискурс, за термінологією Ю. Габермаса, є видами комунікації. Поняття комунікативної дії автор визначає через поняття соціальної дії – інтеракції. Інтеракцією він називає спосіб вирішення проблем, орієнтований на взаєморозуміння [Habermas 1995, Габермас 1999].

Становлення лінгвістичної прагматики пов'язано зі змінами в перерозподілі наукових інтересів лінгвістів. Важливі аспекти питань прагматики й теорії комунікації як одного з напрямів дослідження дискурсу висвітлювалися такими вченими, як Г. П. Грайс [Grice 1975], Дж. Ліч [Leech 1983]. Вивчення формальної сторони мовленнєвої діяльності, раніше відокремленої від комунікативних умов, змінилося в напрямі вивчення мовлення як засобу комунікативної взаємодії між мовцем й адресатом з урахуванням ситуації спілкування та соціального контексту. Ключовим поняттям для опису мовної комунікації в прагмалінгвістиці стало поняття діяльності. Наприклад, дискурс визначають як інтегральний феномен,

як діяльність мислення та комунікативну діяльність. Поняття являє собою єдність процесу та результату, охоплюючи як екстралінгвістичний, так і власне лінгвістичний аспект, в якому виділені пресупозиція і контекст – прагматичний, соціальний, когнітивний [Searle 1969; Місягіна 2018, с. 38–40; Берлінський 2021, с. 21–26].

У 1970-х рр. виник один з напрямів когнітивної комунікативної лінгвістики, в якому функціонування мовлення розглядають як форму пізнавальної діяльності. У цьому разі когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджують крізь призму мовних явищ. Представники цього напрямку, які займалися дослідженнями дискурсу, а саме Т. А. ван Дейк, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Ф. С. Бацевич визначали об'єктом і предметом вивчення дискурсу форму соціальної практики, як один з багатьох її аспектів. За твердженням авторитетних вчених, дискурс – це фрагмент історії, вираження особливої ментальності та ідеології. Поняття дискурсу розглядають як форму соціальної діяльності з її цінностями, соціальними нормами, умовностями [Бацевич 2004, с. 137–146; Van Dijk 2008; Langacker 1987; Lakoff 1987].

У цей період відбувся перехід до антропоцентричної парадигми, що означає перенесення дослідження з об'єкта на суб'єкт, тобто аналізують людину в мові й мову в людині. Дослідженню дискурсу з урахуванням антропоцентричного спрямування лінгвістичної науки присвячена значна кількість наукових розвідок таких відомих лінгвістів, як Г. Г. Почепцов [Почепцов 1999; Почепцов 2013], Дж. Серль [Searle 1970], О. Й. Шейгал [Шейгал 2000], Д. Шифрін [Schiffrin 1994] та ін.

Наприкінці 70-х – на початку 80-х років паралельно з термінологічним поєднанням граматики тексту стали активно застосовувати поняття *граматики дискурсу*. Вихід за межі тексту (як результату) в дискурс (як процес) розширив площину, пов'язану з текстом явищ. У мовознавстві увага до дискурсу стала природним наслідком незадоволення генеративною лінгвістикою: пояснення граматичних феноменів стали шукати в аналізі

дискурсивних практик, виходячи з того, що граматична форма має бути мотивована реальним дискурсивним функціонуванням. Термін *дискурс* підкреслює інтердисциплінарний підхід до тексту як інструменту та продукту пізнавально-комунікативної діяльності [Givon 1979в, р. 81–112; Сусов 2009, с. 57–78; Загнітко 2008, с.35].

Лінгвістичні школи та напрями об'єднують те, що вони традиційно як найважливішу структурну одиницю дискурсу розглядають його тематичне ядро, тему. Організацію значення дискурсу, а також його специфікацію визначають не метою, не контекстом, не дослідною проблемою, а безпосередньо темою, яку трактують як динамічне утворення – вона розгортається під час дискурсивної практики. Акцент на динамічній стороні дискурсу, а також його безперервності щодо тексту є одним із ключових аспектів у визначенні в теорії комунікації: дискурс тут розглядають як комунікативну дію, під час якої продукуються та артикулюються тексти. Щодо його формально-комунікативної сторони, то дискурс визначали як монологічне утворення, що має такі способи вираження, як лист, науковий трактат, структурована наукова промова.

Отже, за Т. А. ван Дейком [Van Dijk 1977], дискурс – складне комунікативне явище, що охоплює разом з текстом екстралінгвістичні чинники (знання про світ, думки, настанови, цілі адресата), потрібні для розуміння тексту і які впливають на його утворення та сприйняття. Дискурс у широкому розумінні являє собою складну єдність мовної форми, значення та дії, які могли б бути найкраще охарактеризовані за допомогою поняття комунікативної події або комунікативного акту.

М. Л. Макаров та Н. В. Таценко [Макаров 2003, с. 50–54; Таценко 2011, с. 51–57] визначають дискурс як діалог, конституюваний за правилами діалогу та ймовірних взаємозалежностей. Дискурс представляє соціальну матерію, де один мовний акт не може визначити тип та властивості наступного: він, швидше, визначить умови, за якими поява того або того

мовного акту, який продовжує діалог, буде доречним та відповідатиме нормам правил спілкування.

Лінгво-комунікативний аспект дискурсу простежуємо у визначенні В. А. Борисова [Борисов 2011, с. 3]. Він розглядає дискурс як категорію мовлення, що матеріалізується як усна або писемна комунікація, відносно завершеного в смисловому та структурному відношенні, довжина якого потенційно варіативна: від синтагматичного ланцюга (окремого висловлювання) до змістово-цілісного твору (розповіді, бесіди, опису, інструкції, лекції тощо).

У межах лінгвістичної парадигми А. П. Мартинюк [Мартинюк 2011, с. 11] визначає дискурс як ситуативну зумовлену інтерсуб'єктну мовленнєво-розумову діяльність, спрямовану на взаємну орієнтацію в життєвому просторі на основі надання мовній формі семіотичної значущості.

За визначенням В. Г. Борботько [Борботько 1981, с. 19], дискурсом є текст, що складається з комунікативних одиниць мовлення – речень та їх об'єднань у більші єдності, які перебувають у непереривному смисловому зв'язку, що робить його цілісним утворенням.

Аналізуючи погляди мовознавців на визначальні риси дискурсу як комунікативної події, констатуємо таке. По-перше, це контекстуальність, яку В. З. Дем'янков [Дем'янков 1994] пояснює як сукупність зазначених ситуативних подій, їхніх учасників, обставин, що супроводжують події; оцінки учасників подій, інформації, що співвідносить дискурс з подіями. По-друге, це особистісний характер дискурсу, який є двобічним та визначається спільними для адресата й адресанта світом, взаємодією їхніх індивідуальних свідомостей. П. Серіо [Sériot 1999] вважає, що суб'єкт висловлювання, який виявляється лише в момент акту висловлення, є категорією дискурсу. По-третє, процесуальність закладена у спільній діяльності комунікантів, що розробляють його структуру, у поєднанні стадій зародження висловлювання та його рецепції. По-четверте, структура дискурсу є замкненою, відкритою

є лише інформація тексту. Зазвичай виокремлюють три значення дискурсу, а саме соціальний, психологічний та текстуальний.

Дискурс орієнтований на певну соціальну ситуацію, що є однією з основних особливостей, властивостей дискурсу, в іншому випадку його складові частини перебувають за межами конкретного використання, іншими словами, вони не виконують прямого призначення – не передають ніякої думки, яка завжди конкретна, а також ситуативна.

Дискурси не можуть існувати ізольовано, оскільки вони сприймаються і утворюються адресантом та адресатом у конкретних обставинах – у межах соціокультурного контексту. Дискурс не може бути відокремленим від прагматичної ситуації, яка потрібна для визначення його зв'язаності, комунікативної адекватності та правильної інтерпретації.

Існує певний набір компонентів, потрібних для функціонування ситуації: адресант – людина, що створює та відправляє послання; адресат – людина, якій це повідомлення призначене; канал – засіб передавання інформації: письмові нотатки, звукові сигнали; форма повідомлення – особливий граматичний та лексичний вибір; тема – інформаційний зміст повідомлення; код – мова або діалект, яким передають повідомлення; місце події – соціальний або фізичний контекст.

Р. Крейг [Craig 2006, p. 125–145], досліджуючи комунікативну функцію дискурсу, вважає, що по суті науковці розглядають практичні наслідки того, як комунікація формується різними способами. Немає остаточної реальності «комунікації» як соціальної практики, окремо від її біологічних чи поведінкових аспектів. Спілкування, натомість, формується і визначається через спільне розуміння та дискурс. Конститутивна модель передбачає, що це лише одна з багатьох можливих моделей комунікації, жодну з яких не можна вважати універсально істинною чи неправильною. Важливо відзначити, що всі теорії комунікації, навіть ті, які прямо не використовують комунікацію як конститутивний процес, мають здатність формувати та впливати на розуміння комунікації і є конститутивними для неї.

А. Грассер [Graesser 2006, р. 3–4, 10–18] наголошує, що комунікативна функція є важливою характеристикою дискурсу. Комунікація дискурсу та комунікативні елементи в діалозі різноманітні. Дослідник у своїй роботі згадує, що сфера оброблення дискурсу охоплює структури, шаблони, ментальні уявлення та процеси, які є підґрунтям як писемного, так й усного дискурсу. Він підкреслює, що галузь дослідження поняття дискурсу є мультидисциплінарною, яка поєднує психологію, риторику, соціолінгвістику, аналіз розмов, освіту, соціологію, антропологію, комп'ютерну лінгвістику та інформатику.

К. Трейсі [Tracy 2001, р. 725] зазначає, що комунікацію як ключовий елемент поняття дискурсу трактують по-різному: це – обмін інформацією між індивідами та інституціями; рутинна діяльність або стандартне вирішення суспільних проблем; систематизоване вирішення питань, що виникають у суспільстві, де людям потрібно співіснувати та взаємодіяти один з одним. Це також важливе інтелектуальне питання, яке привертає увагу науковців з різних дисциплін.

Поняття комунікації (*communicare* (латинського походження) означає ділитися або бути у відносинах. Через індоєвропейські етимологічні корені поняття пов'язують зі словами *загальний*, *комунальний*, *спільнота*, що передбачає акт *об'єднання*. Поняття комунікації існувало та обговорювалося на Заході з досократівських часів. Важливо додати, що поняття дискурсу визначено як тривала, але цілеспрямована розмова між окремими особами або між індивідом і групою. Як т термін *дискурс* набув важливого значення у XX ст. як у відносно новій дисципліні лінгвістики, так і в дослідженні комунікації, уживаючись із двома різними значеннями [Donsbach].

М. Ірвін та Ф.-О. Гаасе [Irvine 2004, р. 4; Naase 2010, р. 17] зазначають, що діалог є одним з основних елементів, пов'язаних з дискурсом. Справді, висловлювання в комунікації завжди передбачають реципієнта висловлювання і нерідко є відповідями на попередні висловлювання. Цей процес утворює безперервний діалог. Згідно з думкою М. Бахтіна, яку

підтримує М. Ірвін [Irvine 2004, р. 4], літературні тексти завжди діалогічні щодо читачів й аудиторій, літературний дискурс розвивається лише через посилення, цитування, припущення. Отже, читач / аудиторія постійно взаємодіють з текстом / повідомленням через візуальні знаки.

Семантичний аналіз поняття дискурсу вказує на його латинське походження від слова *discurrere*, що походить від *currere* (бігати). Французька мова запозичила із цих коренів терміни *discourir* та *cours*, а англійська – *discursive*, *excursion*, *current* і *courier*. Основне значення цих термінів пов'язане з рухом або перебігом, що відображає сучасне розуміння дискурсу як форми комунікації та соціального обміну. Цей аспект також відзначено в давніх інтерпретаціях терміна.

Р. Крейг [Craig 2007, р. 143] у своєму дослідженні розглядає дискурс як форму комунікації та відзначає тенденцію теорії комунікації, що зосереджена на дискурсі, акцентуючи увагу на характеристиках та визначеннях дискурсу як мови, як процесу інтерактивного створення значень. Він відзначає важливість дискурсу, що виявляється в кількох аспектах. З одного боку, дискурс – це спроба докладніше зрозуміти процеси, за допомогою яких насправді відбувається спілкування, а не просто узагальнення процесів у абстрактних моделях та категоріях. Дискурс виступає на перетині між риторикою та іншими традиціями теорії комунікації, збагачуючи риторичну перспективу в нашому розумінні форм спілкування, які зазвичай не вважалися риторичними, зокрема такого як особиста взаємодія. У третьому вимірі дискурс спрямований на розуміння комунікації як практики, тобто як значущої, ситуативної та морально вмотивованої дії.

Д. Мейєр, Н. Віттєр та Б. Робнетт [Meyer, Whittier, Robnett 2002, р. 292] зауважили, що по-перше, як значення, так і структура дискурсу є важливими для розуміння внутрішньої динаміки соціальних рухів, їхніх зовнішніх контекстів та взаємодії між ними. Значення дискурсу охоплюють культурний контекст, в якому функціонують рухи, тобто домінуючу культуру, дискурс та колективні ідентичності, які пояснюють та виправдовують наявні ієрархії,

практики та відмінності між групами. Такі поняття інтегровані в державу та державну політику, інші інституції, масмедіа тощо.

З огляду на зазначене дискурс являє собою складне комунікативне явище, яке виходить за межі тексту й охоплює не лише лінгвістичні, але й соціокультурні, прагматичні та інтерактивні аспекти. Досліджуване поняття можна розглядати як сукупність текстів, усних чи писемних, створених у певному соціальному контексті, які взаємодіють один з одним та з учасниками комунікації.

Основні характеристики дискурсу як комунікативно-інтерактивного явища можна окреслити через кілька ключових аспектів, що визначають його функціонування.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що дискурс є *контекстуальним*, оскільки завжди виникає в конкретних умовах, які охоплюють соціальні, культурні, історичні та політичні чинники. Цей контекст є важливим для розуміння значення та інтерпретації висловлювань. По-друге, дискурс демонструє *інтерактивність*, оскільки є процесом, що передбачає активну взаємодію між учасниками комунікації. Це охоплює елементи зворотного зв'язку, які дають змогу одному учасникові впливати на іншого.

Крім того, *динамічність* є важливою характеристикою дискурсу, оскільки він постійно змінюється і розвивається під час спілкування, адаптуючись до конкретних часових та ситуаційних умов. Ще одним аспектом є *ідеологічність*, адже дискурс відображає певні ідеологічні позиції та світогляд учасників, що може впливати на формування суспільної думки та культурних норм. Останнім, але не менш важливим, є *прагматичність*, оскільки дискурс має визначені цілі та наміри, які передбачають досягти учасники комунікації, зокрема такі як різноманітні мовленнєві акти (як-от: обіцянки, запити, накази та інші комунікативні дії).

Можемо висновкувати, що під поняттям дискурсу як комунікативно-інтерактивного явища розуміють складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується

(прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими (конституювальними чи фоновими) чинниками, по-друге, має «видиму» – лінгвістичну (зв'язний текст чи його семантично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та «невидиму» – екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, потрібні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який «будує» впродовж розгортання дискурсу його автор (автори) та інтерпретує реципієнт (слухач, читач тощо) [Серажим 2008, с. 96 –108]. Дискурс – це, образно кажучи, життя тексту в нашій свідомості, це взаємодія інформації, яку ми отримуємо із цього тексту, і нашого знання про обставини.

Отже, дискурс у комунікативному та лінгвоісторіографічному аспектах є багатогранним явищем, що відображає складну взаємодію між мовою, суспільством та культурою. Аналіз дискурсу дає змогу глибше зрозуміти механізми комунікації та їхню еволюцію під впливом різних чинників. Дискурс, розглянутий у цьому аспекті, охоплює аналіз його розвитку та змін у різні історичні періоди, що вможливорює розуміння того, як мовленнєва комунікація та дискурсивні практики змінювалися під впливом соціальних, політичних та культурних чинників.

2.4. Типологія та структура дискурсу в мовознавстві

Під час вивчення дискурсу як феномена одразу постає питання його класифікації та окреслення деяких типів та різновидів. З розвитком суспільства з'являються не лише сучасні літературні жанри, але й нові типи текстів та способів комунікації, тому питання класифікації залишається відкритим. Доцільним буде виділити деякі з них, які отримали широке висвітлення в науковій лінгвістичній літературі.

Як зазначає Ф. С. Бацевич, однією з найповніших класифікацій дискурсів є класифікація Г. Г. Почепцова [Почепцов 2013]. Він розрізняє теле- і радіодискурси, літературний дискурс, кінодискурс, політичний дискурс,

дискурс у сфері публік релейшнз, театральний дискурс, рекламний та релігійний (фідеїстичний) дискурси [Бацевич 2004, с. 138–139]. Варто відзначити, що Т. А. ван Дейк, представник критичного дискурсивного аналізу, виділяє також медичний, освітній, судовий (юридичний), науковий та медіадискурс [ван Дейк 1989, с. 50].

Визначення типів дискурсу Г. Г. Почепцовим [Почепцов 1999, с. 75–100] є цікавим, воно ґрунтується одночасно на кількох параметрах, що зумовлює їх послідовність. Різні дискурси взаємопов'язані та взаємодіють між собою, визначають один одного, а також у своїй структурі мають багато спільних рис. Зокрема Ф. С. Бацевич пропонує типологізацію дискурсу залежно від складників комунікативної моделі Р. О. Якобсона. О. Шейгал [Шейгал 2000] розмежовує інституційний та особистісно-орієнтований дискурс. Кожен з інституційних дискурсів використовує певну систему професійно-орієнтованих знаків, має власну підмову. О. Шейгал характеризує політичний дискурс у співвідношенні з іншими інституційними типами: юридичним, науковим, педагогічним, рекламним, спортивним, релігійним, військовим, – і не інституційними (побутовим і художнім). Потрібно зазначити, що питанням типології і структури дискурсу займалися також такі лінгвісти, як Т. А. ван Дейк [Van Dijk 1980], О. В. Падучева [Падучева 1996], та ін.

За критерієм інтенсивності впливу Дж. Лакофф [Lakoff 1982, р. 25–42] виділяє звичайну розмову й персуазивний дискурс. З погляду соціолінгвістики В. І. Карасик [Карасик 2000, с. 5–20] пропонує виділяти два основні типи дискурсу: особистісний та інституційний. Класифікація особистісного та інституційного дискурсу дає змогу виокремити деякі особливості соціокультурних ситуацій спілкування, типів особистості та способів організації тексту.

Жанрове різноманіття текстів, досліджуваних сукупно з усіма екстралінгвальними чинниками їхнього існування, спричиняє виділення художнього та поетичного дискурсів. Відповідно до каналів інформації

в сучасних дослідженнях наводять найбільш широкую типологію дискурсу, побудовану на основі різних типів семіотичних знаків: аргументативний, тоталітарний, міфологічний, етикетний, маркетинговий, адміністративний, ритуальний. Потрібно зауважити, що типологічно різні дискурси взаємопов'язані та корелюють між собою, зумовлюють один одного, а також у своїй структурі мають багато спільних ознак.

Під час вивчення дискурсу постає питання його *структури*. Важливо зазначити, що структура дискурсу складається із двох компонентів: лінгвістичного та екстралінгвістичного. *Лінгвістичний компонент* охоплює системні мовні одиниці: словоформа та речення; *екстралінгвістичний компонент* складають ситуація, соціальний, прагматичний, соціокультурний, психологічний та інші чинники.

У мовознавстві варто розрізняти рівні структури дискурсу – *макроструктуру* (або глобальну структуру), *мікроструктуру* (або локальну структуру). Макроструктура являє собою розділення дискурсу на великі складники, такі як епізоди, розповідь, абзаци тощо, а всередині цих фрагментів відстежується єдність, між якими наявні певні межі, такі як, наприклад, пауза, графічні виділення тощо. Відповідно мікроструктура дискурсу являє собою його розділення на мінімальні складники (дискусійний рівень) – предикації або клаузи.

Специфічне розуміння терміна макроструктури представлено в роботах Т. А. ван Дейка [Van Dijk 1980]. На його думку, макроструктура – це узагальнений опис основного змісту дискурсу, який адресат формує в процесі розуміння. Макроструктура є послідовністю макропропозицій, що виводяться за певними правилами (так званими макроправилами). До таких правил уналежнені правила скорочення, узагальнення і побудови. Макроструктура формується в такий спосіб, щоб бути повноцінним текстом. Потрібно наголосити, що поняття стратегії є базовим у концепції дослідника. Стратегія, на його думку, – спосіб досягнення мети, який є досить гнучким, щоб можна було скомбінувати кілька стратегій одночасно. Т. А. ван Дейк

виділяє також поняття *суперструктури* – стандартної схеми, за якою будують конкретні дискурси. На відміну від макроструктури, суперструктура не пов'язана зі змістом конкретного дискурсу та його жанром [Van Dijk 2011, р. 1–34].

Питання структури дискурсу, як указує І. Р. Корольов [Корольов 2012, с. 289, 292], взаємопов'язане з питанням про його зв'язність, що є однією з основних та найважливіших ознак дискурсу. Лінгвісти вивчають текстові зв'язки (враховуючи їхні різні параметри, характер та спрямування), що описувалися за аналогією зі специфічними зв'язками всередині речення. Так само, розглядаючи глобальну та локальну структури дискурсу, розрізняють глобальну та локальну зв'язність. Глобальна семантична зв'язність дискурсу забезпечена єдністю теми, а локальна зв'язність – це відношення між мінімальними дискурсивними одиницями та їхніми частинами.

Потрібно також зазначити, що вихідною, фундаментальною формою існування дискурсу є усне мовлення, а писемний дискурс є похідним від усного. Це розмежування пов'язане з каналом передавання інформації: в усному дискурсі канал – акустичний, в писемному – візуальний. Прагмалінгвістичний розгляд структури дискурсу дає змогу виокремити в ньому поле взаємодії учасників комунікативного акту: мовця (адресанта), слухача (адресата) та ту або ту реальність, відображену в тексті. Прагмалінгвістичне дослідження дискурсу може бути орієнтоване на виявлення особливостей авторської присутності, тобто суб'єктивного емоційно-оцінного ставлення мовця до предметно-значущого змісту свого висловлення. Як адресант відчуває і уявляє своїх адресатів, яка сила їхнього впливу на висловлення – від цього залежить як композиція, так і стиль висловлення.

Як зауважує Т. А. ван Дейк, «адресант може лише тоді успішно здійснити намічений мовленнєвий акт, коли він упевнений, що прагматичний контекст задовольняє умовам цього мовленнєвого акту» [ван Дейк 1989, с. 12].

Усі компоненти прагматичної структури тексту – дійсність, яка відображена в мовленні, потенціал сприйняття – взаємопов'язані у структурі дискурсу [Павленко 2020, с. 131].

Майже кожна лінгвістична розвідка пропонує нові маркери для характеристики різних типів дискурсу або навіть змінює підхід до розуміння принципів їхньої класифікації.

Отже, вивчення дискурсу передбачає актуалізацію основних аспектів, пов'язаних із класифікацією. До таких критеріїв уналежнюють поділ на різні типи дискурсу з відповідними підтипами, типологійні особливості окремих дискурсів, референтні критерії, сфери функціонування та їх взаємозв'язок тощо.

У другій половині ХХ ст. низка науковців звертаються до дослідження специфіки різних типів дискурсу, таких як усний, писемний, академічний та повсякденний, а також вивчають роль дискурсу у формуванні соціальних і культурних практик.

Можна виділити працю – дослідження лінгвістичних характеристик типів дискурсу за редакцією Г. Толчвая [Tolcsvai 2008, р. 6–7], яке опубліковано 2008 року, яке стало вагомим внеском у галузь лінгвістики, оскільки в ньому запропоновано комплексний огляд теоретичних і практичних аспектів дискурсивного аналізу та підкреслено важливість контексту в процесі вивченні мовних явищ.

Цілком слушною є думка Дж. В. Дюбуа [Du Bois 2007, р. 139–182], який у своїй роботі «The stance triangle» розглядає питання використання мовних конструкцій для створення нового значення в діалозі. Мовознавець стверджує, що синхронне спілкування (як в усному дискурсі) створює можливості для розвитку «паралелізму», і це може сприяти виникненню симпатії та близькості між учасниками розмови. На його думку, *однією з основних диференціацій дискурсу є також розмежування між писемною та усною комунікацією, яке ґрунтується на відмінності комунікативних каналів: візуального та акустичного.*

Пропонуємо схему відмінностей між усною та писемною комунікацією:

Рис. 2.1. Відмінність між усною та писемною комунікацією

Відмінність у каналах комунікації спричиняє різні процеси в усному та писемному типах дискурсу. Зокрема, у межах усного дискурсу продукування та розуміння мовлення відбувається синхронно, тоді як у писемному ці процеси мають асинхронний характер. Крім того, є істотна відмінність у швидкості комунікації: писемний процес значно повільніший порівняно з усним, водночас процес читання відбувається швидше, ніж усне спілкування. До того ж в усному дискурсі існує безпосередній контакт у часі та просторі між адресантом і адресатом, а писемний дискурс позбавлений таких властивостей.

На наше глибоке переконання, дослідження типології дискурсу показує зміни в мовних формах і структурах та їхній вплив на ефективність комунікації, особливо в контекстах, де дискурс має важливе соціальне або культурне значення, що, своєю чергою, допомагає зрозуміти, як зміни в способах спілкування впливають на соціальні відносини та культурні практики.

Р. Лонгакр [Longacre 1982, р. 457–486] також досліджував типології дискурсу, пов'язуючи їх з лінгвістичними типологіями мови, підкреслюючи взаємозв'язок між структурними характеристиками та функціональними виявами в різних дискурсивних контекстах. Його робота

сприяла подальшому розвитку дискурсивного аналізу в межах лінгвістичних досліджень.

Важливо підкреслити взаємозв'язок ілокутивних актів з типологією дискурсу. Ілокутивні акти виступають основними одиницями, за допомогою яких реалізується комунікація в різних типах дискурсу. Вони виконують певну роль у їх формуванні, визначаючи структури, контексти та комунікативні стратегії.

Зазначимо кілька ключових аспектів зв'язку між типологією та ілокутивними актами: а) структурні елементи дискурсу: ілокутивні акти формують основну структуру дискурсу, оскільки вони виступають елементами, через які комунікатори висловлюють свої наміри, ставлять питання, роблять запрошення або виражають думки, де типи дискурсу можуть визначатися різними комбінаціями ілокутивних актів; б) контекстуалізація: різні типи дискурсу (науковий, діловий, повсякденний, художній) потребують специфічного використання ілокутивних актів, які відповідно адаптуються до контексту комунікації; в) значення та намір: ілокутивні акти містять значення та наміри комунікаторів, які можуть змінюватися залежно від типу дискурсу; г) адаптація до слухача: типологія дискурсу враховує характеристики аудиторії, що впливає на вибір ілокутивних актів, і в цьому разі у формальних контекстах комунікатори можуть використовувати складні ілокутивні акти, тоді як у неформальних ситуаціях – простіші; д) взаємодія учасників: у дискурсі важливою є взаємодія між учасниками, яка реалізується через обмін ілокутивними актами, а отже, взаємодія може визначати тип дискурсу, оскільки залежно від соціальних норм і контексту учасники можуть обирати різні стратегії спілкування.

Д. Вандервейкен [Vanderveken 2001, p. 243–255] у своїй роботі «Ілокутивна логіка та типологія дискурсу» наголошує, що найпростіші мовленнєві акти складаються з одного втручання, а найпростіший вид втручання охоплює один ілокутивний акт, який може бути досить складним. Дослідник звертає увагу на те, що дотепер філософія мови та лінгвістика мали

тенденцію аналізувати мовну компетенцію як здатність комунікаторів використовувати та розуміти окремі речення, ігноруючи їхню здатність до участі в розмовах. Крім того, теорія мовленнєвих актів здебільшого фокусується на вивченні ізольованих ілокутивних актів, які виконуються за допомогою речень у конкретних контекстах висловлювання.

У дослідженні, присвяченому типам текстів, М. Флудернік [Fludernik 2000, р. 274–292] зазначає, що лінгвісти вже тривалий час усвідомлюють значну варіативність поверхневих структур текстів, яка змінюється залежно від типу дискурсу. Оскільки текстова лінгвістика, на відміну від літературознавства, не обмежується винятково літературними або навіть писемними текстами, то це зумовлює потребу в розробленні численних концепцій для пояснення різноманіття мовного використання в конкретних ситуаціях. До таких ситуацій уналежнюють, наприклад, телефонні розмови, природні наративи, дискурс лікаря і пацієнта; інструкції; кулінарні книги тощо. Це свідчить про потребу комплексного підходу до аналізу тексту, що враховує особливості різних комунікативних контекстів.

У Рутледжському словнику мови та лінгвістики [Bussmann, Kazzazi, Trauth 1998] розглянуто підхід до типології текстів, який застосовують у текстовій лінгвістиці. Відповідно до цієї концепції тексти можна класифікувати на основі зовнішніх і внутрішніх критеріїв текстової структури. Згідно із цією теорією, класифікація здійснюється за кількома напрямками: а) за прагматичними критеріями функції тексту, що охоплює директивні, літературні, риторичні та інформаційні тексти; б) за прагматичними критеріями комунікативної дистанції, до яких уналежнюють писемні та усні тексти, радіопередачі, листи, розмови; в) за тематичним розвитком, що охоплює описові тексти, аргументативні тексти, дисертації, наративи, описи.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що на сьогоднішній день узгодженої та термінологічно уніфікованої типології текстів не існує, оскільки це передбачає наявність теорії тексту, яка б надала диференційоване визначення поняття «текст». У межах такої теорії класи текстів, що

охоплюють різні рівні повсякденної мови, а також критерії їхньої класифікації, повинні бути систематично обґрунтованими.

Ф.-О. Гаасе [Haase 2010] в межах типології текстів підкреслює важливість розмежування простих та складних текстів, а також однорідних та неоднорідних. У випадку останніх науковець акцентує на потребі докладного вивчення численних варіантів, через які текст може виявляти свою неоднорідність. Відзначено, що розвиток тексту може продовжуватися протягом періоду, коли текст ще перебуває під контролем первинного автора або початкових власників. Досягнення так званої *точки Р*, за якої текст стає загальнодоступним, пов'язане з ризиками виникнення помилок, які можуть з'явитися під час «виходу тексту в публічний простір» [Haase 2010, р. 36–37]. Звичайним явищем у цій ситуації є виникнення рукописних копій, які відрізняються одна від одної та містять помилки або доповнення.

З огляду на це для диференціації того чи того дискурсу дослідники пропонують різноманітні критерії та чинники: модус спілкування, середовище спілкування, канал спілкування, сферу людської діяльності тощо. Усі зазначені класифікації є взаємодоповнювальними. Незважаючи на наявність розмаїття підходів до проблеми структури дискурсу, вона залишається актуальною. Отже, окреслення типології та структури дискурсу має широку перспективу досліджень та є неодмінною умовою лінгвістогіографічного аспекту дослідження дискурсу в сучасному мовознавстві як одного із центральних і найбільш суперечливих понять у сучасній лінгвістиці.

Вважаємо, що дослідження типології дискурсу є важливим інструментом для глибшого розуміння розвитку та функціонування дискурсивних форм у різних історичних і культурних контекстах. Актуалістичний метод у дослідженні *типів дискурсу* дає змогу виявити еволюцію їхніх типів та функцій, а також аналізувати вплив соціальних та культурних змін на розвиток мовних форм комунікації. Лінгвістогіографічний підхід, своєю чергою, поглиблює наше розуміння того, як історичні умови вплинули на структуру та зміст дискурсу,

розширюючи горизонти дискурсивного аналізу та сприяючи формуванню нових теоретичних концепцій у галузі лінгвістики.

2.5. Категорійний аспект дискурсу в мовознавстві

Практично не розробленою проблемою дискурсології залишається категорійний аспект дискурсу. Усе ж питання категоризації такого багатогранного феномена, як дискурс, заслуговує більшої уваги, оскільки на сьогодні немає визнаного лінгвістами переліку категорій досліджуваного поняття. У цьому разі актуальним залишається питання про те, які аспекти дискурсу можуть бути розглянуті як категорії, а які потрібно розглядати як властивості окремих дискурсів, що реалізують деяку загальну категорію, або ж як універсальні семіотичні категорії, що закономірно виявляються в дискурсі як семіотичному об'єкті.

Актуальності набуває дослідження окремих категорій, зокрема категорії ствердження, в різних мовах. Наприклад дослідження категорії ствердження в українській та англійській мовах має вагоме значення для глибшого розуміння структурно-семантичних особливостей цих мовних систем, а також для виявлення культурно зумовлених відмінностей у їх функціонуванні [Hurko, Popova, Holikova, Maiboroda 2024].

Якщо розглядати дискурс як самостійний феномен, який підлягає лінгвістичному аналізу, а не як сукупність певних мовних одиниць, виникає очевидна потреба визначити категорії, у яких він може бути окреслений. Починаючи з робіт таких лінгвістів, як В. Дресслер, Т. ван Дейк [Dressler, Pirrelli, Plag 2020, p. 372–373; Van Dijk 2008, p. 4] та ін., термін *категорія тексту* використовували в різних аспектах зв'язного мовлення: так позначали властивості цього феномена (зв'язність, інформативність, і т. д.), частини його семантичної структури (підтекст, пресупозиція), а також загальні семіотичні характеристики, властиві тексту так само, як й іншим ознакам (прагматика) [Нечаюк 2016, с. 27–30]. В. І. Карасик [Карасик 2002, с. 5–20] оперує чотирма групами категорій дискурсу: 1) конститутивними (відносною оформленістю,

тематичною, стилістичною та структурною єдністю, відносною смисловою завершеністю); 2) жанрово-стилістичними (стилістичною належністю, жанровим каноном, клішованістю, мірою ампліфікації або компресії); 3) за змістом (адресністю, образом автора, інформативністю, модальністю, інтерпретовністю, інтертекстуальною орієнтацією); 4) формально-структурними (композицією, членуванням, когезією).

М. Л. Макаров [Макаров 2003] виокремлює категорії зміни комунікативних ролей, комунікативної стратегії функціонування дискурсу, когезії і когерентності, мети комунікації і дейксису. У дискурсології виділяють такі напрями дослідження категорій дискурсу: побудова дискурсу (наприклад, вибір лексичних засобів у процесі первинного та вторинного семіозису); розуміння дискурсу адресатом (наприклад, співвідношення займенників та інших дейктичних слів з тими чи тими об'єктами); розгляд процесу мовного спілкування з позицій самого тексту, що виникає в процесі дискурсу [Макаров 2003, с. 7].

Відомо, що *когерентність* – змістова зв'язність та *когезія* – формальна зв'язність є основними категоріями дискурсу. У лінгвістичній літературі відзначена нетотожність термінів *когезія* та *когерентність*. Проте встановлено, що когезія завжди є умовою когерентності. До формальних засобів зв'язку також належать сполучники, частки, модальна структура предикатів, послідовність слів у реченні. Формальні засоби забезпечують переважно локальний зв'язок, тобто зв'язок між сусідніми реченнями, тоді як глобальний зв'язок здійснюється на змістовному рівні. До кількості ознак когерентності можна уналежнити граматичний зв'язок реплік у діалозі, семантичні та просодичні ознаки початку, продовження і кінця тексту та ін.

Отже, для аналізу категорій дискурсу джерелом дослідження є концепції, підходи й теоретичні трактування дискурсу у вітчизняній та зарубіжній науці – філософії, соціології, логіці, теорії комунікації, лінгвістиці текстів, текстознавстві. Узагальнюючи, можна констатувати, що категорійний аспект дискурсу залишається недослідженим і потребує глибшого аналізу

в межах сучасної дискурсології. Питання щодо визначення категорій, які описують цей багатогранний феномен, є надзвичайно актуальним, адже відсутність єдиного визнаного переліку категорій ускладнює дослідження. Важливо розмежовувати аспекти дискурсу на категорії та властивості, а також вивчати їх вияв у різних контекстах.

Вивчені роботи таких вчених, як В. Дресслер, Т. ван Дейк, В. І. Карасик та М. Л. Макаров, підкреслюють багатогранність підходів до категоризації дискурсу, зокрема таких як конститутивні, жанрово-стилістичні, змістові та формально-структурні категорії. Окремої уваги заслуговують категорії когерентності та когезії, які є основою для зв'язності дискурсу, хоч і потребують чіткого розмежування в дослідженнях. Усе це свідчить про потребу подальшого розвитку теоретичних основ дискурсології та створення систематизованих підходів до класифікації категорій, що дасть змогу глибше розуміти функціонування дискурсу в мовній комунікації.

2.6. Прагматичні аспекти текстуального дискурсу в мовознавстві другої половини ХХ ст.

У мовознавстві другої половини ХХ ст. простежувалося значне зацікавлення прагматичними аспектами текстуального дискурсу. Прагматика вивчає мову як засіб комунікації, зосереджуючись на ролі контексту, взаємозв'язку висловлювань з реальністю, стратегіях спілкування та інших аспектах, пов'язаних з передаванням інформації та впливом на адресата. Одним з важливих аспектів прагматики текстуального дискурсу є *інтертекстуальність*, яка передбачає наявність посилань на інші тексти та використання їх змісту для створення нового тексту.

У другій половині ХХ ст. вивчення інтертекстуальності набуло актуальності, і цей прийом почав застосовуватися в текстах для створення нових контекстів та розширення значень.

Розуміння дискурсу та інтертекстуальності є важливими темами у різних дисциплінах, зокрема таких як філософія, літературознавство та лінгвістика.

Системотвірність охоплює найбільш загальні, основні характеристики, які визначають текст. До таких характеристик належать авторство, адресність, інформативність, а також інтертекстуальність як текстова категорія, що відображає взаємозв'язок з іншими текстами.

Традиційно вважають, що теорія інтертекстуальності виникла на основі теорії анаграм Ф. де Соссюра [Saussure 1959], вчення про пародію Ю. М. Тинянова [Тынянов 1977] та концепції діалогічності М. Бахтіна [Бахтин 1979]. Т. Л. Луценко [Луценко 2017, с. 141–146.] наводить дослідження американських науковців М. Уортона і Дж. Стіла [Worton, Still 1990, р. 2], які зазначають те, що феномен інтертекстуальності існує з моменту виникнення писемної цивілізації, і розглядають історію теорії інтертекстуальності, починаючи з діалогів Платона. У кінці XX ст. сформувалися кілька напрямів у дослідженні інтертекстуальності. У 80-х рр. XX ст. інтертекстуальність визначають як взаємовідношення між конкретними мовними текстами та досліджують у герменевтичному аспекті. У сучасній лінгвістиці початку XXI ст. все частіше використовують інтегративний підхід, у межах якого текст досліджують у взаємодії культурного, соціального та історичного контексту [Ковалева 2013, с. 140–143].

Інтертекстуальність можна вважати найважливішою *категорією дискурсу*. Усний прозовий текст не обмежений одним оповіданням; він охоплює інші попередні тексти та обмін думками. Текст, що враховує певні умови, є дискурсом. Кожен тип дискурсу має свої власні, характерні лише йому системні категорії, які в дискурсі іншого типу можуть стати системно-нейтральними. Лінгвістичний аналіз тексту, завданням якого є виявлення не лише мовного інвентаря, але й співвідношення мовних та позамовних чинників, має багатогранний характер. Один з напрямів такого аналізу – це теорія дискурсу [Переломова 2008, с. 88].

Зауважимо, що дослідження **прагматики інтертекстуального дискурсу** постає досить широкою та міждисциплінарною галуззю досліджень, які охоплюють погляди вчених з різних дисциплін, таких як лінгвістика,

літературознавство, культурологія, соціологія та ін. Одним з перших лінгвістів, який зосередився на дослідженні прагматики інтертекстуального дискурсу, був М. Фуко. У своїй праці «Археологія знання» [Фуко 1996] він розглянув поняття дискурсу та його взаємозв'язок з історичними, соціальними та культурними контекстами й висловив ідею, що сам дискурс є полем боротьби за владу та контроль над ідеологією.

Основи поняттєвої бази інтертекстуальності закладено ще в 20-ті рр. XIX ст. М. М. Бахтіним. Відзначимо, що М. М. Бахтін, досліджуючи концепцію діалогічності тексту, дійшов висновку, що два висловлювання, віддалені одне від одного в часі та в просторі за поняттєвого зіставлення виявляють діалогічні відношення, якщо з-поміж них є хоч якась смислова конвергенція.

Інший видатний учений, що досліджував інтертекстуальний дискурс, – це Ж. Дерріда [Дерріда 2000], французький філософ та один із представників постмодерністської філософії. У своїх працях він простежив динаміку взаємозв'язків між текстами, акцентуючи увагу на ролі контексту, перебудові та пошукові унікальності в кожному тексті. «Світ є текстом» – одна з відомих тез постмодернізму, яку проголосив Ж. Дерріда. Ця теза підкреслює, що «позатекстової реальності взагалі не існує» [Дерріда 2000, с. 313]. Вся людська культура постає як певний єдиний інтертекст. Отже, у межах широкої, або радикальної, концепції інтертекстуальності французькі постструктуралісти досліджують явище інтертекстуальності з погляду філософії мови, усієї мовної діяльності людини та культури загалом.

У книзі «Про граматологію» Ж. Дерріда [Derrida 2000] надає центральне значення поняттю *письма*, що зображує мовну діяльність як процес, який розвивається на постійній основі. Автор зауважує, що розширення меж розуміння тексту спричинило формування картини «всесвіту текстів» (як зазначає сам Ж. Дерріда), процесу, у якому окремі безособові тексти нескінченно посилаються один на одного і на все одночасно, стаючи частиною «загального тексту» [Чорновол-Ткаченко 2006, с. 82–84].

Також значний внесок у дослідження прагматики інтертекстуального дискурсу зробили такі науковці, як Ю. Лотман [Лотман 1998, с. 271; Лотман 2000, с. 72], Р. Барт [Barthes 1981], Ж. Женетт [Genette 1997, s. 107–154], М. Шаповал [Шаповал 2013, с. 34] та ін. Кожен з них розробив унікальний підхід до вивчення інтертекстуальності, розглядаючи це явище в різних методологічних перспективах.

Текстуальний дискурс постає як окрема форма реалізації дискурсу, фіксована у вербальній письмовій формі, тоді як дискурс у загальному значенні може мати й нетекстуальну природу – наприклад, у випадках невербальної комунікації, візуальних, аудіальних або мультимодальних форм подання інформації. Розвиваючи основні положення теорії інтертекстуальності, Р. Барт, зокрема, спирається на множинність культурних кодів. Він визначає інтертекстуальність як невід’ємну умову існування тексту, оскільки текст не існує ізольовано, а поглинає та перемішує «відрізки культурних кодів». На думку Р. Барта, «кожен текст є інтертекстом»; оскільки інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш або менш унікальних формах разом з текстами попередніх культур та сучасного оточення. Прирівнюючи текст до інтертексту, дослідник підкреслює, що інтертекстуальність не є окремим феноменом, а універсальним принципом літератури, що розкриває текст у зовнішньому світі. Отже, текстуальність і інтертекстуальність витлумачені як взаємопов’язані явища, що зрештою призводить до розмивання поняття *текст* [Barthes 1977, p. 160].

Концепція М. Ріффатерра [Riffaterre 1978, p. 165] займає проміжну позицію між широким і вузьким трактуванням інтертекстуальності з акцентуванням уваги на ролі читача в інтерпретації тексту. Встановлюючи інтертекст як результат процесу читання, М. Ріффатер зазначає, що читач повинен застосовувати власні культурні компетенції, які стануть унікальними критеріями, що дадуть змогу розпізнати наявність інтертекстуальності. Отже, кожен ідентифікований код набуває статусу інтертекстуального. Основною відмінністю концепції М. Ріффатерра є те, що інтертекст розглянуто

не як абстрактний «соціальний текст», а як семантичну одиницю, без розуміння якої сприйняття тексту стає ускладненим. Отже, завдяки дослідженням постструктуралістів були закладені основи теорії інтертекстуальності, визначено її термінологійний апарат, а інтертекстуальність набула статусу загального семіотичного закону.

Відзначимо, що наявні теорії, автори яких намагалися звужити поняття інтертекстуальності. У межах одного з таких підходів до інтертекстуальності перебувають діалогічні відношення, де один текст містить конкретні та виразні посилання на попередні тексти. Саме завдяки цій «вузькій концепції» термін *інтертекстуальність* набув широкого розповсюдження.

Перша спроба теоретичного розроблення та систематизації елементів інтертекстуальності належить Ж. Женетту [Genette 1997, s. 107–154]. У своїй праці «Палімпсести: література в другому ступені» автор пропонує п'ятирівневу класифікацію різних типів взаємодії текстів, з якої випливає, що для Ж. Женетта, на відміну, наприклад, від Ю. Кристевої, інтертекстуальність – це один з типів взаємозв'язків, які реалізуються через такі прийоми, як цитата, алюзія, плагіат тощо. Він виділяє специфічні маркери інтертексту, проте така типологія відображає ідеальні випадки інтертекстуальних відношень, тоді як на практиці спостерігається їхнє взаємопроникнення. Класифікація Ж. Женетта дає змогу розглядати проблему інтертекстуальності не лише в межах літературознавчого аналізу, але й як лінгвістичне явище.

Аналогічну позицію займають Л. Делленбах та П. Ван ден Хевель, трактуючи інтертекстуальність у вузькому й специфічному значенні, розглядаючи її «як взаємодію різних видів внутрішньотекстових дискурсів». Учені акцентують увагу на дискурсі оповідача, а також на дискурсі одного персонажа щодо дискурсу іншого [цитуємо за Швець 2010, с. 195–197].

Науковиця Ю. Кристева [Кристева 2000, с. 429–439] у своїй концепції інтертекстуальності розглядає текст як поєднання двох компонентів, що забезпечено специфічними кодами: взаємозалежними контекстами та

посиланнями на них. До того ж дослідниця зробила спробу синтезувати структуралістську семіотику Ф. де Сосюра – підкреслюючи його ідею про те, що знаки набувають свого значення в межах структури тексту.

Ю. Кристева [Кристева 2004] визначає інтертекстуальність як текстову інтеракцію в межах одного й того самого тексту [Кристева 2004, с.]. На її думку, М. Бахтін недостатньо чітко розмежував діалог й амбівалентність, але все ж зробив висновок про те, що основою наукової ідентифікації феномена інтертекстуальності є будь-який текст, що поглинає та трансформує будь-який текст.

Отже, можемо стверджувати, що для дискурсу важливою є функція тексту, яка реалізується лише в контексті дискурсу. Інтерпретація тексту неможлива без звернення до його дискурсивного оточення.

Науковці формують теорії прагматики інтертекстуального дискурсу, враховуючи різноманітні аспекти, такі як вплив культурних, історичних, соціальних, політичних та інших контекстів на створення та сприйняття текстів. Дослідники акцентують увагу на різних аспектах: деякі аналізують роль читача в процесі інтертекстуальності, інші – взаємини між автором та текстом, а дехто виокремлює стратегії та прийоми, використовувані для формування та розкриття інтертекстуальних зв'язків. Загалом прагматика інтертекстуального дискурсу продовжує розвиватися привертати все більше уваги дослідників, що дає змогу розкрити багатогранність тексту, його взаємозв'язок з контекстом та різними дискурсами, а цю галузь робить важливою для наукового аналізу.

Ще одним із проблематичних аспектів **прагматики текстуального дискурсу** є конвенціоналізація тексту. Поняття *конвенціоналізації* передбачає використання загальновідомих або типових структур, висловлювань та виразів у тексті для спрощення сприйняття і розуміння. У другій половині XX ст. дослідники активно вивчали це явище в контексті лінгвокультурології для аналізу відповідних культурних норм і цінностей [Левицький 2005, с. 16–21].

Дослідження прагматичних аспектів текстуального дискурсу охоплює аналіз мови як соціального явища, що допомагає зрозуміти, як мовлення впливає на співрозмовників та може бути ефективним засобом комунікації.

Одним з відомих лінгвістів, який працював над прагматичними аспектами дискурсу, є М. Холлідей [Halliday 1985; Halliday 1989]. У своїх роботах він вивчає питання лінгвістичної організації тексту та його використання для комунікації. Учений розробив систему функціональної граматики, яка поєднує синтаксичні, семантичні та прагматичні аспекти. М. Холлідей розглядає мову як засіб комунікації та досліджує прагматичні аспекти тексту.

У словнику Encarta world English dictionary [Soukhanov 1999] термін *інтертекстуальність* визначено як взаємозв'язок між текстами, особливо літературними, або як посилання в одному тексті на інші. У Літературному словнику [Baldick 2001] інтертекстуальність трактують як поняття, введене Ю. Крістевою, яке охоплює взаємозв'язки певних текстів з іншими. До цих інтертекстуальних зв'язків належать анаграма, алюзія, адаптація, переклад, пародія, переклади та інші форми трансформацій. У літературних теоріях структуралізму та постструктуралізму термін *інтертекст* використаний для позначення тексту, що посиляється на інші тексти, а також для взаємозв'язку між ними.

Г. Аллен [Allen 2005] підкреслює, що термін «інтертекстуальність» широко використовували з моменту впровадження Ю. Крістевою наприкінці 1960-х рр., зокрема в її праці «Слово, діалог і роман» [Крістева 2000], висуваючи твердження стосовно теорії М. Бахтіна. Ю. Крістева зазначає, що жоден текст не є абсолютно оригінальним; натомість кожен текст є «тканиною» посилань і цитат з інших текстів. Її теорії будуються на ідеях М. Бахтіна, особливо його концепціях діалогізму й карнавалу. М. Бахтін розглядав тексти як частину більшого діалогу, який безперервно взаємодіє з іншими текстами та впливає на них. За словами Ю. Крістевої та її послідовників, ідея абсолютно оригінального тексту є міфом. Кожен текст

взаємодіє з іншими, запозичуючи з них як свідомо, так і несвідомо [Кристева 2000, с. 250].

Відзначимо, що основна концепція інтертекстуальності полягає в тому, що жоден текст, яким би оригінальним й унікальним він не здався, не є таким насправді; швидше – це сукупність випадкових посилань на інші тексти і цитат з них. Інтертекстуальність є фундаментальним поняттям у лінгвістичній теорії, що підкреслює взаємозв'язок текстів, свідчить про те, що для повного розуміння тексту потрібно визнати його посилання та відношення з іншими текстами. Ця перспектива відкриває багато можливостей для інтерпретації та аналізу, розкриваючи складну мережу впливів, що формують будь-який конкретний текст. Такий підхід не лише розширює горизонти інтерпретації, а й дає змогу виявити багатогранність значень, що виникають унаслідок впливу інших текстів.

Подаємо наступні моделі теорії інтертекстуальності:

Інтертекстуальність пов'язана з феноменом тексту як результатом інших текстів

Осі інтертекстуальності між автором і читачем і між текстом та іншими текстами

текст	
паратекст	підтримка тексту
метатекст	посилання на інший текст
гіпертекст	текст перетворюється на інший текст у певній формі (переклад, іронія)

Дискурс і текст. Текстуальність

Рис. 2.2. Моделі теорії інтертекстуальності

Прагматичні аспекти текстуального дискурсу в мовознавстві другої половини ХХ ст. охоплюють такі питання, як інтертекстуальність, конвенціоналізацію тексту та мову як соціальне явище. Вивчення цих аспектів дає змогу краще розуміти принципи та механізми функціонування мови та сприяє розвиткові наукового підходу до її вивчення

Отже, розглянувши становлення теорії інтертекстуальності, можна висновкувати, що в сучасній філології сформувалися два основні підходи до її вивчення: широка постструктуралістська та вузька структуралістська. Згідно з першим підходом, кожен текст є інтертекстуальним, оскільки функціонує як об'єднання смислів усіх попередніх уживань мовних одиниць. Другий напрям стосується виділення в тексті інтертекстуальних фрагментів та встановлення їх зв'язків з конкретними попередніми текстами. У межах структуралізму особливу увагу заслуговує структурно-семіотичний підхід М. Ріффатерра і Ж. Женетта, який ліг в основу не лише літературознавчого, а й лінгвістичного аналізу. Дослідження мовних маркерів, а також закономірностей функціонування інтертекстів у тексті дасть змогу лінгвістам досягти глибшого розуміння тексту, оскільки нерідко без урахування інтертекстуальних посилань розуміння тексту виявляється ускладненим, а подекуди й неможливим.

2.7. Семантика та семіотика теорії дискурсу

Дослідження семантики та семіотики посідає одне із центральних місць у мовознавстві, оскільки стосується фундаментальних аспектів розуміння значення мовних одиниць.

Поняття *семантики* бере свій початок з античної філософії, у якій використовувалося для дослідження значень слів та виразів. З розвитком лінгвістики зазначений термін у ХХ ст. набув чіткішого визначення, особливо у зв'язку з науковими розвідками передусім Ф. де Соссюра [Saussure 1959, р. 65–70], який розглядав семантику як невід'ємний складник лінгвістичного знаку. Вагомий внесок належить Дж. Лайонсу [Lyons 1977, р. 100–101],

який розвинув теорію компонентного аналізу, що дає змогу докладніше досліджувати семантичні структури в мові.

Своєю чергою, *семіотика* постає як ширше поняття, що охоплює не лише мовні знаки, а й будь-які види знакових систем. Впливові дослідження науковців Ч. Пірса [Peirce 1931–1958] та Р. Барта [Barthes 1987] сприяли формуванню та розвитку сучасної теорії семіотики. Вчені розширили межі семіотичного аналізу, запропонували аналіз знакових систем у ширшому контексті, який охоплює як вербальні, так і невербальні структури комунікації.

Звернення до історичного розвитку понять семантики та семіотики в контексті дослідження дискурсу має особливе значення. Використовуючи актуалістичний метод, простежимо еволюцію зазначених концептів, а також проаналізуємо вплив на формування теорії дискурсу в різних наукових традиціях.

Особливої уваги заслуговує еволюція розуміння дискурсу у структурі сучасних гуманітарних наук, починаючи від лінгвістичного структуралізму до постструктуралізму та дискурсивного аналізу. Такий підхід дає змогу глибше зрозуміти, як різні історико-культурні контексти впливали на формування поняттєвого апарату для аналізу дискурсу в різних наукових парадигмах.

Зміни в семантиці та оцінці лексичних одиниць часто є наслідком трансформацій у суспільній свідомості, що, у свою чергу, стимулюються змінами в політичній, культурній та психологічній сферах життя суспільства. Ці процеси відображаються на рівні мовної системи, зокрема в активній лексичній та фразеологічній структурі, що змінюється під впливом різноманітних екстралінгвальних факторів [Семенюк 2022]. У межах семантики й семіотики дискурсу показовим є художній дискурс, зокрема проза В. Винниченка, що вирізняється експресивним лексичним наповненням. [Ігнат'єва, Цюп'як 2023а].

Отже, маємо на меті не лише проаналізувати сучасні семантичні та семіотичні аспекти теорії дискурсу, а й дослідити їх крізь призму історичного розвитку, що вможливить глибше розуміння дискурсу як складної та багатогранної форми комунікації.

Для початку звернемося до роботи Е. Лакло [Laclau, 2001] «Філософські корені теорії дискурсу», де науковець у межах структурної традиції XX ст. виділяє три етапи.

Перший етап, за його словами, пов'язаний із працями засновника структурної лінгвістики Ф. де Соссюра [Saussure 1959], який визначив певні відмінності та принципи. Учений зазначає, що ці розрізнення охоплюють кілька ключових аспектів. По-перше, це поняття *langue*, яке визначає мову як систему, збережену у свідомості учасника розмови, та *parole*, яке охоплює конкретні випадки використання мови. По-друге, важливо розрізняти *signifiant* (потік звуків) та *signifié* (поняття), які сукупно формують знак, що є основною одиницею лінгвістичного аналізу. По-третє, у контексті дискурсу варто враховувати відношення між *синтагмою*, що описує комбінації знаків, та *парадигмою*, яка охоплює відношення заміщення між знаками. Зазначені ідеї є важливими для розуміння дискурсу як комунікативно-інтерактивного явища, оскільки допомагають визначити механізми, що лежать в основі мовленнєвих актів і їхнього впливу на комунікацію.

Е. Лакло описує *другий етап* теорії дискурсу як період, що відзначився розвитком структуралізму та постструктуралізму після робіт Ф. де Соссюра. Цей етап характеризується поглибленим аналізом структури мови та її відношення до суспільства, культури і влади. На другому етапі дослідники, такі як Р. Барт [Барт 1989] та Ж. Дерріда [Деррида 2000], почали розширювати ідеї Ф. де Соссюра, зокрема, акцентуючи увагу на складніших взаємозв'язках між знаками та значеннями, а також на ролі суб'єктивності й контексту в комунікації. Науковці зосередилися на дослідженні того, як культурні й соціальні структури впливають на формування значень у мові і, як наслідок, на формування дискурсу.

На думку Е. Лакло [Laclau, 2001], Ф. де Соссюр виділяв *два принципи*: значення термінів у мові визначається винятково через їхні відмінності від інших термінів, а не через власний зміст; мова є лише формою, оскільки терміни поєднуються один з одним лише через певні правила комбінації, незалежно від їхнього матеріального змісту.

Ми вважаємо, що вказаний підхід Ф. де Соссюра, незважаючи на новизну та послідовність, має два *основні недоліки*. Перший полягає в тому, що дискурсивна лінгвістика, яка аналізує мовні одиниці за межами окремого речення, є неможливою, оскільки послідовність речень визначається суб'єктивним вибором учасника дискусії і не підпорядковується структурним закономірностям. Це значно обмежує змогу переходу від лінгвістичного аналізу до ширшого вивчення знакових систем, семіології, яка охоплює дослідження знакових систем у суспільстві, що також було частиною концепції Ф. де Соссюра.

Наступний недолік полягає в тому, що за принципом форми існує лише ізоморфізм між означуваним і означувальним (кожен потік звуків відповідає лише одному поняттю), цей принцип суперечить іншому – мова є лише формою.

Оскільки з погляду форми існує лише ізоморфізм, означене стає нечітким, а це призводить до зламу концепції знака, що є фундаментальним аспектом структуралізму. Ці початкові проблеми розглянуті лише на наступному, третьому, етапі, коли представники Празької та Копенгагенської шкіл радикалізували структурний формалізм [Marchart 2014, p. 271–282].

Можна припустити, що візуальність виступає як концепт і засіб комунікації, який об'єднує ментальну, мовну сфери та сферу реальності. Як поняття візуальність охоплює всі аспекти семіотичного трикутника комунікації. Можемо розмірковувати про об'єкт, який спостерігаємо, або про текст, який читаємо, що також передбачає елементи візуального сприйняття.

Пропонуємо таку модель семіотичного трикутника:

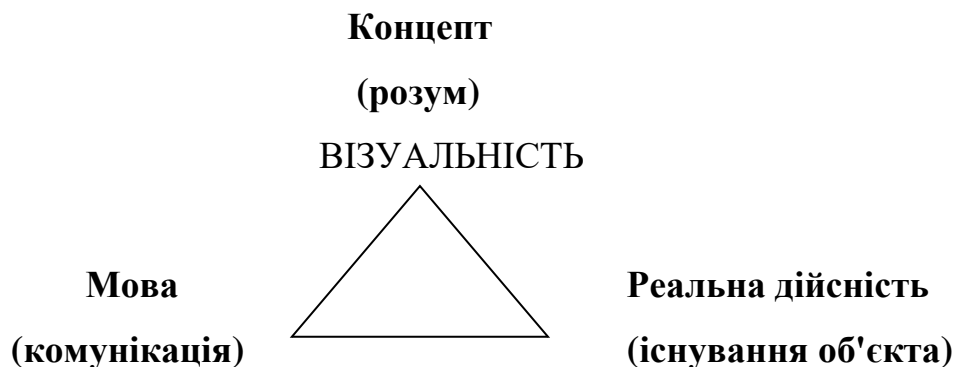

Рис. 2.3. Модель семіотичного трикутника

Розглядаючи історичний розвиток семантики та семіотики через лінгвістичноісторіографічний аспект і актуалістичний метод, можемо зробити висновок, що радикалізація структурного формалізму дає змогу розширити аналіз знакових систем і врахувати складніші форми комунікації разом з невербальними та візуальними аспектами. В античній Греції семантику розуміли як частину філософії, тоді як у XX ст., завдяки працям Ф. де Соссюра, вона стала основою для структурального аналізу мови. У теорії дискурсу семантика й семіотика тісно переплетені. Семантика забезпечує глибинне розуміння значень, що виражаються через мову, тоді як семіотика розширює це розуміння до інших знакових систем, які разом з мовою створюють значення дискурсу.

Висновки до розділу II

Упродовж другої половини XX ст. дослідження дискурсу в мовознавстві посіли важливе місце, привертаючи увагу багатьох лінгвістів, унаслідок чого відбулися значні зміни в наукових розвідках, що стимулювали розвиток теорії дискурсу. Ідеї багатьох відомих мовознавців стали значним внеском у розуміння дискурсу та його семіотичного характеру. Розширення поняття дискурсу, що охоплює не лише вербальну комунікацію, але й невербальні засоби передавання змісту, стало значним кроком у комплексному дослідженні мови та її використання.

Дослідження дискурсу та **лінгвістики тексту** цього періоду розглядали в контексті взаємозв'язку між мовною формою та комунікативним змістом тексту, що дало змогу розкрити взаємодію між мовною формою та комунікативним змістом тексту. Розуміння поняття дискурсу як **комунікативного інтерактивного явища** відбувалося в дослідженнях, у яких замість окремих речень аналізували мовні акти та способи їх виконання. Проведене дослідження розширює уявлення про дискурс та лінгвістику тексту. Дискурс – складне мовленнєве утворення, текст у якому є компонентом дискурсу й потрібен, щоб фіксувати можливості відтворення процесу дискурсивної діяльності. Найважливішим напрямом лінгвістики тексту постає дослідження семантики тексту, яке до сьогодні залишається актуальним. Пріоритетним завданням стає виявлення зв'язку між мовленнєвою діяльністю та іншими невербальними видами діяльності.

Аналізуючи погляди мовознавців на розвиток поняття дискурсу зазначеного періоду, можна стверджувати, що **типологію і структуру дискурсу** досліджують для систематизації та класифікації різних видів дискурсу. Визначено, що дискурс може мати різну структуру, залежно від його типу та функціонального призначення.

Категорійний аспект дискурсу в мовознавстві розглядають через аналіз основних лексико-семантичних, синтаксичних та просодичних характеристик, що відображають дискурсивну організацію мовлення. Загалом у площині наукових досліджень категорія дискурсу залишається розмитою та неоднозначною, співвіднесеною в лінгвістиці з поняттями тексту та мовлення.

Прагматичні аспекти текстуального дискурсу в мовознавстві другої половини XX ст. показали важливість контексту та комунікативних намірів. Це дало змогу глибше розуміти зв'язок між текстом і способом його інтерпретації.

Крім того, ми встановили, що дискурс є цілісним комунікативним інтерактивним явищем. Дослідження поняття *дискурса* дають змогу вивчити

взаємозв'язок між мовою та суспільством, а також соціокультурні чинники, що впливають на мовний вжиток.

Визначено поняття дискурсу і тексту, розглянуто відмінності та спільні риси в трактуванні та характеристиках. Коротко окреслено основи їх інтерпретації із позиції структурно-семантичних категорій. Розглянуто можливість узагальнення, а також розмежування досліджуваних понять.

Наразі чітких відмінностей у значеннях термінів *дискурс* та *текст* не встановлено, хоч спостережена загальна тенденція у їхньому використанні. На сьогодні загальновизнаним є поняття дискурсу як структурованого комунікативного явища, складниками якого постають текст та екстралінгвальні чинники; для дослідження дискурсу більше важливі ситуації, у яких розвивається мовна діяльність, його соціокультурна специфіка, зумовленість його змісту та структури соціальними та комунікативними чинниками.

Окрім того, впровадження дискурс-аналізу в лінгвістику сприяло підвищенню її статусу в ієрархії наукових дисциплін. Результатом дискурсивного етапу досліджень стало те, що вивчення дискурсу як поєднання вербального та невербального аспекту в комунікації зумовило тіснішу взаємодію лінгвістики з багатьма іншими дисциплінами, сприяло поширенню лінгвістичної інформації в інші галузі знань. Дискурс-аналіз як метод, принцип, самостійна дисципліна, відкрита для інших галузей знань, увібрав у себе загальне спрямування дослідження на багатогранне, комплексне вивчення такого складного феномена, як дискурс.

Отже, глобальне зацікавлення текстом й умовами його функціонування зумовлює актуальність подальших досліджень, перспективою яких є вивчення характеристик дискурсу та лінгвістики тексту, потреба поглиблення та уточнення цих питань. Дискурс трактують і розглядають представники різних наукових шкіл, йому властиві універсальні й специфічні риси, певні принципи побудови та організації.

Семіотика як наука про знаки і знакові системи розглядає дискурс як складну структуру, що охоплює різноманітні знакові одиниці – від вербальних знаків до невербальних елементів, таких як жести, міміка, візуальні зображення і навіть архітектурні елементи. Семіотичний підхід дає змогу зрозуміти, як різні знакові системи взаємодіють і формують багатопланові структури дискурсу.

Результати проведеного дослідження підкреслюють потребу врахування історичного розвитку понять семантики та семіотики в межах теорії дискурсу. Аналіз робіт Ф. де Соссюра, засновника структурної лінгвістики, виявив фундаментальні принципи, що стали основою для подальших наукових розвідок у сферах семантики та семіотики. Утім, принципи мали істотні обмеження, які ускладнювали розвиток лінгвістики дискурсу та загальної семіології. Особливо важливими є питання, пов'язані з ізоморфізмом між означувальним і означуваним, які призвели до кризи структуралізму. Ці виклики спонукали наукову спільноту до перегляду підходів в аналізі знаків та дискурсу, що знайшло своє відображення в подальших розробках Празької та Копенгагенської шкіл.

Поняття візуальності, розглянуте як інтерфейс між розумом, мовою та реальністю, демонструє важливість врахування семіотичних аспектів у дослідженні дискурсу. Візуальність як складник семіотичного трикутника комунікації підкреслює потребу розширення аналізу дискурсу з огляду на багатогранність комунікативних процесів.

Загалом проведене дослідження вказує на те, що розуміння поняття *дискурс* потребує комплексного підходу, врахування історичних та культурних контекстів формування та розвитку.

Отже, окреслення поняття дискурсу як складного комунікативного інтерактивного явища та типології і структури дискурсу, визначення його категорії, дослідження дискурсу й лінгвістики тексту, понять семантики та семіотики в контексті теорії дискурсу має широку перспективу подальших досліджень. Окрім цього, дослідження дискурсу в мовознавстві другої

половини XX ст. вказують на потребу подальшого вивчення цієї проблематики та розроблення нових підходів до аналізу дискурсу в сучасному мовознавстві. Застосовуючи метод порівняння робіт науковців та їхній внесок у розвиток мовознавства, можна констатувати, що дослідження кожного сучасні мовознавці використовують для подальших наукових розвідок у цій галузі.

РОЗДІЛ III

ГРУНТОВНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У сучасному мовознавстві початку ХХІ ст. термін *дискурс* набув значної популярності й став центральним об'єктом дослідження. Це зумовлено не лише його широким застосуванням у різних наукових дисциплінах, але й здатністю відображати складні взаємозв'язки між мовою, суспільством і культурою. Дискурс досліджують як у межах традиційної лінгвістики, так і в суміжних галузях, таких як соціологія, антропологія, філософія, психологія та науки, що вивчають комунікацію.

Фундаментальна трансформація уявлень про дискурс, яка відбулася в другій половині ХХ ст., зумовлена впливом постструктуралістського підходу. Перехід від аналізу окремих ізольованих речень до дослідження текстів і дискурсів як комплексних комунікативних явищ дало змогу глибше зрозуміти механізми формування значень у різних контекстах. Це перетворення було зумовлене впливом теорії мовної гри Л. Вітгенштайна [Вітгенштайн 1995, с. 87–309], теорії комунікативної дії Ю. Габермаса [Габермас 1999], теорії мовленнєвої діяльності О. О. Леонтьєва [Леонтьев 1965], теорії мовних актів Дж. Остіна [Austin 1962] і Дж. Серла [Searle 1970], жанрової теорії М. М. Бахтіна [Бахтин 1979, с. 242], та неомарксистської філософії М. Пеше [Pêcheux 1982].

Одним з найбільш продуктивних підходів до вивчення дискурсу стала теорія французького філософа М. Фуко [Фуко 1996]. Його підхід, який підкреслює значення лінгвістично-комунікативних елементів і враховує дії учасників комунікації, забезпечив нові методологічні інструменти для дослідження дискурсу. М. Фуко не пропонує остаточної дефініції дискурсу, що водночас дає змогу вченим різних галузей адаптувати його теорії відповідно до своїх дослідницьких потреб.

Метою цього розділу є аналіз новітніх уявлень про дискурс і його характеристики в межах сучасного мовознавства. Ми розглянемо, як різні підходи і теорії сприяли формуванню багатовимірного розуміння дискурсу та визначимо основні ознаки, що відрізняють дискурс від інших лінгвістичних феноменів. Дослідження дасть змогу глибше усвідомити, як дискурс функціонує в різних комунікативних ситуаціях і які його основні риси в сучасному мовознавстві початку XXI ст.

3.1. Місце дискурсу в сучасному мовознавстві

В останні десятиліття поняття *дискурс* розглядають як складне комунікативне явище, дослідження якого розпочалося в другій половині XX ст. у межах таких наукових напрямів, як соціолінгвістика, прагматика, критична дискурсологія та ін. Термін почав поступово поширюватися в західних гуманітарних дисциплінах на початку 60-х років XX ст., коли над основними проблемами його дослідження працювали такі лінгвісти, як Р. Водак [Wodak 2002; Wodak 2012], Ю. Габермас [Габермас 1996; Габермас 1999], Т. ван Дейк [Van Dijk 1976], Г. Кресс [Kress 1989; Kress 2010], А. Маколкін [Makolkin 1992], Дж. Фіске [Fiske 1992].

З кінця 80-х рр. XX ст. та на початку XXI ст. розробленням питань дискурсу почали займатися українські дослідники, а саме: Є. К. Бистрицький [Бистрицький 2019], Голікова Н. С. [Голікова 2021; Голікова 2023а; Голікова 2023б; Голікова 2024], Гурко О. В., Новікова О. В. [Гурко, Новікова 2024], А. М. Єрмоленко [Єрмоленко 1999], Ігнат'єва С. Є., Цюп'як І. К. [Ігнат'єва 2022; Ігнат'єва, Цюп'як 2023а; Ігнат'єва, Цюп'як 2023б; Ігнат'єва, Цюп'як 2023в], Н. Ф. Непийвода [Непийвода 1999], С. Д. Павличко [Павличко 1999], Попова І. С. [Попова 2023; Попова 2024], Г. Г. Почепцов [Почепцов 1999; Почепцов 2013], Радзієвська Т. В. [Радзієвська 1993; Радзієвська 2010] П. О. Селігей [Селігей 2001], Семенюк О. А., Семенюк Д. Ю. [Семенюк 2022а; Семенюк 2022б; Семенюк 2023; Семенюк, Семенюк 2023], Н. І. Сукаленко [Сукаленко 2001] та ін.

Ю. Габермас [Габермас 1999, с. 287–324] зазначає, що в цей період у світовому мовознавстві відбувається зміна наукової парадигми, котра потребує вивчення мовного матеріалу з погляду прагматики, антропоцентричності та соціальності, що спричинило загальну тенденцію та інтеграцію гуманітарних досліджень. Це зумовило подальше дослідження комунікативної функції тексту та його зв'язку з мовленнєвою діяльністю, проведених як зарубіжними, так і українськими науковцями. Дискурсивний аналіз став одним із центральних розділів лінгвістики, а текст почали розглядати як форму комунікації та інтерпретувати як складову частину дискурсу. Мовлення трактують як соціальну дію, дискурс прирівнюють до діалогу та визначають як зв'язне мовлення, а дискурсивна практика реалізується в межах широкого соціального контексту.

У сучасному українському мовознавстві дискурс дедалі активніше розглядається як міждисциплінарна категорія, що поєднує мовні, соціокультурні та когнітивні аспекти комунікації. Вітчизняна дискурсологія сформувалася на перетині лінгвістики тексту, прагмалінгвістики, соціолінгвістики та психології мовлення. Одним із визначальних напрямів розвитку цієї галузі є дослідження дискурсу в культурно-національному контексті, де мова трактується як динамічна система смислів, репрезентованих у реальних комунікативних ситуаціях. Вагомий внесок у становлення української дискурсології зробила Т. В. Радзієвська [Радзієвська 1993; Радзієвська 2010], зокрема у своїх працях, в яких висвітлюється перехід від аналізу тексту як статичної одиниці до вивчення дискурсу як інтерактивного, контекстуально зумовленого феномена. Дослідниця комплексно розглядає текст у взаємозв'язку з соціальними і культурними чинниками, тим самим окреслюючи засадничі принципи для подальших розвідок дискурсу в українській лінгвістиці.

Окрему площину дискурсологічних студій становить аналіз художнього дискурсу, зокрема інтерпретація мовної картини світу у творчості П. Загребельного [Загребельний 1981]. Дослідження демонструють потенціал

дискурсивного підходу до вивчення індивідуально-авторської картини світу, що розгортається в контексті національного художнього мислення, і засвідчують багатогранність сучасної української дискурсології [Голікова 2023а; Голікова 2024].

Отже, дискурс постає важливим об'єктом наукових розвідок представників сучасного мовознавства й охоплює не лише окремі лексичні одиниці та граматичні структури, але й їх взаємні зв'язки, контекст і спосіб вираження думок. Сучасні дослідження дискурсу спрямовані на вивчення особливостей мовленнєвої діяльності різних суспільних груп і професій, наприклад, дослідження політичного, медичного, ділового дискурсу тощо.

У новітній лінгвістиці *дискурс* є широким поняттям, яке охоплює різноманітні аспекти мовленнєвої діяльності. Його аналізують не лише як спосіб організації мовного матеріалу, але й як інструмент для створення поняттєвого контексту. Основою дослідження дискурсу є розуміння мовленнєвої діяльності як соціального явища, що взаємодіє із суспільними, культурними та політичними контекстами. Дискурс розглядають як засіб формування суспільної реальності й підтримки певних соціальних стереотипів та ідентичностей.

Крім того, на сучасному етапі дискурс досліджують як засіб маніпуляції масовою свідомістю. Л. Філліпс та М. В. Йоргенсен [Филлипс, Йоргенсен 2008, с. 17–49] зауважують, що вивчення різних способів впливу мови на отримання та розуміння інформації дає змогу розуміти механізми керування думками та переконаннями людей через мовлення. Вивчення дискурсу в сучасному мовознавстві відкриває можливості для глибшого розуміння мовленнєвої діяльності та її соціокультурних наслідків. Окрім того, ці розвідки актуальні в таких галузях, як політична комунікація, медіааналітика, соціальна психологія, культурологія тощо. Вони сприяють глибшому розумінню мовленнєвого репертуару різних соціальних груп і виявляють специфічні особливості вираження думок та уявлень у мовленні.

Активні наукові розвідки в галузі дискурсивного аналізу в сучасному мовознавстві спрямовані на встановлення статусу дискурсу, що свідчить про багатоплановість цього явища та його характерні ознаки. Як справедливо відзначає В. С. Лі [Ли 2003, с. 86], поняття дискурсу не можна зводити до одного або двох характеристик, тому в його онтології потрібно враховувати всі аспекти мовлення, починаючи з когнітивного (психолінгвістичного) аспекту, пов'язаного з мовленнєвою діяльністю людини й закінчуючи власне текстовим та особливостями використання мови окремим індивідом.

За словами А. М. Єрмоленка [Єрмоленко 2016, с. 72], сучасний дискурс передбачає комунікативну дію, спрямовану на досягнення порозуміння, на протидію стратегічній дії, яку розглядають як соціальну форму цілераціональної діяльності, орієнтованої на реалізацію конкретних цілей. Дискурс виступає як суспільно-рефлексійна форма, яка сприяє з'ясуванню проблематичних смислів у суспільстві, соціальних практиках, діях та інституціях.

Розуміння дискурсу, представлене М. Л. Макаровим [Макаров 2003], збігається з підходами дослідників М. Стаббса та Д. Шифрін [Stubbs 1983; Schiffrin 1994], адже науковець покладається на такі основні координати, як формальну, функціональну та ситуативну інтерпретації під час вирішення проблеми визначення змісту терміна *дискурс*.

До того ж, наголошуючи на взаємодії між вивченням мовних утворень та аналізом соціального контексту, М. Стаббс [Stubbs 1983] розрізняє три базові характеристики дискурсу: 1) у формальному відношенні дискурс розглядають як одиницю мовлення, яка перевищує обсяг речення; 2) в інформативному плані дискурс пов'язаний з використанням мови в соціальному контексті, 3) за формою дискурс інтерактивний, тобто діалогічний.

Як стверджує І. С. Шевченко [Шевченко 2005], ієрархічна структура сучасного дискурсу складається з таких одиниць: дискурс, мовленнєва подія, трансакція, крок, обмін, хід та мовленнєвий акт.

Примітно, що в низці сучасних концепцій функціонального напрямку, які стосуються теорії дискурсу, розглядають та виконують завдання, пов'язані з дискурсивним аналізом. Це свідчить про складність делімітації предметної сфери власне дискурсивного аналізу. Наприклад, комунікативні реєстри мови (репродуктивний, інформативний, генеративний та реактивний) використовують як інструмент аналізу тексту в концепції функціональної (комунікативної) граматики.

Одним з основних напрямів вивчення дискурсу в сучасному мовознавстві є лінгвістичний аналіз текстів. Науковці досліджують як окремі мовні одиниці, так і їхню взаємодію, аналізуючи структуру тексту, способи поєднання речень й абзаців, а також здатність висловлювати ідеї та обґрунтовувати власні переконання.

З погляду сучасних академічних дисциплін, дослідження дискурсу належить до сфери гуманітарних та соціальних наук. У західній освітній системі, яка реалізується в різних країнах, дослідження дискурсу є складовою частиною численних академічних програм. Розвиток дискурсивної термінології узгоджують з різноманітним діапазоном значень, що надають цьому терміну, охоплюючи процеси обміну знаннями, використання спеціалізованої лексики та повсякденної мови, яка відображає інтерпретації, пов'язані з дискурсом.

Р. Барт [Barthes 1981, р. 7–20.] у своїй роботі «Дискурс історії» зазначав, що формальний опис сукупності слів, які виходять за межі речення, тобто дискурсу, не є новим явищем. Проте науковець підкреслив, що останні дослідження в лінгвістиці надали цьому підходові нової актуальності та запропонували інноваційні методи аналізу. Він вказує, що на сучасному етапі лінгвістичний опис дискурсу стає можливим завдяки його важливості для літературного аналізу, що має істотне значення в освітній сфері і є одним з основних завдань семіотики.

У своїй праці «Когнітивна лінгвістика в критичному аналізі дискурсу» А. Музольф [Musolff 2007, с. 28–56] заглибився в концепцію «історії

дискурсу». Відповідно до тверджень науковця, це поняття можна розглядати як додатковий складник історичної лінгвістики, який особливо зосереджений на соціолінгвістичних і прагмалінгвістичних чинниках, які забезпечують сучасне мовознавство новими методологійними інструментами для аналізу культурних трансформацій крізь призму мовлення. Учений підкреслює потребу у створенні цілісної основи для історичного аспекту критичного аналізу дискурсу. Крім того, досліджено інтеграцію цієї перспективи із суміжними дисциплінами, такими як концептуальна історія, риторика, історична прагматика та соціолінгвістика.

Треба згадати й А. С. Грессера [Graesser, Gernsbacher, Goldman 2003, р. 1–23], який у вступі до «Довідника дискурсивних процесів» наголошує, що дослідницький інтерес до дискурсу виник тоді, коли речення або висловлювання перестали бути достатньою одиницею для аналізу та вивчення мови. Учений зауважує, що друкований текст зазвичай складається з послідовності речень, тоді як усний – з послідовності висловлювань. Дискурс не можна повністю обмежити лише цими одиницями, оскільки комунікація охоплює зміст, зв'язність, узгодженість, риторичну структуру, яка об'єднує речення та висловлювання, виходячи за їх межі. У сучасній лінгвістиці дискурс досліджують не лише як сукупність слів і речень, але і як структурований процес комунікації, що відображає культурні, соціальні й когнітивні аспекти людської взаємодії.

А. С. Грессер виділяє наступні ключові напрями дослідження дискурсу в сучасному мовознавстві [Graesser, Gernsbacher, Goldman 2003, 6–7]. Зокрема, науковець акцентує увагу на *психології дискурсу* (discourse psychology), яка зосереджена на вивченні того, як люди сприймають, розуміють, запам'ятовують та використовують мовні повідомлення. Цей підхід досліджує когнітивні процеси, що лежать в основі комунікації, та аналізує те, як мовні структури впливають на мислення і поведінку.

Крім того, А. С. Грессер підкреслює значення *корпусного аналізу* (corpus analysis), що передбачає використання великих текстових баз даних (корпусів)

для вивчення мовних явищ, таких як частотність слів, колокації, граматичні структури та інші лінгвістичні особливості, що виявлені в реальних текстах [Graesser, Gernsbacher, Goldman 2003, p. 7–9].

Науковець додатково виділяє ще кілька важливих напрямів дослідження дискурсу. Одним з них є *обчислювальний дискурс* (computational discourse), який передбачає застосування комп'ютерних технологій для аналізу та моделювання дискурсивних процесів, зокрема систем автоматичного розпізнавання мови, машинного навчання та інших інструментів, що сприяють ефективному обробленню та розумінню великих обсягів мовних даних [Graesser, Gernsbacher, Goldman 2003, p. 5, 9–11].

А. С. Грессер окремо розглядає також і *дискурсивні технології* (discourse technologies), які зосереджені на розробленні та впровадженні інноваційних рішень для покращення або зміни способів комунікації. Ці технології охоплюють системи підтримки діалогу та інструменти для спільної роботи, а також програмне забезпечення для аналізу й візуалізації мовної інформації [Graesser, Gernsbacher, Goldman 2003, p. 11–12].

Серед інших питань, пов'язаних з напрямками вивчення дискурсивних практик у сучасному мовознавстві, А. С. Грессер виділяє і *аналіз розмов* (conversation analysis), що фокусується на структурі та організації комунікаційних процесів. Особлива увага приділена ініціації, підтриманню і завершенню спілкування, використанню невербальних сигналів та управлінню чергуванням реплік.

Отже, такі вчені, як А. С. Грессер, М. А. Гернсбахер та С. Р. Голдман [Graesser, Gernsbacher, Goldman 2003, p. 13] підкреслюють важливість гібридного підходу, що поєднує як якісні, так і кількісні методи. Науковці зазначають, що якісні методи дають змогу ідентифікувати різні виміри, категорії дискурсу, а також його послідовності та шаблони. Контекст дискурсу ретельно перевіряють та приймають до уваги в межах якісного аналізу. Проте вони наголошують, що гібридний підхід не обмежений лише якісними

дослідженнями, охоплює також кількісні елементи, забезпечуючи всебічний аналіз.

Важливо зазначити, що гібридні **підходи** поєднують *якісні та кількісні напрями* (*hybrid qualitative and quantitative approaches*) та застосовуються для комплексного аналізу дискурсу. Такий підхід дає змогу отримати глибше розуміння мовних явищ через одночасне використання статистичного аналізу та докладного опису тексту. Потрібно додати, що *культурні основи* (*cultural foundations*) дискурсу досліджують вплив культурних контекстів, ідеологій, цінностей та соціальних норм на формування дискурсивних практик у різних суспільствах, підкреслюючи значення соціально-культурних чинників у мовленнєвій поведінці [Graesser, Gernsbacher, Goldman 2003, p. 5, 12–13].

Підсумовуючи, можна зробити висновки, що зазначені напрями вивчення дискурсу дають змогу отримати більш глибоке і цілісне розуміння мовної комунікації в сучасній лінгвістиці з охопленням різних аспектів дослідження та рівні аналізу.

Розглянемо визначення, які зазвичай використовують для дискурсу в *сучасних західних наукових розвідках*. З одного боку, дискурс потрібно розуміти, як універсальний інструмент комунікації, з іншого – складне явище, що охоплює взаємодію без чіткої структури. Цей термін використовують як у лінгвістичних, так і в нелінгвістичних дисциплінах, що свідчить про його багатогранність.

Огляд показав, що визначення дискурсу зазнали еволюції, а це відображає історичну перспективу його застосування. Досліджуване поняття у словнику «The American heritage dictionary of the English language» [Pickett 2000] визначено як специфічний збір категорій, концепцій та ідей, які створюють, відтворюють, реалізують та трансформують у межах певних практик. Дискурси можуть бути інтегровані в інституційні структури та суб'єкти, що функціонують у межах визначених «режимів істини», але відкриті для дискусій. Це підкреслює важливість трактування дискурсу

як динамічного процесу, що відображає соціокультурні, політичні та економічні чинники.

У сучасній теорії, зокрема в постструктуралізмі, пов'язаному з ідеями М. Фуко [Foucault 1972; Foucault 1984], термін *дискурс* використовують для позначення будь-якої послідовності висловлювань, що формує певне бачення реальності, визначає об'єкт дослідження і пропонує концепції для його аналізу (наприклад, медичний, юридичний, естетичний дискурси).

Кожний специфічний дискурс визначає типи зв'язків, які можуть бути встановлені між ідеями, а також передбачає певні очікування щодо типу аудиторії, до якої він звернений. Відповідно термін позначає мову в реальному використанні, враховуючи соціальний та ідеологічний контекст, а також інституціоналізовані уявлення про світ, які прийнято називати *дискурсивними практиками*. На сьогодні цей термін нерідко вживають у сучасній теорії культури як альтернативу більш фіксованому й абстрактному поняттю *мови* (*langue*), оскільки дискурс точніше відображає конкретні значення та взаємозв'язки, що виникають внаслідок його історичного вжитку.

Продемонструємо ще одне визначення дискурсу в сучасній лінгвістиці. Окреслимо його як сукупність значень, середовище та умови, за яких формуються і стають доступними певні знання. Важливо зазначити, що дискурс не обмежений лише множиною висловлювань (як друкований текст, лекції, музейні експозиції або телевізійні програми). Досліджуване поняття охоплює концептуальні, соціальні та історичні умови, які визначають основу цих висловлювань. У цьому розумінні дискурс позначає вербальну комунікацію або розмову. У літературних і літературно-критичних термінах його вважають формальним викладенням теми в усній або писемній формі, що охоплює речення. Крім того, термін може використовуватися для позначення формального та розгорнутого висловлювання, що підкреслює його роль у створенні та обміні знаннями в різних соціокультурних контекстах. Це визначення демонструє багатогранність дискурсу як концептуального явища,

що активно взаємодіє з навколишнім світом, зокрема, впливаючи на взаємозв'язки між учасниками комунікації.

Окрім цього, дискурс трактують як безперервний мовний відрізок, що містить більше одного речення та охоплює різноманітні форми комунікації, такі як розмови, наративи, аргументи та промови. Аналіз дискурсу передбачає соціальний і лінгвістичний опис норм, які регулюють створення таких текстів. У критичній лінгвістиці аналіз може зосереджуватися на соціальних і політичних детермінантах, що визначають специфіку та структуру дискурсу.

С. Карлінг [Carling] орієнтується на Оксфордський словник і визначає основне поняття дискурсу як усне або писемне викладення певної теми, яке ґрунтовно аналізується та охоплює такі жанри, як дисертація, трактат, проповідь тощо. Хоч в архаїчному розумінні дискурс означав «процес або послідовність часу, подій або дій», сьогодні його найчастіше визначають як одиницю мови, організовану навколо певної тематики та значення. Це відрізняє дискурс від інших підходів до аналізу мови, які фокусуються на менших одиницях, таких як окремі слова та речення, як у семантичних або синтаксичних дослідженнях.

Окрім того, на відміну від лінгвістичної концепції мови як стабільної та абстрактної системи символів, дискурс відображає реальні вияви мови – фактичне мовлення та писемні тексти [Carling]. Ф. Косутта [Cossutta 2003, Р.181–207], своєю чергою, вивчає взаємозв'язок між філософією як теоретичною дисципліною та дискурсивними практиками, акцентуючи увагу на впливі філософських концепцій на формування дискурсу. Він підкреслює, що дискурс не лише відображає, але й формує філософські ідеї, сприяючи їхньому розвитку та трансформації у суспільстві.

Розглянемо, як сучасні теорії пов'язують дискурс з іншими концептуальними категоріями.

Дослідники Л. Поланьї та С. Ремко [Polanyi, Remko 1984, р. 413–419] у роботі, присвяченій рекурсивній структурі дискурсу, визначають дискурс як лінгвістичні одиниці, що існують на рівні, вищому від речення. Вони

стверджують, що дискурс є впорядкованою сукупністю дискретних одиниць, кожна з яких має свою внутрішню структуру, характерні риторичні шаблони, поведінкові кореляти та функції взаємодії.

Дискурсологи пропонують модель дискурсивної структури, що інтегрує знання з різних наукових напрямів і пояснює взаємодію дискурсивних одиниць у реальних умовах мовленнєвих практик.

У межах інших теоретичних традицій дослідження дискурсу, що зосереджене на взаємозв'язках між мовою, структурою та агентністю, концепція дискурсу стає предметом активних дискусій і охоплює широкий спектр форм комунікації. До них належать усні, писемні, жестові, мультимодальні та мультимедійні висловлювання. Такий широкий підхід не обмежений лише «нехудожніми» або вербально-візуальними матеріалами, а охоплює аналіз різних явищ, зокрема коротких реплік, романів, газетних статей, розмов тощо.

Зауважимо, що М. де Б. Платтс [Platts 1996, p. 126] розрізняє прямий та непрямий дискурс. Прямий дискурс передбачає використання учасником комунікації тієї самої форми висловлювання, що й в оригінальному повідомленні, забезпечуючи точне відтворення змісту оригіналу. Непрямий дискурс, навпаки, потребує передавання змісту, адаптованого до нового контексту, де комунікатор змінює значення початкового висловлювання, забезпечуючи його відповідність умовам актуального спілкування.

Р. Амоссі [Amossy 2002, p. 465–487] провела докладне дослідження взаємозв'язку між дискурсом та аргументацією, зосереджуючи увагу на дискурсах, створених для специфічних аргументів і переконання аудиторії.

Концепція «точки неперекладу», запропонована Дж. Саллісом [Sallis 2002, p. 21], вводить ідею стисненого та неметафоричного дискурсу, що функціонує винятково в межах однієї мови. Ця ідея передбачає наявність дискурсу, який виходить за межі потреби в перекладі, допускаючи форму самокомунікації. Досягнення цієї точки неперекладу дає змогу перейти до «чистого» дискурсу й розпочати процес рефлексії без потреби в перекладі.

Отже, дискурс у цій перспективі може бути зрозумілим і значущим у межах певної мовної системи, що дає змогу зосередитися на його внутрішній логіці та динаміці комунікації, усуваючи вплив зовнішніх контекстів.

П. Сент-П'єр [St-Pierre 1993, р. 61–62] розглядає культуру практики перекладу, який передбачає свідоме внесення змін до тексту. На його думку, важливо керуватися критеріями, які створюють динамічний зв'язок між оригінальною версією, а не орієнтуватися на статичну еквівалентність. П. Сент-П'єр вважає, що переклад потрібно сприймати не як статичний акт, а як активний і трансформаційний процес, що відображає специфіку мовних і культурних контекстів. Цей підхід зосереджує увагу на важливій ролі перекладу в міжкультурній комунікації, оскільки не лише передає зміст, але й адаптує його до нових умов сприйняття, збагачуючи культурний обмін.

Зазначені вище лінгвісти підкреслюють складність і багатогранність дискурсу, охоплюючи його структуру, функції та різноманітні методології, що використовують в аналізі. Від дослідження внутрішньої організації та риторичних шаблонів дискурсу до розуміння його ролі в аргументації та перекладі роботи дискурсологів демонструють критичне значення дискурсу для усвідомлення людської комунікації та взаємодії в різних ситуаціях.

Дослідження дискурсу в сучасному мовознавстві сприяє глибшому розумінню мовленнєвої діяльності та її соціокультурних наслідків. Крім того, наукові розвідки мають практичне застосування в таких сферах, як політична комунікація, медіааналітика, соціальна психологія, культурологія та ін. Дослідження охоплюють різноманітні аспекти, такі як аналіз мовних одиниць, синтаксичних конструкцій, структури висловлювань тощо. Отже, вивчення мови неможливе без аналізу текстів та їхніх мовленнєвих характеристик. Дослідження дискурсу відкриває нові перспективи для розуміння мовних явищ, даючи змогу глибше зануритися у складні зв'язки між мовою, комунікацією та суспільством.

Отже, у сучасній лінгвістиці дискурс вивчають не лише як спосіб організації мовного матеріалу, а також як засіб конструювання смислового

контексту. Дискурс розглядають як механізм формування суспільної реальності, а також як інструмент для створення і підтримки певних соціальних стереотипів та ідентичностей.

3.2. Теоретичні та прикладні результати дослідження дискурсу в мовознавстві початку XXI ст.

Із середини 1960-х рр. в соціолінгвістиці, яка досліджує лінгвістичне різноманіття та пов'язана із соціальними чинниками, почав формуватися власний напрям розвитку дискурсивного аналізу. Наприкінці 1980-х рр. Бірмінгемська школа аналізу дискурсу, заснована американським поетом і письменником Дж. Сінклером та лінгвістом М. Кулхардом [Sinclair, Coulthard 1975], сприяла подальшому вдосконаленню дискурс-аналізу. Дослідники підкреслювали соціальні чинники в дослідженні дискурсу, розвиваючи аналітичні методи. Акцент здійснювали на соціальних впливах та розвитку методів аналізу дискурсів, забезпечуючи внесок у розвиток соціально орієнтованого дискурс-аналізу .

Проте становлення дискурсивного аналізу як дисципліни належить до 1970-х рр. У цей час з'явилися важливі роботи європейської школи лінгвістики тексту. В кінці 80-х рр. XX ст. мовознавці У. Чейф [Chafe 1980], Т. Гівон [Givon 1979], У. Лабов [Labov 2001], В. Дресслер [Beaugrande, Dressler 1981] та Т. ван Дейк [Van Dijk 1975; Van Dijk 2008; Van Dijk 2009] працювали над дослідженням дискурсу в аналітичній сфері, поєднуючи його з лінгвістичною тематикою. Т. ван Дейк [Van Dijk 2009], наприклад, розглядав дискурс як соціокультурну взаємодію, визначаючи його особливості як наміри, образи та завдання комунікантів.

З-поміж інших робіт потрібно виділити такі наукові праці, як «Опис дискурсу» [Mann 1992], «Підходи до дискурсу» [Schiffrin 1994], «Дискурс, свідомість та час» [Chafe 1994], «Дискурсивні дослідження: міждисциплінарний вступ» [Van Dijk 2011], «Дискурс» [Mills 2004]. У всіх цих дослідженнях продовжено розроблення теорії дискурсивного аналізу та

окреслено його практичне значення. У 2002 році у Франції опублікований «Словник аналізу дискурсу» [Charaudeau, Maingueneau 2002], який висвітлює сучасні досягнення дискурсивного аналізу та особливості його застосування в мовознавстві.

На сьогодні однією з важливих методологічних проблем залишається питання про диференціацію та кореляцію понять *дискурс* та *текст*. Водночас посилюється інтерес до прикладного використання теорії тексту та дискурсу. Початок розроблення теоретичних положень про дискурсивну практику датований мовознавчими й філософськими дослідженнями XVII – XIX ст. Одним з перших лінгвістів, хто розробив положення, що поклали основу диференціації тексту та дискурсу, був Ф. де Соссюр [Соссюр 1998]. Він розділив вперше мову та мовлення, відокремивши в такий спосіб соціальне від індивідуального. Якщо розглядати текст і дискурс як форму комунікації, то А. Е. Карлінський [Карлинский 1995] чітко визначає методи та прийоми аналізу. На його думку, аналіз тексту – це делімітація, визначення та встановлення тематики тексту, окреслення його структури, виявлення особливостей внутрішньомовних зв'язків, визначення стилістичних особливостей, фіксація прагматичної сутності тексту.

Текст разом з дискурсом розглядають як макроодиницю комунікативної лінгвістики, оскільки під час аналізу поділяють на дрібніші складники, такі як речення, словосполучення та слова [Безугла 2005]. Дискурс А. Є. Карлінський визначає як зв'язне усне повідомлення, що враховує всі екстралінгвістичні чинники. Сучасні підходи до дослідження таких складних явищ, як текст та дискурс, вирізняються новими тенденціями. Проте ідеї, розроблені А. Є. Карлінським щодо тексту та дискурсу, залишаються актуальними.

Як і під час вивчення будь-якого лінгвістичного феномена, в дослідженні дискурсу постає питання про його класифікацію: які типи та різновиди існують. Різноманіття класифікацій дискурсу є позитивним чинником.

Як зазначає У. Чейф [Chafe 1980], одним із критеріїв, що розрізняє типи дискурсу, є модус, тобто протиставлення усного та писемного дискурсу. Це

розмежування пов'язане з каналом передавання інформації: під час усного дискурсу канал є акустичним, під час писемного – візуальним. Подекуди відмінність між усною та писемною формами використання мови прирівнюють до відмінності між дискурсом та текстом. Дослідник підкреслює, що класифікаційні розбіжності зазвичай є не взаємовиключними, а взаємодоповнюють один одного через принцип невизначеності. Типологія дискурсу, отже, обирається відповідно до потреб конкретного аналізу, оскільки в реальній комунікації типи та підтипи дискурсу часто взаємодоповнюються та перетинаються.

Відмінність у каналі передавання інформації має принципово важливі наслідки для усного та писемного дискурсу. Н. В. Пасенчук, О. П. Воробйова та Т. Є. Храбан [Пасенчук 2017, с. 52–55; Воробйова 1993, с. 95; Храбан 2021, с. 157–169] зазначають, що перша відмінність пов'язана з різним часовим режимом мовлення та письма. Друга ключова відмінність стосується відмінності в каналі передавання інформації – наявності або відсутності контакту між мовцем та адресатом у часі й просторі: у писемному дискурсі такий контакт відсутній. Як і будь-яке інше лінгвокультурне явище, дискурс можна інтерпретувати в межах трьох рівнів репрезентації – власне мовному (форма), соціокультурному (зміст) та комунікативно-прагматичному (функція). За сучасної інтерпретації дискурс розглядають як явище без чітких меж у часі й просторі, позбавлене конкретного початку чи кінця, що ускладнює визначення, де закінчується один дискурс і розпочинається інший.

Наприкінці ХХ ст. мовознавчі дослідження дискурсу досягли істотних теоретичних і прикладних результатів. Зокрема, науковці розробили кілька теоретичних підходів до аналізу дискурсу, серед яких соціокогнітивний підхід, критичний дискурсивний аналіз та теорія розвитку дискурсу. Ці теорії дають змогу докладно досліджувати мовні одиниці та їхні взаємозв'язки в текстах, а також висвітлюють значущість суспільного контексту та соціокультурних чинників у наукових розвідках.

Дослідження дискурсу спрямовані також на вивчення ролі мовлення в процесах соціальної інклюзії і знаходять застосування в прикладних науках, таких як психологія, педагогіка, політика, медіа, комп'ютерна лінгвістика та ін. Зокрема, аналіз дискурсу може сприяти вирішенню комунікативних проблем.

Аналіз дискурсу в мовознавстві наприкінці ХХ ст. характеризується різноманіттю підходів, які різняться за ключовими концепціями, методами та отриманими результатами досліджень. Порівняльний аналіз цих підходів виявляє істотні відмінності та спільні риси в розумінні дискурсу видатними лінгвістами. Дослідження використання мовних особливостей лінгвістичних текстів певного історичного періоду є доцільним для розкриття соціокультурних та політичних тенденцій. У сфері культурології аналіз лінгвістичних аспектів документів ХХ ст. актуальне для реконструкції історичних подій, культурних традицій тощо.

Наукові розвідки спрямовані на аналіз дискурсу, розробляють нові теорії та методи, які дають змогу глибше вивчати внутрішні мовні одиниці та їхні взаємозв'язки в текстах. Такі дослідження також акцентують увагу на ролі суспільного контексту та соціокультурних чинників у дискурсивному аналізі. Окрім теоретичних розробок, дослідження дискурсу мають практичне значення в різних галузях, таких як психологія, політика, медіа, освіта та ін. Вивчення ролі мови в соціальній інклюзії є однією з важливих тенденцій. Подальші розвідки зосереджені на вдосконаленні методів дискурсивного аналізу та його застосуванні в нових контекстах.

Вивчення дискурсу сприяє глибшому розумінню особливостей різних жанрів мовлення. Дослідники вивчають структуру та основні мовні характеристики таких жанрів, як есе, наукова стаття, розмова, політичний виступ тощо. Це дає змогу краще розуміти комунікативні цілі та способи вираження думок у різних мовленнєвих ситуаціях.

Наукові розвідки у сфері дискурсу сприяють виявленню різних способів маніпуляції мовою в політичному, медійному та комерційному дискурсах.

Аналіз маніпулятивних стратегій та прийомів сприяє розвитку критичної мовної обізнаності та підвищенню медіаграмотності в суспільстві.

Вивчення дискурсу має практичне значення та знаходить застосування в прикладних науках, таких як психологія, педагогіка, політика, медіа тощо. Результати дискурсивних досліджень можуть бути використані для вирішення проблем комунікації, розроблення ефективних методик викладання мови та формування програм мовної освіти.

Вивчення дискурсу в галузі мовознавства на початку ХХІ ст. істотно сприяло розвитку теоретичних концепцій та практичних досліджень. Теоретичні та прикладні результати досліджень інтегруються в навчальні матеріали з лінгвістики, що сприяє збагаченню знань здобувачів освіти й вдосконалює їхні навички мовного аналізу та критичного мислення. Ці досягнення є важливими для глибшого розуміння мови, комунікації та соціальних процесів.

Отже, теоретичні та прикладні результати досліджень дискурсу в мовознавстві наприкінці ХХ ст. знайшли своє відображення у навчальних матеріалах, зокрема в підручниках з мовознавства, що сприяє збагаченню знань студентів та покращенню їхніх навичок у мовному аналізі та критичному мовленні. Вивчення дискурсу значно вплинуло на розвиток теоретичних підходів і прикладних досліджень у цій галузі.

Результати досліджень не лише розширюють теоретичні межі, а й забезпечують практичні інструменти для аналізу мовленнєвих практик, що робить їх вагомими в контексті лінгвоісторіографії. Отже, наукові розвідки є невід'ємним складником мовознавства, оскільки сприяють удосконаленню інтегративних підходів до вивчення мови як соціального явища.

3.3. Підходи до дослідження дискурсу в мовознавстві

3.3.1. Формальний та функціональний підхід

З науково-методологічного погляду, теорія виникнення терміна *дискурс* спирається на системний підхід, основоположниками якого є

В. Фон Гумбольдт [Гумбольдт 1984; Гумбольдт 1985], О. А. Потебня [Потебня 1905; Потебня 1993], І. О. Бодуен де Куртене [Бодуэн де Куртенэ 1963] та Ф. де Соссюр [де Соссюр 1998]. Цей підхід став основою для розвитку системної лінгвістики, в межах якої мовлення розглядають як комунікативний феномен, що поділяється на три компоненти: мову, мовлення та мислення.

Системний підхід виступає реакцією на редукціонізм у мовознавстві, оскільки акцент на комунікативному аспекті мовлення зумовив переосмислення традиційного погляду на мову як соціальну дію. Це сприяло підвищенню уваги до суб'єктивного аспекту мовлення, розширенню меж синтаксису за межі речення та розвитку прагматики.

У другій половині ХХ ст. зосередилися не лише на вивченні структури мови, але й на її функціонуванні в контексті соціальних взаємодій. Це спричинило розширення об'єкта дослідження та перегляд філософсько-онтологічних засад дисципліни. Якщо в ХІХ ст. основним критерієм дискурсу була раціональність, то наприкінці ХХ ст. значну увагу приділяють інтуїції та інтроспекції. Зростання інтересу до суб'єктивності та людського чиннику в мовознавстві відкрило нові підходи до аналізу дискурсу з акцентом уваги на його багатовимірній природі.

Отже, відбувся перехід від дискретної лінгвістики, яка базувалася на логічних принципах понять Арістотеля, до таксономічної, орієнтованої на питанні «Як?». Така зміна відображає зрушення в парадигмі лінгвістичних досліджень і підкреслює еволюцію дискурсу в межах мовознавства.

Дискусія про формалізм і функціоналізм стала важливим етапом розвитку лінгвістичних досліджень, зіткнувши дві протилежні парадигми щодо природи мови, її дослідження та методології. *Формальний підхід* зосереджений на вивченні мови як самодостатньої системи, незалежної від функцій, з наголосом на аналізі форми без урахування її комунікативної ролі. Дослідники, що керувалися формальним підходом, досліджували переважно фонетику та морфологію, що сприяло розвитку формальних методів аналізу, таких як дистрибутивний, комунікаційний та опозиційний (Н. Чомскі

[Chomsky 1957], Л. Теньєр [Tesnière 2015]). Важливим результатом цього підходу стало формування *трансформаційної генеративної граматики*.

Н. Чомські започаткував новий етап у лінгвістичних дослідженнях, в якому синтаксис відіграв ключову роль, а речення було визначено як основна одиниця мовної системи. У 1980-х рр. вчений представив свою теорію управління та зв'язку, що поглибило розуміння структурної організації мовлення.

Початково науковці зосереджувалися на формальних аспектах мовленнєвої діяльності, але із часом виникла потреба розглядати мовлення в контексті його функціонування в суспільстві. Це зумовило появу *функціонального підходу* до аналізу дискурсу, який уможливорює вивчення мовлення як засобу комунікації, що відображає соціокультурні аспекти та цінності.

У межах цього підходу досліджують як структуру мовлення, так і функціонування для виявлення взаємозв'язків. Враховують взаємозалежність між формою та функцією.

Формальний підхід зосереджений на дослідженні мовної структури, на аналізі мовних одиниць та синтаксичної організації. Натомість функціональний підхід акцентує увагу на соціокультурному контексті використання мови, розглядаючи її як систему знаків, що виконує конкретні комунікативні та соціальні функції. Функціоналізм підкреслює важливість семіотичного аспекту мови, який відображає її здатність слугувати засобом для досягнення різноманітних цілей у певних соціальних ситуаціях.

Попередниками функціонального підходу в лінгвістиці можна вважати видатних учених, таких як О. Потебня, І. О. Бодуен де Куртене, І. С. Кацнельсон, Е. Сепір, О. Есперсен. Сучасніші дослідження проводили В. Матезіус, А. Мартіне. Останній розробив принцип *економії* як важливий чинник еволюції мови, що передбачає компроміс між потребою в комунікації та прагненням людини до мінімізації зусиль, укладених у процес мовлення.

Серед визначальних характеристик функціоналізму потрібно виокремити принципове типологічне орієнтування та зацікавлення всією сукупністю фактів природних мов. Це принципово відрізняється від генеративної граматики Н. Чомські [Chomsky 1957], яка з початку постала як формальна абстракція синтаксису англійської мови та була адаптована для врахування типологічного різноманіття. На відміну від формальних досліджень, функціональний підхід зазвичай ґрунтується на типологічному аналізі.

На сучасному етапі форму та функцію вивчають у межах *системного підходу*, передумовою для виникнення якого є припущення, що він розвивається паралельно з пошуками зовнішніх джерел унікальності окремих елементів системи.

Основою системного підходу стала ідея В. фон Гумбольдта [Гумбольдт Гумбольдт 1984] про взаємозв'язок мови та національного духу. Дослідники починають розглядати мовлення крізь призму соціальних змін, акцентуючи увагу на вплив суспільних процесів на її розвиток. У цей період формується гіпотеза про залежність унікальності мови від світогляду та навколишньої реальності.

Визнаються «іманентні» тенденції в мові, що виявляються як у її статичному, так і динамічному станах. Демонструється логічний зв'язок системної природи мови з фонетичними, фонологічними та морфологічними особливостями мов. Постає проблема функціонування елементів мовної системи та розробляються методи виявлення імпліцитних зав'язків між окремими мовними елементами та процесами, що відбуваються в її межах.

Потрібно зазначити переконання Т. Гівона [Givon 1980, p. 37–54] у тому, що всі зазначені принципи є істинними лише в певних контекстах. Тут заперечується (ставиться під сумнів) не лише формальний підхід, але й пов'язаний з ним редуccionізм, зокрема постулати Н. Чомські [Chomsky 1957] та Ф. де Сосюра [Saussure 1916], які підлягають критиці за довільність та необґрунтованість граматичних теорій.

Отже, аналіз дискурсу, будучи складником функціональної парадигми, інтегрує досягнення формально-структурної лінгвістики, що має історичні передумови для виникнення самого аналізу дискурсу як окремого наукового напрямку в дослідженнях мови та мовного спілкування. Це свідчить про тісний зв'язок між аналізом дискурсу й формальними та структурними підходами.

М. Макаров [Макаров 2003] висловлював упевненість, що поняття *дискурсу* є однією з основних у комунікативній лінгвістиці та інших сучасних соціальних науках. Це поняття допускає варіативність не лише у вимові (з наголосом на першому чи другому складі), але й у трактуванні. Саме визначення дискурсу вже містить у собі певну ідеологічну орієнтацію та відображає індивідуальний підхід до вивчення мови й комунікації.

Велике значення Д. Шифрін [Schiffrin 1994] надавала трьом основним підходам до інтерпретації поняття дискурсу. У межах формально-орієнтованої лінгвістики науковиця стверджує, що висловлювання – це одиниця мовлення вищого порядку, що функціонує на рівні речення або фрази. Незважаючи на впровадження критеріїв мовленнєвої комунікації, такий підхід до визначення дискурсу ускладнює аналіз через його абстрактність і спрямування на вивчення функцій мовлення та елементів дискурсу у взаємозв'язку з іншими елементами без належного врахування реальних комунікативних ситуацій.

З погляду функціональної лінгвістики, дискурс визначають так: дослідження дискурсу є вивченням будь-якого аспекту мовного використання, а аналіз дискурсу – це аналіз конкретних виявів використання мови. Цей підхід акцентує увагу на аналізі мовлення та його функцій у широкому соціокультурному контексті, передбачаючи як емічний (дослідження всього спектру функцій певних форм й елементів дискурсу), так і етичний підходи (визначення окремих функцій з подальшим співвідношенням форм дискурсу із цими функціями). Третій варіант інтерпретації категорії *дискурс* підкреслює взаємодію між формою та функцією, трактуючи дискурс як набір ізольованих одиниць мовної структури, що перевищують за обсягом речення, а також як

цілісну сукупність функціонально організованих і контекстуалізованих одиниць, які використовують у мовній системі.

Отже, історично категорійне поняття дискурсу розглядали з погляду формальної та функціональної лінгвістики, які в подальшому інтегрувалися в системний підхід, що почав розвиватися в 70 – 80-х рр. XX ст. На сучасному етапі вчені активно намагаються розмежувати поняття тексту та дискурсу, запропонувавши різні протиставлення (функціональність – структурність, процес – продукт, усна мова – писемний текст).

Дискусія між формальним та функціональним підходами стала визначальним етапом у розвитку лінгвістики, демонструючи два протилежні підходи до вивчення мови. Формальний підхід зосереджено переважно на структурних аспектах мовлення, тоді як функціональний акцентує увагу на соціокультурних контекстах його використання. Визначення дискурсу є багатоаспектним, допускаючи варіативність трактувань. Важливим є виокремлення трьох основних підходів до його інтерпретації: формально-орієнтованого, функціонального та інтегративного, кожен з яких надає унікальне розуміння дискурсу як комплексному поняттю, що відображає різні аспекти мовленнєвого спілкування.

3.3.2. Когнітивний підхід

Когнітивне вивчення дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XXI ст. являє собою низку досліджень, що розвивалися під впливом когнітивної психології та лінгвістики. Історія досліджень у цій галузі свідчить про постійний розвиток та пошук нових методів і теорій для кращого розуміння взаємозв'язку мовлення та когнітивних процесів.

Когнітивна дискурсологія стала одним із ключових напрямів сучасної мовознавчої науки, що продовжує активно розвиватися і досліджувати нові аспекти мовленнєвої діяльності людини. Поняття *дискурс* та когнітивний підхід є взаємопов'язаними й важливими для розуміння мови та комунікації. Дослідження дискурсу відповідно до цього підходу охоплює аналіз текстів,

а також вивчення соціокультурних аспектів мовлення. Підхід базується на ідеї, що мовлення відображає когнітивні процеси людини, тобто спосіб, яким ми сприймаємо, концептуалізуємо та використовуємо мову.

Потрібно зазначити, що лінгвістика має тривалу традицію автономізації. Автономна лінгвістика ґрунтується на ідеї, що мовна система може бути охарактеризована та пояснена в межах самої себе, без посилання на зовнішні чинники. Найвпливовіша школа в сучасній лінгвістиці, що дотримується позицій автономізації, – це *генеративна граматика*, яка розглядає мову як систему зв'язків між звуками, словами та реченнями. За цього підходу мову аналізують як набір граматичних, синтаксичних та семантичних правил, які визначають її функціонування.

У 1970 – 80-х рр. як реакція на автономну лінгвістику з'явилася низка напрямів, що базуються на протилежній тезі про зв'язок мовлення зі свідомістю, мисленням, пам'яттю, категоризацією та іншими когнітивними функціями людини. Якщо мовлення є частиною загальної когнітивної системи, то природно очікувати, що немало мовних явищ можна пояснити через когнітивні процеси. До перших робіт сучасної епохи, що запропонували цю ідею, належать роботи У. Чейфа [Chafe 1974], Дж. Лакоффа [Lakoff, Johnson 1980], М. Джонсона [Johnson 1987; Johnson 1995], В. А. Звегинцева [Звегинцев 1996], А. О. Кібрика [Кибрик 1983] та ін.

Когнітивний аналіз дискурсу – один з наймолодших напрямів міждисциплінарного вивчення цього явища, який застосовує сучасні досягнення з різних галузей знань. Попри складність систематизації вже наявних досліджень у межах цієї нової парадигми такий аналіз є своєчасним та актуальним. Глибина і значущість проблем, які вирішують у цій сфері, привертають увагу фахівців з різних наукових галузей, що досліджують особливості людської діяльності.

Аналіз природно відбувається в межах дискурсивної діяльності людини, що активно розвивається останніми десятиліттями й становить окрему сферу дослідження. Цей напрям зосереджений на вивченні різних типів, форм та

способів організації мовних знань у свідомості, потрібних для ефективної комунікації. Виявлені знання використовують на різних етапах мовленнєвої діяльності та вербалізують по-різному залежно від контексту. У межах когнітивних досліджень дискурсу виділяють кілька підходів, кожен з яких має свої завдання щодо вивчення структур подання знань, задіяних у дискурсі.

Один з напрямів моделювання когнітивних процесів формування та сприйняття дискурсу націлений на створення інтегральної моделі дискурсивної діяльності. Інший напрям фокусує увагу на дослідженні структур репрезентації знань, а також способів їх зберігання, оброблення і отримання під час комунікації. Окрему увагу приділяють вивченню різних типів інформаційних ресурсів, що становлять основу для успішної дискурсивної взаємодії між учасниками дискурсу.

Історія розвитку поняття *дискурс у контексті когнітивної лінгвістики* бере свій початок з поглибленого розуміння мовленнєво-комунікативних процесів та їхнього впливу на формування мислення і сприйняття навколишнього світу.

У 1970 – 80-х рр. ХХ ст. розроблено низку теорій, які підкреслювали важливість когнітивних аспектів мовленнєвої діяльності. Напрямок, відомий тепер як когнітивна лінгвістика, сформувався в Північній Америці та Західній Європі в 1980-х рр. У США цей мовознавчий напрям частіше називають *когнітивною граматикою*. Термін уперше запропонований Дж. Лакоффом і Т. Томпсоном у статті «Вступ до когнітивної граматики» [Lakoff, Thompson 1975, р. 295–313].

У 1987 році Р. Лангакер [Langacker 1987; Langacker 1999] опублікував перший том «Основи когнітивної граматики», у 1991 році – другий. У 1980-ті рр. важливий внесок у розвиток когнітивної граматики зробив також К. Філмор [Fillmore 1974; Fillmore 1982]. Перші підручники з когнітивної лінгвістики з'явилися в Європі в середині 1990-х рр.: «Вступ до когнітивної лінгвістики» Ф. Унгерера і Х. Й. Шмідта (1996) [Ungerer, Schmid 2006]

і «Когнітивні основи граматики» Б. Гейне (1997) [Heine 1997; Sew 1999, p. 657–670].

До початку 90-х рр. XX ст. когнітивна лінгвістика складалася із групи окремих, взаємопов'язаних між собою досліджень. Серед мовознавців, які зробили вагомий внесок у цей напрям, варто згадати Т. ван Дейка [Van Dijk 1985], Л. Талмі [Talmy 2000, p. 83], за якими з'явилися роботи їхніх учнів та колег – когнітивних лінгвістів першої хвилі, зокрема, Ж. Фоконьє [Fauconnier 1985], А. Голдберг [Goldberg 1995], С. Кеммер [Kemmer 1993] та ін. Одночасно ці ідеї стали популярними в Західній та Центральній Європі (Б. Рудзки-Остін [Rudzka-Ostyn 1988], Д. Герартс [Geeraerts 1997; Geeraerts 2006] та ін.). Друга хвиля когнітивної лінгвістики, яка виникла в 1990-х рр., поширилася на Азію та Південну Європу.

Когнітивна лінгвістика отримала офіційне визнання 1989 року, коли за ініціативи Р. Дірвена в Німеччині відбулася перша міжнародна конференція із цього напрямку. Було прийнято рішення про створення Міжнародної асоціації когнітивної лінгвістики, а також заснування журналу «Cognitive linguistics» [Lee 2001], вперше опублікованого 1990 року. З 2003 року почали видавати журнал «Annual Review of Cognitive Linguistics». У кінці 1990-х та на початку 2000-х рр. когнітивна лінгвістика продовжувала активно розвиватися, про що свідчать численні наукові публікації [Taylor 2002; Croft, Cruse 2004; Evans, Green 2006; Geeraerts 2006; Geeraerts, Cuyskens 2007].

Дискурс та когнітивна лінгвістика взаємопов'язані в багатьох аспектах, що сприяє глибшому розумінню когнітивних процесів, задіяних у мовній діяльності. Ця інтеграція відкриває змогу для висвітлення механізмів сприйняття, оброблення та конструювання мовленнєвих актів, що, своєю чергою, розкриває складні взаємозв'язки між мовою, мисленням та соціальним контекстом.

Важливо зазначити, що семантика та синтаксис, досліджувані в межах когнітивної лінгвістики, відображають когнітивні процеси, що лежать в основі

мовлення. Це стосується не лише окремих лексичних одиниць, але й синтаксичних структур, які формують дискурс.

Особливу увагу ми приділяємо тому, як категорії та концепти впливають на вибір мовних засобів, використовуваних у комунікації. Важливим аспектом нашої розвідки є *концептуалізація*, яка передбачає вивчення способів, якими за допомогою мовлення ми формуємо уявлення про світ. Дискурс постає на основі цих уявлень, а когнітивна лінгвістика сприяє виявленню механізмів такого процесу [Longacre 1983, p. 269–315].

Метафори та *ментальні моделі* відіграють ключову роль у розумінні та створенні дискурсу, оскільки вони сприяють формуванню образів та категоризації реальності. Це, своєю чергою, полегшує процеси пізнання та комунікації.

Зазначені процеси є визначальними у формуванні та інтерпретації мовних одиниць. Вивчення комунікативних аспектів когнітивної лінгвістики дає змогу глибше зрозуміти функціонування мовлення в соціальних контекстах, а також розкрити когнітивні механізми, що лежать в основі дискурсивної взаємодії.

Когнітивна лінгвістика охоплює сукупність досліджень, присвячених взаємозв'язку мови з когнітивною системою. У сучасній лінгвістиці терміни *когнітивна лінгвістика* та *когнітивний підхід* переважно асоціюються з вивченням категорій, лексичної семантики, метафори та інших явищ, які можна класифікувати як тип *off-line* (*треба перефразувати або пояснити – тобто «офіційно» ввести цей термін у цю роботу*).

Отже, основні підходи до досліджень у цій галузі охоплюють *модель когнітивної граматики* (вивчає відбиття через мовні структури когнітивних процесів та сприйняття), яку досліджував Р. Лангакер [Langacker 1987]. Вона посідає важливе місце в розумінні поняття дискурсу. Ця модель ґрунтується на ідеї, що мовлення та розуміння мови визначають через когнітивні процеси, такі як сприйняття, уявлення та концептуалізація. У межах цієї моделі дискурс розглядають як результат взаємодії між

мовцем і навколишнім світом, у якому мову використовують для подання та оброблення інформації.

Розглянемо основні моделі дослідження когнітивних аспектів дискурсу.

Отже, основні методи досліджень у цій галузі охоплюють *модель генеративної граматики*, запропонованої Н. Чомскі [Chomsky 1980, р. 1–61; Chomsky 1988, р. 5–33], який висвітлює уявлення та ментальні процеси, що лежать в основі мовленнєвих конструкцій.

Значним внеском у розвиток цієї галузі є також *когнітивні моделі породження та сприйняття дискурсу*. Ці моделі зосереджені на вивченні механізмів, за допомогою яких мовлення формується та сприймається на рівні мозку людини, виходячи із припущення, що дискурсивні структури є результатом когнітивних процесів мислення.

Подальші розвідки в когнітивній лінгвістиці зосереджені на розробленні моделей *когнітивної граматики*, серед яких особливе місце посідає *теорія концептуальної метафори* [Lakoff, Johnson 1980, р. 3–13]. Історія становлення цієї моделі починається з досліджень Дж. Лакоффа, який уперше звернув увагу на взаємозв'язок між мовою та когнітивними процесами в 1970-80-х рр. [Lakoff, Turner 1989, р. 57–139]. Він уважав, що мовлення базується на ментальних уявленнях та метафорах, які відображають сприйняття навколишнього світу.

Дж. Лакофф продемонстрував, що мовлення не лише передає інформацію, а й відображає ментальні моделі та концепції, в яких метафори виступають основними засобами їх вербалізації. Учений підкреслював, що когнітивні структури мають істотний вплив на формулювання мовленнєвих висловлювань та їх сприйняття. Його дослідження сприяють глибшому розумінню того, як мовлення відображає наше мислення та сприйняття світу, відкриваючи нові можливості для аналізу та осмислення дискурсу як складної системи комунікації [цит. за: Жаботинская 2011, р. 3–6].

Можемо висновкувати, що одна з найбільш фундаментальних ідей Дж. Лакоффа [Lakoff 1996, р. 41–108] полягає в тому, що концептуалізація (а отже, мовна семантика) має переважно метафоричний характер. Це означає, що усвідомлення більш або менш складних об'єктів і явищ людиною ґрунтується на переосмисленні базових понять людського досвіду з урахуванням фізичних, сенсомоторних, анатомічних та інших аспектів.

Окреслена інформація має значний зв'язок з теорією Р. Лангакера [Langacker 1987, р. 99–146], яка, хоч і ширша за своїм діапазоном, розглядає певні дискурсивні явища, проте здебільшого зосереджена на явищах на зразок *off-line*. Когнітивний підхід відповідно до застосування в семантиці демонструє свою продуктивність у сфері явищ на кшталт *on-line*, тобто в процесах побудови та розуміння дискурсу.

У межах лінгвістики наявні кілька напрямів, що зосереджені на дослідженні дискурсу із застосуванням когнітивного підходу як основного методу аналізу. На відміну від згаданих напрямів когнітивної лінгвістики, які орієнтовані на явища *off-line*, когнітивні розвідки галузі дискурсу на цей момент залишаються нечисельними та здебільшого є результатом індивідуальних зусиль окремих учених.

Останнім часом ситуація почала змінюватися, і когнітивна лінгвістика все частіше охоплює вивчення дискурсу, тобто явищ типу *on-line*, а отже, більшою мірою виправдовує свою назву.

Важливо додати, що У. Чейф [Chafe 1972; Chafe 1973, р. 261–281; Chafe 1974, р. 111–133; Chafe 1982, р. 184–186; Chafe 1994, р. 53–186] став першим лінгвістом, який розглянув мову з перспективи її когнітивної мотивації. Він є одним із провідних науковців, які вивчали дискурс з когнітивної перспективи, започаткувавши ідею про когнітивну мотивацію мови, що істотно вплинуло на розуміння процесів оброблення мовної інформації.

Один з основних принципів підходу У. Чейфа полягає в *пріоритеті використання природного мовного матеріалу*. Відмовляючись від використання штучних мовних прикладів, створених для демонстрації певних

лінгвістичних явищ, науковець акцентує увагу, зокрема, на аудіозаписах реальних розмов. Він уважає, що спостереження за природним усним дискурсом забезпечує найточніші дані про функціонування мови в реальному житті.

Другий методологічний постулат У. Чейфа з погляду сучасної наукової парадигми, зокрема психологічної, що історично базувалася на біхевіоризмі, – це визнання *інтроспекції як методу дослідження* когнітивних та мовних явищ. Мовлення використовують як інструмент верифікації отриманих інтроспекцією висновків. Лінгвіст надає перевагу усному дискурсові як основному матеріалу дослідження. Не можна не погодитися з тим, що звернення до писемного мовлення виправдане лише доступністю відповідних текстових даних.

Поняття *інтегрованої одиниці* в підході У. Чейфа полягає в тому, що кожен компонент містить одну нову ідею, відображаючи когнітивне обмеження на одночасну активацію лише одного інформаційного компонента в межах фокусу свідомості. Це підкреслює важливість інтонації в розумінні мовної структури й когнітивних процесів.

На наше переконання, основна відмінність методу У. Чейфа в контексті сучасної лінгвістики стосується відбору емпіричного матеріалу. Спостереження за усним дискурсом – практично необмежене джерело лінгвістичної інформації. Науковець досить скептично ставиться до лінгвістичного експерименту – виду діяльності, який є основним для такої великої галузі, як психолінгвістика.

У працях У. Чейфа представлено кілька досліджень, які кардинально переосмислюють структуру дискурсу. Одним із ключових аспектів його теорії є заперечення поняття *пропозиції*, що ставить під сумнів його статус у контексті усного дискурсу, який є основною формою мовленнєвого спілкування.

Пропозицію в лінгвістиці визначають як структурну одиницю мови, яка передає певне повідомлення або ідею. Вона є основним елементом синтаксису

і складається з одного або кількох слів, об'єднаних у граматично правильну конструкцію. Важливо зазначити, що пропозиція виконує комунікативну функцію, адже вона є засобом вираження думок, питань, заперечень або наказів.

Традиційно пропозицію вважають базовим інструментом опису значеннєвої організації речення, проте це сприйняття зумовлене надмірною увагою до писемної форми в лінгвістичних дослідженнях.

Отже, У. Чейф пропонує нову концепцію, згідно з якою пропозиція, з когнітивного погляду, може бути розглянута як суперфокус свідомості – ширшої структури, яка виходить за межі звичайного фокусу свідомості. Суперфокуси, а також пропозиції, виникають унаслідок еволюційного розвитку людських ментальних здібностей. Тоді як звичайний фокус свідомості визначають нейропсихологічними особливостями людського мозку. Отже, розвідки У. Чейфа створюють нові перспективи для розуміння когнітивних процесів, які супроводжують мовленнєву діяльність, дають змогу глибше осмислити традиційні уявлення про мовні структури та їхню роль у спілкуванні.

У своєму аналізі У. Чейф також зосереджується на понятті *топіка*, переосмислюючи його не як термін, що стосується конкретного іменника чи референта, а як загальніше значення англійського слова «topic». Відповідно до його когнітивного визначення, топик охоплює всі теми, які обговорюють у межах дискурсу, хоч не всі елементи можуть бути активно представлені одночасно. Такий підхід сприяє глибшому розумінню *когерентності дискурсу*, оскільки він підкреслює взаємозв'язок між різними темами. Учений аналізує різні підходи до розвитку концепції топіка, зокрема діалогічні та наративні методи, а також акцентує увагу на скорочених і другорядних темах. Ці топіки формують окремі сегменти на лінгвістичному рівні дискурсу, сприяючи його структурованості та зрозумілості. Отже, дослідження мовознавця значно розширюють перспективи вивчення когнітивних аспектів

дискурсу та відкривають нові можливості для аналізу функцій мовлення в комунікації.

Особливу увагу у своїх роботах У. Чейф приділяє співвідношенню між усним і писемним мовленням. Поточний модус орієнтований на теперішній момент і безпосередньо пов'язаний з особистим досвідом мовця, відображаючи простіші та фундаментальні когнітивні процеси. Поточний модус, за У. Чейфом, більшою мірою властивий усному мовленню, оскільки воно є спонтанним, ситуативним і часто орієнтованим на безпосереднє відображення поточних думок та емоцій.

Водночас відсторонений модус охоплює ширший спектр усвідомлення додаткової інформації – як згаданої раніше, так і уявної, що значно розширює обсяг когнітивної діяльності. Натомість писемне мовлення більше тяжіє до відстороненого модусу, оскільки воно передбачає структуроване та обмірковане вираження думок.

У. Чейф [Chafe 1994] зазначає, що, хоч поточний модус є базовим для мовлення, саме відсторонений модус домінує в людській ментальній діяльності, уможлиблюючи складніші структури думки та розуміння в дискурсі. Лінгвіст заглиблюється в різні форми мовлення та письма, пропонуючи важливі спостереження щодо типів писемного дискурсу. Ці ідеї мають значення не лише для лінгвістики, а й для галузі літературознавства, збагачуючи розуміння текстових структур і стилістичних особливостей.

Р. Томлін [Tomlin 1983, p. 411–432; Tomlin 1986, p. ; Tomlin 1987, p. 455–479; Tomlin 1995, p. 517–554], відомий учений у галузі когнітивних досліджень дискурсу, істотно збагатив цю галузь завдяки поєднанню теоретичних надбань і експериментальних методів. Його підхід акцентує взаємозв'язок між когнітивними процесами та мовними структурами, що підкреслює важливість інтеграції обох методологічних напрямів у лінгвістичних розвідках.

Основні принципи підходу Р. Томліна полягають у потребі поєднання теоретичного аналізу з експериментальними дослідженнями, оскільки він

критично ставиться до методів, які не забезпечують точного визначення зв'язку між когнітивними процесами та мовними явищами. Він вважає, що для глибшого розуміння мовленнєвої діяльності потрібно проводити експерименти, здатні підтвердити або спростувати теоретичні припущення. Р. Томлін критикує традиційні функціональні підходи, які, на його думку, часто не забезпечують достатнього обґрунтування і не дають змоги чітко відрізнити кореляційні зв'язки від причиново-наслідкових, що, своєю чергою, ускладнює прогнозування мовних явищ. Це уможлиблює точніше визначення впливу когнітивних чинників на вибір мовних структур. Важливим аспектом досліджень науковця є локальний контроль за вибором теми або топіка, який відбувається під впливом когнітивних процесів на рівні окремих предикацій, незалежно від глобальних характеристик тексту або властивостей референтів.

Функціональні підходи не забезпечують точного прогнозування *мовних фактів* та не розрізняють кореляції між функціональними й формальними параметрами від каузальної залежності. Замість причиново-наслідкових зв'язків пропонуються ймовірнісні оцінки. Натомість Р. Томлін виділяє два ключові аспекти для обґрунтування мовних фактів: по-перше, важливість чітких термінів з підтвердженням у когнітивній психології; по-друге, проведення експериментальних маніпуляцій з когнітивною системою мовця для встановлення причиново-наслідкових зв'язків.

Отже, на відміну від робіт У. Чейфа, підхід Р. Томліна є фрагментарним. Він зосереджений лише на одному граматичному явищі та когнітивній змінній. Р. Томлін виконує важливе завдання – методологічну верифікацію когнітивного пояснення мовних фактів. З певною обережністю його висновки можуть бути екстрапольовані на дискурс.

Т. Гівон – ще один лінгвіст, чий внесок у різноманітні підходи американського функціоналізму є очевидним. Учений відомий своєю роботою «Безперервність топіка в дискурсі: кількісне зіставне дослідження» [Givón 1983В, р. 1–42], що вийшла за його редакцією. У цій роботі Т. Гівон запропонував теорію доступності топіка та методику текстового кількісного

аналізу, яка дає змогу встановлювати кореляції між мовними формами в тексті та текстовими чинниками, що впливають на їх появу.

Крім того, на відміну від У. Чейфа та Р. Томліна, підхід Т. Гівона є досить гетерогенним і не завжди виглядає цілком узгодженим. Він об'єднує функціональну типологію з когнітивною лінгвістикою, що сприяє глибшому розумінню взаємозв'язків між мовними формами та їхніми функціями в дискурсі. Перехід до когнітивного підходу в його пізніших роботах підкреслює важливість інтеграції когнітивних процесів у дослідження мовних явищ.

Основним принципом підходу Т. Гівона є концепція *безперервності/доступності топіка*, яку розуміють як тематично важливий референт у дискурсі.

Науковець запровадив поняття *ієрархії доступності топіка*, яке базується на частоті згадування референта в тексті. Основним кількісним показником, що впливає на безперервність топіка, є референційна відстань, визначувана кількістю предикацій між точками дискурсу. Менша референційна відстань свідчить про більшу безперервність та доступність топіка, а також активізує використання мовних засобів.

У пізніх публікаціях Т. Гівона [Givon 1990, р. 20–25] простежено послідовний перехід до когнітивного підходу в межах його роботи «Синтаксис: функціонально-типологічне введення». *Типологійний* підхід об'єднує функціонально-дискурсивні й типологійні методи, що дає змогу здійснювати порівняльний аналіз різних мов і виявляти універсальні закономірності в мовних структурах та їхніх когнітивних основах.

Одним з важливих аспектів є поняття *референційної відстані*, що визначає кількість предикацій між певною точкою дискурсу й найближчим антецедентом; зменшення цієї відстані сприяє більшій доступності й безперервності дискурсу.

Отже, Т. Гівон є однією з ключових фігур у галузі когнітивної лінгвістики та функціонального синтаксису, і подібно до У. Чейфа і Р. Томліна

зробив значний внесок у розвиток когнітивної лінгвістики саме в розуміння дискурсу та граматики референційної зв'язності, що є важливим і впливає на подальший розвиток цих напрямів у лінгвістичних дослідженнях [Givón 1983В, р. 1–42]. Його роботи є важливими для розуміння взаємозв'язків між мовними формами та когнітивними процесами. Т. Гівон продемонстрував, як дискурсивні структури можуть бути пояснені через когнітивні механізми, що діють під час мовлення та сприйняття мови.

Підходи У. Чейфа, Р. Томліна та Т. Гівона мають певні відмінності, проте демонструють низку спільних рис, які варто відзначити. По-перше, усі вони виходять із припущення, що мовлення трактується як різновид когнітивної діяльності, а спроби пояснити мовні явища поза контекстом їх когнітивних основ часто вважаються невдалими та їх критично сприймає наукова спільнота. Мета кожного із цих підходів полягає в досягненні змістовного розуміння того, як організована та функціонує людська мова з погляду на її когнітивні аспекти.

Отже, *когнітивна лінгвістика виступає важливим інструментом для аналізу та розуміння дискурсу*, оскільки дає змогу виявити когнітивні механізми, що лежать в основі мовлення та його сприйняття в процесах комунікації. Отже, когнітивний підхід сприяє глибшому усвідомленню того, як мовлення відображає когнітивні процеси людини та впливає на комунікативні взаємодії.

3.3.3. Прагматичний підхід

Дискурс та прагматика є ключовими концептами сучасного мовознавства, важливими для розуміння використання та інтерпретації мови в різних ситуаціях. Дослідження цих аспектів дає змогу виявити складні взаємозв'язки між мовленням, мисленням та соціальною реальністю. Дискурс охоплює не лише мовні структури, але й середовище, в якому відбувається комунікація. Він передбачає аналіз текстів та діалогів, враховуючи в цьому

разі соціальні, культурні та ситуаційні чинники, що впливають на значення та використання мовлення.

Прагматика виступає галуззю лінгвістики, яка вивчає вплив контексту на інтерпретацію значення в процесі комунікації. На відміну від семантики, яка зосереджена на буквальному значенні слів та речень в ізоляції, прагматика аналізує, як значення змінюється залежно від ситуації, намірів мовця, культурного фону та інших чинників поза межами самих слів. Прагматика аналізує «прагматичний» аспект мови – те, як мову використовують для досягнення певних дій, передавання намірів та врегулювання соціальних відносин.

Текст підкреслює ключовий принцип прагматики, що відрізняє її від традиційних моделей комунікації. Натомість, щоб розглядати комунікацію як простий процес кодування та декодування повідомлень, прагматика розуміє її як інференційний процес, у якому учасники формують висновки щодо намірів один одного.

Досліджуваний розділ лінгвістики є автономною дисципліною, що охоплює широкий спектр чинників. Серед них виділяють особистісні характеристики учасників комунікації (стать, вік, ієрархічний статус, професія, належність до певної спільноти або етнічної групи, географічне походження тощо). Не менш важливим є також ситуаційний контекст взаємодії, який може варіюватися від професійних зустрічей до неформальних подій. Окрім цього, враховують інформацію, якою користуються учасники комунікації (переконання, звички, права та обов'язки тощо), їхні комунікативні цілі, наміри та соціальні або емоційні відносини.

Наукові розвідки з використанням актуалістичного методу вказують на те, що нова галузь досліджень, відома як *лінгвістична прагматика*, виникла на початку 1970-х рр., зосереджена на мовленні як інструменті для самовираження та комунікації. Значний інтерес викликають філософські течії, у межах яких вивчають питання формування, використання та впливу мовних

знаків, а також взаємозв'язок мовленнєвої комунікації із психологічними та соціальними закономірностями.

Відзначимо, що *лінгвістичну прагматику* розуміють як науку: про використання мови (Ліч Г.) [Leech 1983, р. 35–45, 63–70, 123], про аспекти значення, які не охоплені семантичною теорією (Левінсон С.С.) [Levinson 1983, р. 1–46], про інтерпретацію мовленнєвих актів (Дж. Р. Серль, Дж. Л. Остін, Г. Р. Грайс Г.Р.) [Searle 1969, р. 1–20; Grice 1989, р. 41–58; Austin 1962, р. 12–24], про мовленнєву форму, значення та діяльність (Т. А ван Дейк.) [Van Dijk 1976], про прагматичні параметри літературної комунікації (Арутюнова Н. Д.) [Арутюнова 1981, с. 356–367], про мовленнєвий вплив (А. А. Кісельової) [Кісельова 2014, с. 84–89], про мову як соціальну практику людини (І. П. Сусов) [Сусов 2009, с. 17], про текст у його динаміці (Степанов Ю. С.) [Степанов 1975, с. 79–80] тощо.

Різнманітні інтерпретації Т. А. ван Дейка [Van Dijk 1976, р. 120] пояснюють, що кінцевою метою прагматичної теорії мови є встановлення зв'язку між висловлюваннями, з одного боку, і різними видами взаємодії – з іншого. Лінгвістична прагматика не має чітких меж й охоплює такі галузі лінгвістики, як риторика, функціональна стилістика, типологія, теорія комунікації, соціолінгвістика, психолінгвістика, психологія комунікації та мовної діяльності, теорія дискурсу тощо.

О. В. Падучева уналежнює лінгвістичну прагматику до певної галузі семантики, а саме тієї, що вивчає лінгвістичні елементи, орієнтовані на мовленнєву взаємодію [цит. за: Бацевич 2009, с. 30–33], тобто елементи, у семантиці яких референція до учасника комунікації відіграє важливу роль.

Лінгвістична прагматика передбачає також дослідження способів, якими індивіди маніпулюють публічними уявленнями для подальшої інтерпретації. Це означає, що прагматика досліджує мовлення в соціокогнітивній перспективі.

Увагу науковців привертають проблеми формування, використання та впливу мовних знаків, а також їхньої поведінки в реальних комунікативних

ситуаціях, зв'язку мовленнєвої комунікації із психологічними та соціальними закономірностями, а також питання, що стосуються ставлення співрозмовника до змісту висловлювання.

Комунікативний аспект мовлення, спрямований на вивчення кінцевого результату, що виникає внаслідок мовленнєвих взаємодій, можна визначити як прагматику. Ф. О. Кіфер [Кіфер 1978, с. 337–369] зауважує, що для комплексного опису мовлення, крім синтаксису та семантики, потрібно залучити прагматичний параметр. Опис форми та значення – тобто синтаксису й семантики – ще не дає нам повного уявлення, оскільки мовленнєві факти потрібно розглядати в контексті їх специфічної умовності та залежно від обставин.

Потрібно виокремити науковців, які зробили значний внесок у розвиток прагматичного підходу до дослідження дискурсу. Серед них Дж. Остін [Austin 1962, р. 108–119], який запровадив поняття мовленнєвих актів, зокрема, *ілокутивних* та *перлокутивних актів*, якими передбачено спосіб використання мови для виконання дій. Аналізуючи діяльність Дж. Серля [Searle 1970, р. р. 79, 88], зазначимо, що вчений розвинув теорію мовленнєвих актів, акцентуючи увагу на умовах їх успішного виконання. Цілком слушною є думка Г. Пола Грайса [Grice 1975, р. 41–58], що розробив *принципи кооперації та інтерпретації*, які пояснюють процес взаємодії учасників комунікації для досягнення взаєморозуміння. Д. Спербер і Д. Вілсон [Sperber 1995, р. 191–199; Sperber 2000, р. 132–137; Sperber, Wilson 1995, р. 118–163] створили *теорію релевантності*, яка розглядає, як люди сприймають і обробляють інформацію в комунікативних актах. Науковці, які запроваджують вказану теорію, досліджують процес сприйняття та оброблення інформації в контексті комунікації.

Наукові розвідки Дж. Остіна [Austin 1962, 108–119] вказують на те, що мовлення є соціокультурним артефактом, який індивіди використовують не лише для передавання інформації. Дослідник акцентує здатність мовленнєвої діяльності змінювати світогляд, а також її ключову роль у комунікації між

людьми. Мовлення, за Дж. Остіном, виконує важливі функції, зокрема у створенні, підтримці, покращенні або руйнуванні соціальних зв'язків [Locher 2006; Spencer-Oatey 2008]. Учений також припускає, що значення не є властивістю окремих лексичних одиниць чи граматичних структур, а виникає внаслідок мовленнєвих інтенцій комунікатора.

Слушною є думка Д. Спербера та Д. Уїлсона [Sperber, Wilson 1995, р. 191–199], які, своєю чергою, відзначають, що співрозмовники здебільшого керуються різними намірами. До таких намірів належить і інформативний, тобто прагнення передати певне конкретне ментально представлене повідомлення. Водночас вони можуть мати комунікативний намір, очевидний для інших [Sperber, Wilson 1995]. Такий підхід пояснює, як мовці взаємодіють та досягають порозуміння в процесі обміну інформацією.

На наше переконання, першою із ключових позицій запропонованої теорії є *відмова від метафори*, яку вважають недостатньою для адекватного пояснення механізму комунікації. Іншим важливим складником є *складність комунікації*, яка підкреслює, що в прагматиці акцент роблять на ширшому розумінні процесу, ніж звичайне передавання повідомлень. Важливо додати, що *інференційні здібності* відіграють ключову роль у комунікації: вони дають змогу використовувати дедуктивні навички для заповнення прогалин у висловлюваннях мовця. Цей процес охоплює інтеграцію декодованого повідомлення з контекстною інформацією, такою як оточення, попередні розмови та наявні знання. Слід зауважити, що хоча термін також вживається в інших галузях знань, зокрема в статистиці (інференційний аналіз даних – процес висування висновків про загальну популяцію на основі аналізу вибірки); у межах нашого дослідження використовується виключно в лінгвістичному й когнітивно-прагматичному значенні.

Серед питань, пов'язаних з розробленням цієї проблеми, постало питання вивчення *процесу взаємного коригування*, який відбувається через розуміння висловлювання як динамічного явища, що передбачає постійне уточнення між його явним і неявним змістом. Цей процес залежить від оцінки

когнітивних зусиль, потрібних для оброблення інформації, що визначає її значущість. *Побудова інтерпретативних гіпотез* передбачає, що в процесі інференції слухачі формують припущення щодо намірів комунікатора. Ці припущення потрібно перевіряти та підтверджувати в контексті взаємодії.

Прагматика розглядає комунікацію як спільний та *інтерпретативний процес*. У цьому процесі значення сформується учасниками комунікації через тонку взаємодію наявної інформації та інференційного змісту. Розуміння висловлювань сприймають як процес взаємного узгодження явного контексту, що зумовлений міркуваннями. Внаслідок цього слухачі вимушені формувати інтерпретативні гіпотези, які потребують підтвердження та прийняття. Процес виконує низку завдань: усунення двозначності, концептуальне налаштування, призначення референцій, формування описів ставлення мовця або його дій, надання певних передумов з контекстуальною інформацією для здійснення певних висновків [Sperber, Wilson 1995, p. 191–199].

Еволюцію лінгвістичної прагматики істотно сформували дві філософські ідеї: «пізні» праці Л. Вітгенштайна [Вітгенштайн 1995] та феноменологія Е. Гуссерля [Husserl 1964]. Мовна прагматика охоплює широкий спектр чинників, які відрізняються за своєю природою, що спричиняє немало інтерпретацій і методологій щодо цього явища.

У мовознавстві прагматика не обмежена лише аналізом використання індивідами доступного їм лінгвістичного репертуару в спілкуванні з конкретними співрозмовниками в певних умовах. Це потрібно, щоб створити публічне подання приватних ментальних уявлень, думок, переконань та намірів для досягнення конкретних цілей. Якщо такий підхід вважають соціальним, то прагматика повинна враховувати й когнітивний аспект, що дає змогу глибше зрозуміти механізми, які керують взаємодією між мовленням і мисленням у процесі комунікації.

Важливість прагматики в аналізі дискурсу є незаперечною. Фокусуючись на певних аспектах використання мови, прагматика надає

інструменти для розуміння тонкощів людської комунікації, які виходять за межі поверхневого значення слів. Цей аспект лінгвістичного аналізу є вирішальним для аналізу та розуміння дискурсу в глибокому сенсі. Прагматичний підхід до дослідження дискурсу зосереджений на тому, як контекст і взаємодія між учасниками комунікації впливають на значення висловлювань. Цей підхід ураховує не лише мовні форми, а й соціальні, культурні та психологічні чинники, що впливають на використання та сприйняття мовлення. Отже, прагматика та аналіз дискурсу можуть поєднуватися й взаємодіяти, створюючи певний зміст у цьому процесі.

Загалом прагматика є критично важливою для повного розуміння дискурсу, оскільки вона розглядає мовлення не лише як систему знаків, але і як інструмент взаємодії між людьми в реальних життєвих контекстах.

Конкретизуючи викладене, відзначимо, що одним з основних аспектів прагматичного підходу є *контекстуальність, або ситуативний контекст*. Це означає врахування конкретної ситуації, в якій відбувається комунікація. Наприклад, до таких ситуацій можемо віднести професійну зустріч, неформальну бесіду, публічний виступ тощо.

Іншим важливим аспектом, який стосується намірів комунікантів, є *інтенціональність*. Інтерактивність у межах цього аспекта як компонент прагматичного підходу визначають як взаємодію між учасниками комунікації, що дає змогу отримати зворотній зв'язок. Соціальна функція мови в контексті прагматики полягає у здійсненні мовленнєвих актів, які сприяють ефективній комунікації та реалізації комунікативних намірів.

Ці розвідки можуть сприяти значно глибшому розумінню прагматичного підходу до дослідження дискурсу в лінгвістиці. Зазначені дослідники та їх теорії допомагають сформулювати розуміння того, як контекст та взаємодія впливають на значення дискурсу, що є центральним у прагматичному підході в лінгвістиці.

3.4. Становлення дискурсивного аналізу як лінгвістичної дисципліни

Розділ лінгвістики, а також міждисциплінарний напрям, що досліджує поняття дискурсу, називається дискурсивний аналіз (discourse analysis), або дискурсивні дослідження (discourse studies). Хоч мовна взаємодія протягом століть була предметом таких дисциплін, як риторика і ораторське мистецтво, а потім – стилістика і літературознавство, як науковий напрям дискурсивний аналіз сформувався лише в останні десятиліття на основі тенденцій лінгвістики XX ст.

Останнім часом наукова парадигма змінюється і набуває сили думка, що жодні мовні явища не можуть бути досконало зрозумілі та охарактеризовані поза межею їхнього вжитку, без врахування їхніх дискурсивних аспектів. Тому аналіз дискурсу стає одним із центральних розділів лінгвістики і, подібно до інших її напрямів, має власний спеціалізований предмет дослідження. В останні десятиліття його вважають одним з найпопулярніших методів дослідження в соціальних і гуманітарних науках.

Достеменно відомо, що поняття дискурсу тісно пов'язане з дискурс-аналізом, оскільки останній ставить за мету розкриття, розуміння та інтерпретації різних аспектів дискурсу. Дискурс – це не лише послідовність слів або текст, але й соціальний конструкт, що відображає систему взаємодії, уявлень, цінностей та ідентичності в певному контексті. Дискурсивний аналіз вивчає структуру, зміст, значення та функції дискурсу, розкриває його роль у формуванні суспільних уявлень, вплив на сприйняття інформації, конструювання реальності тощо. Отже, дискурс-аналіз є інструментом для розкриття і розуміння соціальних взаємозв'язків у текстах, що відображають дискурсивну практику певних груп чи культури.

Дискурс-аналіз – важлива лінгвістична дисципліна, що досліджує мовленнєві конструкції, текстові структури та способи комунікації в різних контекстах; це сукупність аналітичних методів інтерпретації різних видів текстів або висловлювань як продуктів мовленнєвої діяльності людей, що

здійснюється в конкретних суспільно-політичних обставинах та культурно-історичних умовах. Тематичну, предметну та методичну специфіку таких досліджень має відзначити саме поняття дискурсу, під яким розуміють соціально зумовлену й культурно закріплену систему раціонально організованих правил уживання слів та взаємодії окремих висловлювань у структурі мовленнєвої діяльності.

Історія дискурс-аналізу відображена в його еволюції та розвитку від початкових підходів до сучасних теорій і методик. Початки дискурсивного аналізу можна простежити в роботах семіотиків, структуралістів і функціоналістів, починаючи із середини ХХ ст. У цей період дослідники звертали увагу на мовленнєві структури, взаємозв'язки між текстами та соціокультурні аспекти комунікації.

Протягом 70-х-80-х рр. ХХ ст. дискурсивний аналіз став предметом активних досліджень у різних галузях, зокрема лінгвістики, соціології, антропології та культурології. Цього періоду з'явилися важливі концепції, такі як *дискурсивна практика*, *дискурсивний аналіз влади*, *критичний дискурсивний аналіз* і *медіадискурс*. Сучасні перспективи дискурсивного аналізу охоплюють використання різних методів інтерпретації, а також дискурсивну граматику та дискурсивну психологію. Дисципліна продовжує розвиватися, враховуючи нові технології та соціокультурні тенденції, і відіграє важливу роль у розумінні мовленнєвих процесів і соціальних взаємодій.

Серед попередників лінгвістичного дискурсивного аналізу як окремої наукової дисципліни можна виділити принаймні *дві традиції*. По-перше, це *традиція етнолінгвістичних досліджень*, які зосереджені на фіксації та аналізові усних текстів різних мов; серед найвідоміших представників цієї традиції – школа американської етнолінгвістики, заснована Ф. Боасом [Boas 1940]. По-друге, це *чеська лінгвістична школа*, яку заснував В. Матезіус [Mathesius 1967], завдяки якій з'явилося зацікавлення такими поняттями, як тема/рема та комунікативна організація тексту.

Розглянемо кілька теорій виникнення дискурс-аналізу.

Згідно з однієї з теорій, зародження дискурсивного аналізу як дисципліни відбулося переважно в 1960-70-х рр. У цей період з'явилися важливі наукові роботи європейської школи лінгвістики тексту [T. Van Dijk 1972; Dressler 1972; Petöfi 1971] та фундаментальні американські дослідження [Labov 1972; Grimes 1975; Longacre 1976; Givon 1979; Chafe 1980].

У 1980-90-ті рр. до друку вийшли довідники та навчальні посібники, а саме «Дискурсивний аналіз» [Brown, Yule 1983], «Структури соціальної діяльності: дослідження з аналізу побутового діалогу» [Atkinson, Heritage 1984], «Довідник з дискурсивного аналізу» [Van Dijk 1985], «Опис дискурсу» [Mann, Thompson 1992], «Транскрипція дискурсу» [DuBois 1993], «Дискурсивні дослідження» [Renkema 1993], «Підходи до дискурсу» [Schiffrin 1994], «Дискурс, свідомість та час» [Chafe 1994], «Дискурсивні дослідження: міждисциплінарне введення» [Van Dijk 1997].

Потрібно згадати також М. Фуко [Foucault 1972], який у своїх роботах розвинув концепцію «археології знань» і вперше запропонував аналізувати дискурси як систему знань та влади.

Інші провідні напрями дискурсивного аналізу в основному групуються навколо досліджень окремих вчених і їхніх безпосередніх послідовників. Важливими є дослідження інформаційного потоку У. Чейфа [Chafe. 1980; Chafe 1994], когнітивна теорія зв'язку дискурсу та граматики Т. Гівона [Givón 1983; Givón 2001], експериментальні дискурсивні дослідження Р. Томліна [Tomlin 1995], граматика дискурсу Р. Лонгейкра [Longacre 1983], системно-функціональна граматика М. Халлідея [Halliday 1985], теорія риторичної структури У. Манна та С. Томпсон [Mann, Thompson 1988; Mann, Matthiessen, Thompson 1992(2)], формальна модель структури дискурсу Л. Поланьї [Polanyi, 1988], соціолінгвістичні підходи У. Лабова та Дж. Гамперса [Labov 1972; Gumperz 1982], дослідження стратегій розуміння Т. ван Дейка та У. Кінтша [T. van Dijk, Kintsch 1983], психолінгвістична модель побудови структур М. Гернсбакера [Gernsbacher 1990]. Звичайно, цей перелік далеко не

повний – дискурсивний аналіз являє собою надзвичайно мозаїчний конгломерат різних (хоч і не антагоністичних) напрямів.

Згідно з іншою теорією, дискурс-аналіз як самостійна галузь наукового пізнання зародився в 1960-х рр. у Франції внаслідок поєднання лінгвістики, критичної соціології та психоаналізу в межах загальних тенденцій розвитку структуралістської ідеології. У працях засновників цього напрямку – Е. Бенвеніста [Benveniste 1966], Л. Альтюссера [Althusser 1972], Р. Якобсона [Jakobson 1960], Р. Барта [Barthes 1981], Ж. Лакана [Lacan 2007] та інших – продовжувалося введене Ф. де Соссюром [Соссюр 1998] розрізнення між мовою та мовленням за спроби поєднати їх з теорією мовних актів, лінгвістикою усної мови, когнітивною прагматикою тексту. Формально дискурс-аналіз – метод, застосований американським лінгвістом З. Харрісом [Harris 1952] для поширення дистрибутивного підходу до вивчення понадфразових мовних одиниць. У подальшому дискурс-аналіз прагнув створити таку техніку інтерпретації, яка виявляла б соціокультурні (ідеологічні, політичні, релігійні та інші) передумови організації мовленнєвої діяльності, наявні в текстах різних висловлювань. Це й стало програмним орієнтиром і загальною метою подальшого розвитку цього наукового напрямку.

Результати наукових праць мовознавців другої половини ХХ ст. сприяли зародженню різноманітних досліджень і виникненню цілої галузі науки, яка відома як *школа дискурс-аналізу*. Вона сформувалася на теоретичній основі *критичної лінгвістики* на рубежі 1960-70-х рр. і трактувала мовленнєву діяльність передусім з погляду її соціальної значущості. Згідно з цією теорією, будь-яке висловлювання є результатом діяльності комунікантів у конкретній соціальній ситуації; відносини суб'єктів мовлення зазвичай відображають різні типи соціальних взаємодій, засоби комунікації.

Більшість дослідників ХХ ст. все частіше зверталися до поняття дискурсу, який визначають як цілісний і зв'язний текст, актуалізація якого детермінована різними соціокультурними чинниками. У цьому разі для вивчення контексту соціальної комунікації важливо, що в дискурсі

відображені не лише мовні форми висловлювань, але й міститься оцінна інформація, особисті та соціальні характеристики комунікантів, їхні «фонові» знання, імпліцитні комунікативні наміри та визначена соціокультурна ситуація. У цьому випадку дискурс-аналіз спрямований передусім на вивчення лінгвістичного рівня у структурі соціальної комунікації як домінувального протягом усього історичного розвитку суспільства та культури, хоч на сучасному етапі він все більше заміщується паралінгвістичними та особливо синтетичними рівнями комунікації, що базовані на невербальних засобах передавання інформації.

Виходячи із цього, дискурс-аналіз дає змогу виділити не лише істотні характеристики соціальної комунікації, а й вторинні, змістові та формальні показники (наприклад, тенденції у варіативності мовних формул або побудові висловлювань). Це є перевагою цього підходу, тому методи моделювання дискурсу, обґрунтування компонентів і вивчення його структури як цілісної комунікативної одиниці активно використовують різні дослідники. Наприклад, М. Холлідей [Halliday 1989] використовує модель дискурсу, у якій взаємодіють три структурні компоненти: змістове (тематичне) поле, реєстр та способи реалізації дискурсу. Ці компоненти отримують формальне вираження в мові й можуть служити об'єктивною основою для виділення змістових особливостей комунікації, що зумовлені соціальним контекстом на тлі відносин адресата та адресанта.

Деякі методи дискурс-аналізу використовують у різних дослідженнях під час розгляду конкретних текстів висловлювань соціальних агентів у процесі комунікації. Аналіз дискурсу як цілісної, соціально зумовленої одиниці комунікації, а також розуміння взаємозв'язку різних типів дискурсів (наукового, політичного, ідеологічного тощо) розкриває перспективу створення загальної теорії соціальної комунікації. Проте, очевидно, що розроблення ситуаційних моделей, які відображають ступінь впливу соціокультурних чинників на процес комунікації, повинно передувати їй. Наразі ця проблема перебуває в центрі уваги робіт багатьох дослідників.

З 1960-х по 1990-ті рр. цей напрям досліджень піддавався впливу всіх домінуючих парадигм у різні періоди історії науки: критичної, інтерпретативної, позитивістської (структуралістської) та постмодерністської (постструктуралістської). На сьогодні дискурс-аналіз розглядають як міждисциплінарний підхід, сформований на перетині соціолінгвістики та лінгвокультурології, який, проте, враховує прийоми та методи різних гуманітарних наук: риторики, мовознавства, філософії, психології, політології, соціології та ін. З огляду на це можна виділити основні стратегії досліджень, здійснювані в межах дискурс-аналізу. Серед них є психологічні підходи (когнітивні, культурно-історичні), лінгвістичні (граматичні, текстологічні, стилістичні), семіотичні (семантичні, синтаксичні, прагматичні), філософські (структуралістські, постструктуралістські, деконструктивістські), логічні (аргументативні та аналітичні), інформаційно-комунікаційні, риторичні та ін.

З погляду етнокультурних (регіональних) уподобань, в історії становлення та розвитку теорії дискурсу можна виділити наступні школи та традиції, а також їхніх основних представників: французька структурно-семіологічна (Р. Барт [Barthes 1981; Barthes 1987], П. Серіо [Sériot 1999], М. Пеше [Pêcheux 1969; Pêcheux 1975; Pêcheux 1982]); німецька лінгвістична (Р. Мерінгер [Meringer 1909], У. Шухардт [Schuchardt 1912]); голландська когнітивно-прагматична (Т. А. ван Дейк [Van Dijk 2008]); англійська логіко-аналітична (Дж. Остін [Austin 1962], Дж. Серль [Searle 1970]).

У межах різних традицій, представлених цими школами, здійснені спроби змодельовати численні теоретичні й практичні аспекти функцій дискурсу в процесах соціальної комунікації. Отже, основне питання полягає не стільки в розробленні найбільш точного, об'єктивного та комплексного методу дослідження в межах аналізу дискурсу, скільки в узгодженні багатьох схожих тверджень. Основні підходи в межах моделювання дискурсивної комунікації переважно пов'язані із широкою концепцією її концептуальної організаційної структури. Підхід розглядають як механізм упорядкування

знань про навколишній світ, їхньої систематизації, регулювання поведінки в певних ситуаціях (наприклад, під час роботи, відпочинку тощо), створення соціально спрямованої комунікації між учасниками. Основний компонент дискурсу сприяє повній інтерпретації інформації та поведінки окремих індивідів.

З урахуванням цих аспектів створені такі аналітичні моделі дискурсу, як «ментальна модель» (Ф. Джонсон-Лерд) [Johnson-Laird 1970], що представляє узагальнену схему знань про навколишній світ; модель «фреймів» (М. Мінський, Ч. Філмор) [Минский 1988; Fillmore 1982] як схема організації уявлень про різні способи поведінки в типових ситуаціях, а також модель «скриптів», або сценаріїв (Р. Шенк, Р. Абельсон) [Schenk, Abelson 1975], що передбачає розвиток і зміну таких типових ситуацій та їхнє коригування.

Для вивчення комунікативних аспектів функціонування дискурсу використовують «ситуаційну модель» Т. А. ван Дейка [Van Dijk 1997], яка поєднує принципи аналізу соціальних категорій, що визначають наші уявлення та дії в соціальному контексті з особистісним знанням суб'єкта (оцінки, думки, настанови), а також соціосеміотичний підхід М. А. Холлідєя [Halliday 2014] та його «польову модель» дискурсу, яка об'єднує емпіричний, логічний, міжособистісний та контекстуальний рівні аналізу.

На сьогоднішній день основні стратегії та тактики в межах дискурс-аналізу *втілено в численних міждисциплінарних дослідженнях*, що відзначені різноманіттям як способів постановки проблем інтерпретації, так і їх вирішенням у плані тлумачення змісту текстів: від простих, екстенсивних (маніфестувальних) до дескриптивних, інтерпретативних (латентних). У цьому разі в межах цього проблемного поля передбачено змогу взаємозв'язку між такими якісними методиками вивчення тексту, як структурний, семіотичний (семіологічний), системний, символічний (міфологічний) аналіз; аналіз соціальних індикаторів та нарацій (ліній) ключових слів; соціально-рольовий, риторичний, перформативний, жанровий, мовленнєво-діяльнісний, психоаналітичний, критичний, історичний,

культурологічний, інтертекстуальний, феноменологічний типи аналізу; контент- та інтент-аналіз; аналіз комунікаційних стратегій та вільних асоціацій; прагма-, психо-, соціо-, етно-, когнітивно-лінгвістичний аналіз.

Для того, щоб спробувати порівняти й координувати ці методи та підходи, потрібні інтегративні дослідницькі програми – нові методики, що використовують загальні категорії різних підходів.

Узагальнимо та систематизуємо ці різноманітні підходи у формі трьох основних груп, об'єднаних за принципом їхнього відношення до аналізу окремих висловлювань. Серед них можна виділити: *текстуальний підхід*, який усвідомлено обмежує свої дослідницькі інтереси одним окремим текстом як ізольованою, автономною мовною структурою; *між- або гіпертекстуальний підхід*, спрямований на виявлення та аналіз смислових зв'язків (цитати, посилання, алюзії, ремінісценції) між різними текстами; *контекстуальний підхід*, що розглядає будь-яке висловлювання (текст) як продукт діяльності агентів, завжди включених у соціальні взаємодії та структури, конкретну політичну та культурно-історичну ситуацію.

У межах першого зазначеного напрямку, який історично сформувався раніше, акцент зроблено передусім на окремих одиницях аналізу, таких як слово, пропозиція, фраза, фрагмент тексту або весь текст загалом. Вважають, що текст повідомлень потрібно аналізувати на різних рівнях опису, передусім з погляду їх власної структурної організації. У центрі уваги дослідника завжди перебуває сам текст і різноманіття варіантів його інтерпретації, здійснюваних з різних позицій. Класичні зразки такого типу аналізу представлені в роботах французьких структуралістів (Р. Барт [Barthes 1981], К. Леві-Стросс [Lévi-Strauss 1963]).

Натомість прихильники другого підходу, який можна визначити як *інтертекстуальний* і до якого належать представники французької школи аналізу дискурсу постструктуралістського періоду (Ю. Крістева [Крістева 2000; Крістева 2004], Ж. Дерріда [Дерріда 2000], П. Серіо [Sériot 1999], М. Пеше [Pêcheux 1982] та ін.), прагнули виявити та проаналізувати зазначені

позиції як можливі варіанти інтерпретації тексту (висловлювання) завжди «ззовні», тобто в процесі порівняння з іншими текстами або висловлюваннями. У цьому разі вважають, що саме в просторі інтертекстуальної взаємодії зреалізовані найрізноманітніші стратегії розуміння текстів, що спричиняє різні варіанти їхньої інтерпретації.

Нарешті в межах цього напрямку стають можливими *два шляхи досліджень*. Перший з них спрямований на пошук системи стабільних значень, інваріантів смислу, які властиві всім розглянутим текстам, що дає змогу вирішити проблему їх перекладу та взаєморозуміння. Другий шлях, навпаки, підкреслює специфіку та своєрідність кожного тексту й у певному сенсі його унікальність, адже все змінюється настільки, що навіть одне й те саме висловлення не може бути повтореним двічі та пов'язане з постійними змінами контекстів його виникнення і сприйняття (розуміння). Цей шлях логічно підводить до третього з наведених підходів, який можна позначити як *контекстуальний*. У межах цього напрямку прийнято вважати, що текст вмонтований у певну «павутину значень». Ця мережа охоплює взаємозв'язок між автором та адресатом, а також суспільством та культурою, які забезпечують змогу їхнього спілкування.

У тексті та його інтерпретаціях дискурси набувають певного значення лише в конкретній історичній ситуації. Тому «павутину значень» можна розуміти, як культуру або «систему значень». Вказані системи спрямовують людей на взаємодію між собою та сприйняття навколишнього світу (К. Гірц [Geertz 1973]).

Такий рівень інтерпретації пов'язаний з тим, що саме текст передає, репрезентує, відтворює, вказує, називає об'єкти або явища. Це те, що зазвичай називають «референтом» або «денотатом» висловлення, що відкриває перед нами соціальні відносини, у контексті яких відбувається комунікація суб'єктів, а також різноманітні культурні коди, які можна виділити в їхньому мовленні. До представників цього напрямку відносять таких вчених, як М. Малкей [Mulkaý 1979] та Дж. Гілберт [Gilbert, Mulkaý 1984]. Дослідники

здійснюють дискурсивний аналіз висловлювань переважно в галузі природничих наук. Їх роботи дають змогу проаналізувати соціокультурні, інституціональні, комунікаційні та особистісні аспекти пізнання.

Слушною є думка Т. А. ван Дейка [Van Dijk 2008], який створив ситуаційну модель дискурс-аналізу, розглядаючи процеси комунікаційних взаємодій не як жорстку алгоритмічну, а як гнучку стратегічну процедуру. Виходячи з розроблень у галузі граматики тексту, прагматики дискурсу та когнітивного моделювання комунікації, Т. А. Ван Дейк [Van Dijk 1997] досліджував специфіку функціонування мови в засобах масової інформації з урахуванням певних соціальних чинників. Це думки, настанови, соціальний статус учасників комунікації, етнічна належність тощо. Як підкреслює дослідник, аналіз дискурсу не потрібно обмежувати структурами текстів або діалогів. Коли дискурси визначають як одиниці вербального спілкування або як комунікативні явища, то їхній аналіз та використання в соціальних та комунікаційних аспектах повинні здійснюватися з позицій цілісного, інтегрованого підходу.

Отже, дискурс-аналіз досліджує не лише текстовий аспект дискурсу, а й його контекстуальність, соціокультурні зв'язки, вплив на формування ідентичності та утворення спільних уявлень. Він використовує різноманітні методи та підходи, такі як текстуальний аналіз, критичний аналіз, культурологічний підхід та інші, для розкриття різноманітних рівнів значень і структур у дискурсі. Дискурс-аналіз може застосовуватися в політичній науці, медіа, культурології, соціології, лінгвістиці та інших галузях для розуміння процесів комунікації, влади, ідентичності та культурної динаміки.

3.4.1. Сучасні напрями критичного дискурсивного аналізу

Сучасні напрями критичного дискурсивного аналізу відрізняються своєю міждисциплінарністю та охоплюють різні підходи до вивчення мови.

Наведемо приклади деяких ключових. *Соціолінгвістичний підхід* зосереджений на аналізі використання мови в різних соціальних контекстах з

акцентом на мовні варіації та їхні зв'язки із соціальними категоріями, такими як клас, раса, стать тощо. *Феміністичний критичний дискурс-аналіз* досліджує процес відображення мовою гендерних ієрархій та стереотипів. Зауважимо, що метод розглядає перспективи використання мовленнєвих форм. *Етнографія комунікації* зосереджена на вивченні мовних дій у їх природному контексті з використанням методів аналізу функціонування мови в повсякденному житті. *Критичний аналіз медіа-дискурсу* досліджує вплив засобів масової інформації на процес формування та відтворення ідеології і соціальних відносин за допомогою мовлення. *Аналіз політичного дискурсу* вивчає мову політиків і політичних інституцій, зосереджуючись на формуванні та підтримці політичної влади й ідеології через дискурс. Дискурс-історичний підхід поєднує аналіз дискурсу з історичним контекстом для успішного розуміння історичних подій і процесів, які впливають на сучасні мовні практики та навпаки. *Мультиmodalний дискурс-аналіз* розширює традиційні методи аналізу, охоплюючи дослідження невербальних комунікаційних засобів, таких як зображення, жести, звуки тощо.

Кожен із цих напрямів розкриває процес практики формування та підтримки соціальних структур, влади й ідеології, пропонуючи критичний погляд на мовленнєві форми як інструмент соціальної дії та змін.

Критичні дослідження дискурсу є міждисциплінарним, текстово-аналітичним підходом до соціальних досліджень [Fowler, Kress, Trew 1979; Hodge, Kress 1993; Fairclough 1989; Fairclough 1995; Chouliaraki. Fairclough 1999; Weiss, Wodak 2003; Van Dijk 1999; Van Dijk 2003; Van Dijk 2006; Wodak, Chilton 2005; Wodak, Meyer 2009; Wodak 2012].

Важливо зазначити, що критичні дослідження не обмежені конкретною методологією чи певною сферою аналізу, залишаються багатограними й опрацьовують дані різного характеру, запозичені з гуманітарних, соціальних та когнітивних наук [Breeze 2011, p. 493–525].

Поняття дискурсу й дослідження в цій сфері мають різні значення для науковців. Дискурс є багатовимірним, мультиmodalним і

мультифункціональним явищем. Його потрібно «розпаковувати» з урахуванням різних контекстуальних вимірів (лінгвістичних, інтертекстуальних, історичних, соціальних та ситуаційних). Як форма практики дискурс охоплює когнітивні та лінгвістичні або семіотичні аспекти. Дискурс використовують одночасно для репрезентації, оцінювання, аргументації «за» і «проти», а також для легітимації або делегітимації соціальних дій. Отже, дискурс є соціально конститутивним, а також соціально зумовленим [Fairclough, Wodak, 1997; Wodak 2011].

Це означає, що поняття дискурсу формується під впливом ситуацій, інституцій та соціальних структур. Дискурс не лише визначає ці елементи, але й формує соціальні ідентичності та відносини між учасниками комунікації, відіграючи важливу роль у створенні, підтримці та трансформації соціального статус-кво.

Оскільки діалектична взаємодія між дискурсом та соціальною реальністю є досить складною, у критичних дослідженнях дискурсу науковці зосереджені на різних аспектах цієї взаємодії, працюючи на різних точках континууму, що поєднує «мікро» (лінгвістичне) з «макро» (соціальне) [Lemke, 1995, р. 19–37]. Деякі дослідники більш зацікавлені у вивченні соціальних макроструктур, які впливають на дискурсивні події. Інші зосереджені на мікрорівні, аналізуючи окремі мовні одиниці, що складають ці події.

До того ж, на мезо- та соціопрагматичному рівні [Fetzer, Bull 2013, р. 73–99] наявна безліч досліджень, присвячених використанню дискурсу в різних комунікативних жанрах та комунікативних каналах (наприклад, нові медіа) з урахуванням реконтекстуалізації та гібридизації [Cap, Okulska 2013, р. 1–16].

А. Люк [Luke 1995, р. 3–48] аргументує тезу про те, що критичний дискурсивний аналіз є сучасним підходом до вивчення мови та дискурсів у соціальних інституціях. Спираючись на постструктуралістську теорію дискурсу та критичну лінгвістику, він зосереджується на тому, як соціальні відносини, ідентичність, знання та влада вибудовані через писемні та усні тексти в громадах, школах і в класах. У зв'язку із цим учений підкреслює

діалектичний або взаємноконститутивний характер взаємозв'язку з дискурсом та текстом. Тексти з певних тем створюють дискурси, але водночас дискурси обмежують тексти.

Отже, тексти не лише відображають, а й відтворюють і посилюють наявні дискурси.

Р. Водак [Wodak 2002, р. 5–31] наголошує на тому, що терміни *критична лінгвістика* та *критичний дискурсивний аналіз* часто використовують як такі, що є взаємозамінними. Проте зауважимо, що останнім часом термін *критичний дискурсивний аналіз* видається більш поширеним і використовуваним для позначення теорії, раніше відомої як *корпусна лінгвістика*. Критичний дискурс-аналіз має витоки в класичній риториці, текстовій лінгвістиці та соціолінгвістиці, а також у прикладній лінгвістиці та прагматиці. Об'єкти дослідження можуть відрізняються залежно від підходів дослідницьких груп, що застосовують методи критичного дискурсивного аналізу.

Т. Тредголд [Threadgold 2003, р. 5–37] звертається до дослідження сучасних напрямів дискурсивного аналізу. Він зауважує, що такі поняття, як репрезентація, інтертекстуальність, жанр, наратив, дискурс, перформативність і габітус відіграють важливу роль в обґрунтуванні конструкціоністської перспективи дискурсу. У межах цієї парадигми соціальні реалії та індивідуальні ідентичності розглядають як інтегровані в дискурс. Це зумовлює потребу не лише деконструкції функціонування цих категорій, а й модифікацію для досягнення соціальних змін. Такий підхід до дискурсу зосереджений на взаємодії мови та репрезентації в межах поструктуралістського дискурсивного аналізу.

Сучасні дослідження критичного дискурс-аналізу продовжують розвиватися, зокрема, підкреслюючи взаємозв'язок з *наративом*.

Для проникнення в суть сучасних напрямів критичного дискурсивного аналізу С. Томащікова [Tomascikova 2009] аналізує теорію наративного дискурсу. Дослідниця стверджує, що наратив як семіотичне явище передає

унікальне значення і, отже, містить форму та зміст наративного вираження. Наративне вираження визначають як наративний дискурс. Хоч історія виступає змістом наративного вираження, дискурс є його формою, представленою через певні матеріальні вияви (слова, зображення тощо). Наративний зміст, своєю чергою, також має власну структуру й форму.

Треба відзначити, що Т. А. ван Дейк [Van Dijk 2001, р. 352–371] також працював у сфері критичного дискурс-аналізу. Науковець відзначає, що цей підхід зосереджений на проведенні дискурсивно-аналітичних досліджень, зокрема досліджують факт зловживання соціальною владою, домінування та нерівність. Завдяки таким різноплановим дослідженням критичні дискурсивні аналітики займають чітку позицію, спрямовану на розуміння, викриття та протидію соціальній нерівності.

Наукові розвідки Т. А. ван Дейка вказують на те, що *критичні дослідження дискурсу повинні відповідати певним вимогам, щоб ефективно реалізувати свої цілі*. Як характерно для більшості наукових традицій, дослідження у сфері критичного дискурс-аналізу повинні бути «кращими» для здобуття визнання. Вони орієнтовані передусім на соціальні проблеми та політичні питання, а не на актуальні парадигми та тенденції.

Емпірично обґрунтований критичний аналіз соціальних проблем зазвичай має міждисциплінарний характер. Його метою є не просто опис дискурсивних структур, а пояснення в контексті соціальної взаємодії. Зокрема, критичний дискурсивний аналіз зосереджений на способах, за допомогою яких дискурсивні структури здійснюють, підтверджують, легітимізують, відтворюють або оскаржують відносини влади та домінування в суспільстві.

Т. А. ван Дейк також аргументує тезу про те, що низка досліджень критично аналізує жанри інституційного та професійного дискурсу. Це судовий, політичний, медичний, освітній, науковий, корпоративний дискурси. У кожному із цих жанрів влада та домінування пов'язані з певними соціальними сферами, наприклад, політикою, медіа, правом, освітою, наукою тощо.

Можемо висновкувати, що з погляду критичного дискурс-аналізу, *контроль над дискурсом* є основною формою влади, а контроль над свідомістю є важливим механізмом домінування. У межах критичного дискурсивного аналізу контроль над розумом охоплює більше, ніж просто набуття переконань про світ через дискурс і спілкування. У певних випадках учасники вимушено виступають пасивними споживачами дискурсу, як, наприклад, в освітніх процесах або в багатьох робочих умовах.

3.4.2. Методи дискурсивного аналізу

Аналіз дискурсу є комплексним підходом до дослідження мови в її соціальному контексті, який передбачає застосування різноманітних методів для аналізу текстів, мовленнєвих практик та комунікативних ситуацій.

Р. Сколлон та С. Сколлон [Scollon, Scollon 2008] упевнені, що в сучасному розумінні *аналіз дискурсу* є багатозначним. З одного боку, термін охоплює докладне лінгвістичне дослідження текстів з різних перспектив. З іншого боку, поняття дискурсу розглядають як широкий соціокультурний феномен, що охоплює аналіз сприйняття та поведінки, відображених у різножанрових текстах.

А. Де Фіна та Б. Джонстон [De Fina, Johnstone 2015, p. 152–167] розглядають дискурс у темі дискурсивного аналізу як форму наративу, що є однією з основних тем у гуманітарних і соціальних наукових розвідках, починаючи з середини ХХ ст. Науковці підкреслюють тенденцію розуміння світу крізь призму раціональності та наративних структур, що стало важливим напрямом наукових досліджень у цій галузі.

Авторитетною є думка Г. Маршала [Marshall 1994, p. 124], який визначає поняття аналізу дискурсу згідно з Оксфордським словником соціології. Учений підкреслює, що аналіз стосується дослідження мови, її структури, функцій та моделей використання.

Для проникнення в суть методів аналізу дискурсу Г. Маршал, вивчаючи погляди Ф. де Соссюра, підкреслив, що науковець розмежовував дві основні

концепції: *langue* (систему правил мови) та *parole* (мовлення). На думку Ф. де Соссюра [Saussure 1959], поняття мовлення не могло бути об'єктом вивчення лінгвістики, оскільки, на відміну від основної системи правил, поняття має індивідуальний характер, залежний від контексту й тому є нематеріальним. Проте, як стверджує Г. Маршал, деякі послідовники Ф. де Соссюра в лінгвістиці виявили додаткові структури, що доповнюють структури *langue* і сприяють повнішому аналізу значень. Ці структури дають змогу враховувати як конотації (вторинні або імпліцитні значення), так і денотативні аспекти мовлення (заплановані або виражені значення), що значно розширює семантичний аналіз [Marshall 1994, p. 124].

Хук Д. [Hook 2001, p. 521–547] трактував аналіз дискурсу як «індустрію, що розвивається» у сфері лінгвістичних досліджень та в дослідженнях із критичної психології. Учений зауважує, що численні методи аналізу дискурсу мають свої витoki в теоріях М. Фуко, однак жоден з методів не може бути визнаний як винятково «метод М. Фуко».

За думкою К. Харта та Д. Люкса [Hart, Lukes 2007], витoki критичного аналізу дискурсу в ширшому розумінні можна простежити ще в риториці Арістотеля. У сучасній філософії критична теорія Франкфуртської школи, зокрема Т. Адорно [Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson D, Stanford 1964] та М. Горкгаймера [Adorno, Horkheimer 2002], а також подальші дослідження Ю. Габермаса [Habermas 1990] разом з постструктуралістським аналізом дискурсу М. Фуко [Фуко 1996] також заслуговують на розгляд як критичний аналіз дискурсу.

Важливим видається методологійний підхід, який полягає в диференціації концепту дискурсу з різних перспектив. Він передбачає аналіз специфічних умов його реалізації з історичної, топографічної та культурної перспектив.

Сучасні дослідження в галузі вивчення дискурсу відображають поточний стан наукових досліджень, представляючи дискурсивну спільноту (*discourse community*), яка дотримується певної концепції. Ця

диференційована теорія охоплює численні наукові сфери, застосовуючи різноманітні методи, і водночас демонструє результати, які не можуть бути інтерпретовані як продукт єдиного наукового напрямку. Розвиток концепту дискурсу в дослідженнях ХХІ ст. пов'язаний із численними методами його практичного втілення. Поняття дискурсу тісно інтегроване з мережею споріднених понять і реалізується в різних формах у контексті змінних культурних середовищ [Haase 2010].

3.4.3. Елементи та категорії дискурсивного аналізу

Досліджуючи елементи та категорії дискурс-аналізу, можна виділити базові класифікаційні одиниці, що допомагають упорядкувати різні типи феноменів дискурсу.

На основі теоретичних засад *категорії дискурсивного аналізу* – основні понятійно-аналітичні одиниці, за допомогою яких описується, структурується й інтерпретується дискурс, які відображають основні аспекти його функціонування в комунікативних, культурних, ідеологічних та інституційних контекстах, дозволяють класифікувати дискурс за певними ознаками. *Елементи* досліджуваного поняття, основними серед яких є лінгвістичні, прагматичні та семантичні, виступають його складовими частинами, які й формують структуру дискурсу та впливають безпосередньо на його функціонування та визначають комунікативну спрямованість.

Дискурсивний аналіз є ключовим методом дослідження соціальних, політичних та культурних феноменів за допомогою мови, і він зосереджується на тому, як дискурси формують соціальну реальність і взаємодію між учасниками комунікації.

Визначення дискурсу, наведені в «Міжнародній енциклопедії соціальних наук» [Sills, Merton 1968], підкреслюють багатогранність цього поняття: «Речення є систематичним упорядкуванням слів, аналогічним до того, як дискурс являє собою систематичне розташування речень. Сфера дискурсу охоплює різноманітні жанри, такі як наратив, епічний,

публіцистичний чи поетичний, а також тематичні поля. До сфери дискурсу належать реєстри – від високого до низького, технічного й розмовного, алегоричного тощо, а також модуси, що варіюються від писемного до усного, від монологічного до розмовного. Зокрема сфера дискурсу охоплює стильові виміри, а також різноманітні функціональні порядки, разом з референційним, евристичним, імперативним і конотативним» [Sills, Merton 1968, p.468].

Згідно з «Коротким Оксфордським довідником з англійської мови» [McArthur 1998], дискурс визначають як загальний, часто формальний термін, який охоплює різні види мовлення, такі як розмова, діалог, лекція, доповідь; у ширшому значенні для трактування мовних явищ загалом, охоплюючи усі дискурси та філософський дискурс зокрема; у лінгвістиці – визначають як одиницю або фрагмент зв'язного мовлення чи письма, що перевищує стандартну довжину речення. Аналітичне вивчення таких фрагментів мови називають дискурсивним аналізом.

С. Карлінг [Carling] визначає дискурс як загальноприйняте поняття, що охоплює усні або писемні теми, подані на обговорення. Це може бути дисертація, трактат, проповідь тощо. Хоч попередні визначення дискурсу вказували на процес або послідовність часу, подій, дій тощо, сучасне розуміння дискурсу зводиться до певної одиниці мови, такої як окремі слова чи речення в дослідженнях семантики та синтаксису. Окрім того, на відміну від лінгвістичної концепції мови як загалом стабільної, єдиної та абстрактної символічної системи, дискурс означає реальні вияви мови – фактичне мовлення або письмо.

Аналіз соціально-історичних аспектів дискурсу, на який звертає увагу Дж. Холл [Hall 1999, p. 3], демонструє, що жодне поле дискурсу не підпорядковане єдиній послідовній логіці, а натомість охоплює кілька підходів.

Зазначимо, що під *основоположними дискурсами* розуміємо такі типи дискурсу, які формують концептуальні засади сприйняття соціальної реальності та визначають домінантні цінності, норми і способи репрезентації

знань у певному культурному, науковому чи політичному середовищі. Дискурси є основоположними не лише тому, що вони домінують у певний момент, а й завдяки виникненню інших дискурсів, які часто постають як реакції на них або в межах їхньої парадигми. Загалом аналіз основоположних дискурсів демонструє, що кожен окремий дискурс має певні межі, які виявляються у взаємодії з іншими їх формами, що надає кожному дискурсові особливого контексту.

О. Кесслер [Kessler, Daase 2008] наполягає, що концепт дискурсу дослідники нерідко використовують для демонстрації важливості мовлення в контексті розуміння політичних процесів. Однак значення цього поняття залишається не зовсім однозначним. Такі поняття, як *дискурс*, *розмова*, *обговорення* та *мовлення*, нерідко вживають як взаємозамінні, що призводить до плутанини в означенні дискурсу. У рамках дискурсивного аналізу ці аспекти є важливими, оскільки різні категорії можуть мати свої специфічні значення. Наприклад, *дискурс* може бути визначений як ширше поняття, що охоплює не лише вербальні комунікації, але й соціальні практики, культурні контексти та ідеології. Тоді як *розмова* та *обговорення* можуть стосуватися конкретніших форм комунікації, які відбуваються в певних ситуаціях.

Водночас не можна не погодитися з твердженням К. Гаспел та К. Трейсі [Tracy, Haspel 2006, 788–816] про те, що вибір і використання референційних термінів у дискурсі є інформативним щодо адресата та соціальної ідентифікації мовця.

Потрібно відзначити переконання П. Капа [Cap 2003] у тому, що певні типи дискурсу, які «залучають» аналітика (тобто аналітик є частиною описаної події або частиною дискусії) або є більш «знайомим» для аналітика, дають змогу робити висновки щодо його функції та структури на відносно ранніх етапах аналізу компонентів або навіть до його завершення. Після того як загальна функція тексту визначена, аналіз здійснюють зверху вниз, переходячи до мікрорівневих даних, які підтверджують початкову гіпотезу.

Однією з провідних *категорій* дискурсивного аналізу є риторичні ситуації, що охоплюють обставини мовленнєвої взаємодії, а також стратегічне використання дискурсу з метою впливу на адресата. Для проникнення в сутність взаємозв'язків Дж. Клумп [Klumpp] акцентує увагу на цьому питанні, підкреслюючи, що риторичні ситуації породжують дискурс, а мовлення, яке виникає у відповідь на ці ситуації, є стратегічним за своєю природою, оскільки воно спрямоване на досягнення певних цілей. На особливу увагу заслуговує дослідницький та навчальний фокус на планомірному застосуванні дискурсу в публічній сфері. У цьому контексті категорії розуміються як ключові теоретичні поняття, що дозволяють описувати і пояснювати структуру та функціонування дискурсу.

Категорії дискурсивного аналізу, такі як жанрова або стилістична багатогранність, риторичні стратегії (свідомо обрані способи впливу на аудиторію, що передбачають використання певних мовних засобів, стилістичних прийомів або структур висловлення), а також соціальна ідентифікація через референційні терміни – лексичні одиниці, що вказують на конкретні об'єкти, явища чи соціальні ролі, за допомогою яких мовець позиціонує себе, адресата або тематику висловлювання. Зазначені *категорії* є ключовими для розуміння мови як інструмента впливу в різних сферах суспільного життя.

Поряд із категоріями доцільно розглянути й ключові *елементи* дискурсу, які становлять його внутрішню структуру. До таких елементів належать: тематичний компонент – ядро висловлення або тексту, що визначає основний зміст і напрям дискурсу; комуніканти – учасники мовленнєвої взаємодії (адресант і адресат), які взаємодіють у межах конкретного соціального й культурного контексту; інтенція (наміри) – прагматична установка мовця, яка виявляється через мовні дії; контекст та процес інтерпретації. Визначення цих елементів дає змогу розглядати дискурс як багатовимірне явище, в якому мовна форма є лише однією з багатьох складових його соціального функціонування.

Отже, дослідження дискурсу охоплює вивчення категорій дискурсивного аналізу, його елементів та теоретичних основ, що дає змогу глибше зрозуміти, як мова функціонує в різних соціальних та культурних контекстах.

3.4.4. Гетерогенність дискурсу: розширення поля дискурсивного аналізу

Тема гетерогенності дискурсу останнім часом привертає дедалі більше уваги в межах сучасної лінгвістики та комунікативних студій. Поширеною постає теза про те, що гетерогенність є важливим аспектом сучасного дискурсу, який відображає різноманіття форм, жанрів, стилів і ситуацій, у межах яких здійснюють комунікацію. Цей феномен зумовлений соціокультурними, політичними та історичними умовами, що впливають на способи висловлювання думок та емоцій індивідів. Розуміння гетерогенності дискурсу є потрібним для вдосконалення методологічних підходів у дискурсивному аналізі, оскільки дає змогу врахувати нові форми комунікації, що виникають в умовах цифрової епохи.

Загальновідомо, що дискурс може варіюватися залежно від його типу. Наприклад, академічний дискурс має специфічні риси, які виявляються в наукових текстах, конференціях та публікаціях. Своєю чергою, публічний дискурс охоплює взаємодію між політиками, засобами масової інформації та суспільством. Важливо також звернути увагу на соціальні медіа, які утворюють нові форми дискурсу, що істотно відмінні від традиційних комунікативних ситуацій та впливають на загальний дискурс у суспільстві. Персональний дискурс, відзначений унікальністю висловлювань учасників комунікації, також важливий для аналізу гетерогенності, адже він відображає особистий досвід та сприйняття реальності.

Ми вважаємо, що методи дискурсивного аналізу мають адаптуватися до нових умов, зумовлених гетерогенністю дискурсу. Розширення методів охоплює як якісні, так і кількісні підходи, що сприяють глибшому вивченню

дискурсивних практик. Міждисциплінарний підхід, який поєднує лінгвістику, соціологію, психологію та інші науки, є важливим для створення цілісного розуміння дискурсу в усьому його різноманітті. Гетерогенність дискурсу також впливає на сам процес аналізу, стимулюючи розширення теоретичних меж та практичних інструментів дискурсивного аналізу, що робить його чутливішим до сучасних викликів та умов.

Про зацікавлення науковців проблемами гетерогенності дискурсу свідчить велика кількість праць дослідників, зокрема М. М. Бахтіна [Bakhtin 1986], [Luckmann 1986], Т. Лукмана [Luckmann 1986], Дж. Свейлза [Swales 1990], П. Шародо [Charaudeau 1995], Ж. -П. Бронкарта [Bronckart 1997], Д. Менгено [Maingueneau 1998], К. Адамзік [Adamzik 2000], Ф. Растьє [Rastier 2001], Дж. Гумперца [Gumperz 1982] та ін.

На сучасному етапі розвитку досліджень дискурс у ХХІ ст. постає як парадоксальне явище. Ключовим завданням є визначення певних обмежень, що наявні в межах сучасного дискурсного аналізу. Одні науковці, зокрема І. Гофман [Goffman 1981, р. 116–119, 127–129, 227], зосереджені на вузьких аспектах у межах різноманітних виявів дискурсу, тоді як інша група дослідників, серед яких Дж. Батлер [Butler 1997, р. 157], припускає, що дискурс за своєю природою є однорідним, і зосереджує свою увагу на моделюванні в межах розмовної практики, розглядаючи пару *«текст/жанр»* як основну аналітичну одиницю. Кожен із цих постулатів пов'язаний з певною дослідницькою традицією в межах дискурс-аналізу. Наприклад, північноамериканська дослідницька традиція надає перевагу аналізу розмовного дискурсу, тоді як європейські дослідники частіше зосереджені на текстах і жанрах.

Водночас, як відомо, деякі представники обох підходів поділяють спільне розуміння дискурсу як форму людської практики. Зокрема, дискурс трактують як процес взаємодії між суб'єктами, які, орієнтуючись на власні цілі, прагнуть впливати на інших учасників комунікації. Однак ця імпліцитна модель не охоплює багатьох важливих аспектів дискурсу. Мовознавці,

зокрема теоретики реєстрів, намагаються досліджувати питання гетерогенності, однак їхній підхід також залишається обмеженим.

Важливо зазначити, що *реєстр* як поняття позначає мовну варіативність залежно від комунікативного контексту та соціальної ролі і характеризується трьома параметрами: полем (тематика), тенором (взаємодія між учасниками) та режимом (канал передавання інформації, усна чи писемна комунікація). Реєстр відрізняє, наприклад, мову неформальної бесіди від офіційного документа, вказуючи на адаптацію мовних засобів до умов комунікації.

На основі теоретичних засад *режими* дискурсу визначають спосіб комунікації, через який передається інформація, і структуру взаємодії між учасниками. Основними є усні, писемні, цифрові та мультисеміотичні режими. Усні режими охоплюють розмови, лекції, виступи та характеризуються динамічністю і залежністю від контексту. Писемні режими охоплюють листи, статті, наукові роботи, відзначаючись структурованістю та ретельністю. Цифрові режими поєднують усні й писемні елементи (соцмережі, чати), забезпечуючи гнучкість і швидкість комунікації. Мультисеміотичні режими, як-от у рекламі чи кіно, об'єднують текст, зображення, відео для багатогранного впливу на аудиторію. Кожен режим має свої стилістичні норми, адаптуючи мову до умов комунікації та мети взаємодії.

Зупинимось на кількох феноменах, що підтверджують указані тези. Зокрема, проведемо розмежування між розмовним дискурсом та «інституційними жанрами», підкреслюючи в цьому разі гетерогенність самого поняття жанру. Важливо продемонструвати, що розвиток Інтернету ставить під сумнів деякі ключові передумови дискурсивного аналізу, сформовані з 1960-х рр., коли домінували друковані тексти. У сучасному дискурсивному просторі жанр перестає бути стабільною категорією, що має фіксовану форму та функцію. Натомість ми спостерігаємо появу жанрових гібридів, зумовлених не лише міждисциплінарністю комунікації, а й розвитком цифрового середовища. У цьому контексті розмовний дискурс і цифрові жанри

(коментар, мем, тред, сторіз) розширюють уявлення про жанрову типологію та демонструють її динамічну, гетерогенну природу.

Дослідження показали, що збірник «Discourse studies» [Discourse studies], – одне з провідних видань у сфері дискурсивного аналізу, позиціонується як міжнародна платформа для дослідження тексту та мовлення, пропонуючи простір для широкого спектру досліджень дискурсу, частіше робить загальний акцент на усних формах комунікації.

Звідси можна зробити висновок, що більшість наукових досліджень гетерогенності дискурсу переважно зосереджені на аналізі усної взаємодії. Значна частина робіт стосується монологічних усних висловлювань, що підкреслює фокус на усних даних. Як наслідок, лише незначна кількість статей зосереджена на писемних даних, що охоплюють різні сфери, такі як академічне середовище, засоби масової інформації, охорона здоров'я та політика. Водночас недостатньо досліджень присвячені дискурсам у таких галузях, як мистецтво, література, право, релігія, філософія чи наука. Науковий дискурс не розглядають як окремий об'єкт вивчення, а лише в межах академічного дискурсу (наприклад, під час конференцій чи в довідниках) або використовують як матеріал для аналізу дискурсивних маркерів.

Таке обмеження в обсязі досліджуваних даних можна пояснити збігом основоположних принципів сучасної лінгвістики, які стверджували, що лише усні дані є релевантними для вивчення мови, а також мікросоціологічними тенденціями, які відіграли ключову роль у розвитку дискурс-аналізу. Прагматичне розуміння мови сприяло акцентуванню уваги на усній взаємодії. Зокрема, теорія імплікатур Г. П. Грайса [Grice 1975, 43–58], яка ґрунтується на «кооперативному принципі», структурована навколо «розмовних сентенцій».

Проте наявні й *інші чинники*, які варто враховувати для пояснення причини зосередження на усній взаємодії. Важливо зазначити, що цей напрям досліджень виник у певному історичному контексті, зокрема в 1960-х рр. у західних країнах, коли телебачення стало домінуючим засобом масової

інформації. Потрібно додати, що аналіз дискурсу переважно розвивався в галузі соціальних наук і залишався другорядним в інших наукових сферах.

Д. Менгено [Maingueneau 2017, p. 1–7] наголошує, що дослідження розмов, політичного дискурсу та дискурсу масмедіа сприяє встановленню зв'язку між лінгвістичними явищами та соціальними контекстами, і це є основною метою багатьох лінгвістів у цій галузі. Проте, очевидно, що цей зв'язок змінюється під час аналізу літературних, наукових або релігійних текстів, де взаємодія між мовою і контекстом набуває більшої складності.

Потрібно відзначити, що помітна частина дослідників дискурсу враховують поняття гетерогенності мови [Stubbs 1993, p. 11]. Розрізняють усні та писемні висловлювання, формальні та неформальні контексти, монологічний і діалогічний дискурс тощо. Це особливо стосується корпусної лінгвістики [Biber 1988, p. 202–211; Sinclair 1991, p. 126], яка зазнала впливу теорії «регістрів» у межах системно-функціональної лінгвістики М. Холлідея. Регістри вважають гібридними реаліями: з екстралінгвістичного погляду їх можна ідентифікувати на основі типу ситуації, з якою вони пов'язані, а з лінгвістичної – за набором відмінних лінгвістичних ознак.

За переконаннями Д. Крістала та Д. Деві [Crystal, Davy 1969, p. 62], дискурс є «гетерогенним» та змінюється залежно від комунікативної ситуації. Його розглядають як сукупність специфічних мовних форм, що є складовими частинами інституцій і виконують певні соціальні функції.

Водночас не можна не погодитися з позицією К. Рюлеманна [Rühlemann 2007, s. 8], який упевнений, що, незважаючи на спроби розглядати сфери мовного використання як регістри, статус розмови залишається предметом дискусій. Деякі лінгвісти підтримують цю думку, вважаючи розмовну мову окремим унікальним регістром, яку розглядають як фундаментальну основу і на якій базуються інші форми мовленнєвої комунікації.

Звідси можна зробити висновок, що традиційне уявлення про гетерогенність дискурсу виявляється недостатнім, навіть з урахуванням поняття регістру. Потрібно також підкреслити переконання Д. Менгено

[Maingueneau 2017, p. 3], що дискурсивні практики класифікують за різними режимами, кожен з яких відповідає певним моделям комунікації і потребує аналізу через відповідні концептуальні рамки та інструменти. Такий підхід до гетерогенності дискурсу не пов'язаний з філософськими припущеннями Альтюссерівського напряму дискурс-аналізу [Rêcheux 1975], який, ґрунтуючись на психоаналізі, стверджує, що дискурс і суб'єкт є «радикально гетерогенними» [Authier 1984, p. 98–111].

Ми дотримуємося думки, що, замість зосередження на єдності дискурсивних «практик», важливо розрізняти два режими дискурсу, які підпорядковані обмеженням: *розмовним* та *встановленим/інституційним практикам*. Розмовний дискурс майже не залежить від установ, ролей чи фіксованих сценаріїв; текстова організація та зміст є гнучкими, а структура постійно змінювана в процесі взаємодії.

Водночас тоді, як розмовний дискурс залежить переважно від локальних та горизонтальних умов, то інституційні жанри підпорядковані глобальним і вертикальним обмеженням, де мовці виконують заздалегідь визначені ролі.

Потрібно додати, що відмінність між цими двома режимами не є чіткою, і вербальні практики, що можуть поєднувати властивості обох у різних контекстах, теж перетинаються.

У межах інституційних практик концепція жанру дискурсу постає цілком обґрунтованою, тоді як у розмовному режимі класифікація є проблематичною, оскільки дискурс складно класифікувати у визначені категорії. Важливо зазначити, що встановлення ієрархії між цими двома режимами є недоречним, оскільки вони взаємодіють та доповнюють один одного, відображаючи різні аспекти людської суб'єктивності, які інтегруються в повсякденну комунікацію.

Поняття жанру в інституційних практиках потребує уточнення з огляду на гетерогенність дискурсу. Важливо розрізняти різні види дискурсивних жанрів залежно від специфіки організації мовлення.

Заслугою Д. Менгено [Maingueneau 2017, p. 4] є те, що він запропонував аналізувати жанр як систему, яка складається із трьох основних складників: «*обрамлювальної/контекстуальної сцени*», яка відображає основні сфери дискурсу в суспільстві, зокрема соціальні, культурні та інституційні чинники, що впливають на зміст, структуру й інтерпретацію висловлювань; «*жанрової/типової сцени*», що описує характерну ситуацію, окреслюючи ролі учасників, час, місце та засоби передавання інформації, які відповідають конкретному жанрові дискурсу; «*сценографію*», що стосується способу організації та оформлення тексту.

На основі наведених міркувань Дж. М. Свейлз [Swales 1990, p. 33–61] виділяє чотири *типи жанрів* залежно від варіації та оригінальності, допущених у межах жанру. *Перший тип* охоплює жанри з майже повною відсутністю варіацій: у них індивіди дотримуються суворо регламентованих форм, що ускладнює змогу зробити індивідуальні авторські внески. Прикладами таких жанрів є телефонні довідники або свідоцтва про народження, де стандартизований зміст залишає мінімум простору для індивідуальних інтерпретацій. *Другий тип* охоплює жанри, в яких учасники комунікації можуть створювати унікальні висловлювання, де допущені певні варіації, наприклад, як у телевізійних новинах або в діловому листуванні. *Третій тип* жанрів передбачає створення оригінальних сценографій, характерних для реклами чи розважальних програм на телебаченні. Жанри цього типу заохочують до постійної інновації, не порушуючи основних рамок жанрової сцени. *Четвертий тип* охоплює авторські жанри, в яких мовці класифікують свої вербальні продукти, і до них належать *етикетки/labels*, які зазвичай використовують для класифікації і маркування жанрових або типових характеристик текстів та висловлювань. Етикетки впливають на сприйняття та інтерпретацію тексту, але не завжди коректно відображають реальний процес комунікації.

Підсумовуючи зазначене, можна стверджувати, що жанри третього та четвертого типів мають спільні риси, проте істотно відрізняються від

рекламних текстів, які мають чітко визначену мету. Подекуди класифікація жанрів за метою виявляється недоречною, оскільки, на думку Дж. М. Суейлза, «мета не є первинним критерієм» [Swales 1990, p. 122]. Це свідчить про те, що сприйняття та інтерпретація текстів можуть виходити за межі простого досягнення встановлених цілей. Більшість дослідників дискурсу зазвичай зосереджені на перших трьох типах жанрів, часто ігнорують змогу створення текстів через оригінальні сценографії. З огляду на це важливо розширити розуміння жанрів, щоб врахувати інноваційні підходи до створення текстів.

Отже, жанри тісно пов'язані з концепцією гетерогенності дискурсу, оскільки відображають різноманіття форм, стилів і ситуацій, у яких відбувається мовленнєва комунікація. Гетерогенність підкреслює, що мовлення не є однорідним явищем, а складається з безлічі різних практик, які можуть варіюватися за стилем, метою, контекстом і ролями учасників.

Отже, дискурсивний аналіз, подібно до сучасної лінгвістики, розвивався в контексті, в якому традиційні методи інтерпретації текстів (герменевтики) часто відходять на другий план. У цих умовах дослідники почали зосереджувати увагу на аналізі мовлення та жанрів, що виникають у певних інституційних контекстах. Це сприяє забезпеченню однорідності в методах, оскільки всі розвідки зорієнтовані на структуровані комунікативні ситуації, які легко піддаються порівнянню.

Можна зробити висновок, що для повного усвідомлення потенціалу дискурсивного аналізу важливо вивчати й ті явища, які ставлять під сумнів наявні норми та правила. Це може бути, наприклад, неконвенційне спілкування, нові медіа або ситуації, де традиційні жанри зазнають змін. Дослідження таких випадків допомагає науковцям розширити межі дискурсивного аналізу, зрозуміти його складність і багатогранність, а також виявити нові підходи до аналізу мови та комунікації. Це дає змогу створити гнучкішу та чутливішу методологію, що враховує різноманіття дискурсивних практик у сучасному світі.

На основі проведеного дослідження серед різноманітних виявів дискурсивної гетерогенності варто враховувати відмінності між інституційними та неінституційними жанрами, розмежування між категоріями інституційних жанрів, а також визнання наявності дискурсів, які формуються самотійно, що вказує на відсутність «монотонності» в якісному сенсі. Крім того, доцільно систематично досліджувати особливості інтернет-дискурсів, які не лише відхилені від традиційних текстуальних норм, але й демонструють нестандартні підходи до формування смислів, часто не узгоджуючись із загальноприйнятими уявленнями про жанровість та текстуальність.

Отже, одним з основних викликів для теорії дискурсу та дискурсного аналізу є розуміння умов, що визначають гетерогенність дискурсу.

Висновки щодо гетерогенності дискурсу та розширення меж дискурсивного аналізу свідчать про потребу переосмислення традиційних підходів. Це потребує гнучкіших аналітичних позицій, здатних охоплювати не лише усні та писемні форми спілкування, але й нові форми цифрового дискурсу. Потрібно враховувати, що традиційне уявлення про дискурс, зокрема як про монолітний реєстр або стабільну мовну форму, є обмеженим.

Гетерогенність дискурсу виявлена в його різноманітних режимах та жанрах, які формуються залежно від інституційних, соціальних і технологічних умов. Інтеграція нових дисциплінарних інструментів для аналізу різних дискурсивних практик, зокрема для наукового, релігійного та цифрового дискурсу, є ключем до подальшого розвитку дискурсивного аналізу. Це сприятиме не лише кращому розумінню різних мовних реєстрів, але й глибшому осмисленню впливу соціальних інституцій на мовні практики. Загалом розширення поля дискурсивного аналізу через визнання гетерогенності дискурсу дає змогу вдосконалити методологічні підходи для дослідження нових викликів у дискурсивній сфері.

3.5. Дискурс у новітніх парадигмах мовознавства ХХІ ст.

Розуміння дискурсу багато в чому залежить від наукової парадигми, у межах якої відбувається його вивчення. Наприклад, представники формального підходу розглядають дискурс як мовленнєву проєкцію мови, виражену мовними засобами [Stenström 1990, p. 137–175; Stenström 1999, p. 20]. У межах функціонального підходу підкреслена мовленнєва природа дискурсу, його кореляція із ширшим соціокультурним контекстом, а увага зосереджена на вивченні взаємозв'язку форм (висловлювання і їхні компоненти) та їх функцій [Schiffrin 1994, p. 20–22]. Формально-функціональний напрям акцентує на аналізі змісту (замислу, ідеї, наміру) та кореляції компонентів системи дискурсу (як формальної, так і функціональної) [Renkema, Schubert 2018, p. 41–64]. З урахуванням структури та змісту дискурсу ці підходи також аналізують особливості мовних одиниць.

Одним з основних аспектів новітніх парадигм мовознавства стало поєднання різних наукових дисциплін, що дає змогу розглядати дискурс як складну соціокультурну категорію. У такому контексті наукові розвідки дискурсу охоплюють підходи з антропології, соціології, психології та культурології. Дискурс – складна категорія в лінгвістиці, яка описує мовні практики та соціальну взаємодію між учасниками комунікації. У сучасній лінгвістиці ХХІ ст. уявлення про дискурс зазнало значних змін, що відображено в підходах до дослідження цього поняття, які можна відстежити через різні етапи та парадигми в мовознавстві.

Розуміння парадигми як особливого формату наукових досліджень (системи поглядів) стало панівним у філософії науки після опублікування 1962 року роботи Т. Куна, де вчений визначає наукову парадигму як таку, що поєднує членів наукової спільноти і, навпаки, наукове співтовариство складається з дослідників, які визнають певну парадигму. Зазвичай парадигму фіксують в підручниках, працях вчених та їх поглядах на коло проблем та методів їхнього вирішення в тій чи тій галузі науки, науковій школі [Кун 2001, с. 50].

На перетині XX – XXI ст. термін *парадигма* міцно закріпився в методології мовознавства, оскільки, за правильним зауваженням О. С. Кубрякової, поняття парадигми видається зручним засобом окреслити певні концептуальні моменти за зовнішнім різноманіттям підходів, способом виявити схожі характеристики, виділити основні лінії розвитку науки в досліджуваний період, виділити основні тенденції в динаміці. У новітніх парадигмах мовознавства дискурс розуміють як центральний аспект людського життя, що формує соціальну та культурну ідентичність, а дискурсивні практики досліджують як складну соціальну конструкцію, що передбачає поєднання різних методів та наукових підходів.

За твердженням О. О. Селіванової [Селіванова 2008, с. 22–36], мовознавча наука впродовж свого історичного розвитку пройшла різні наукові парадигми. Для кожної з них характерний певний хронологічний період: одна парадигма змінювала іншу, вони доповнювали одна одну, надаючи змогу одержувати ґрунтовніші результати. Зупинимось на понятті *дискурсу* з погляду *трьох актуальних парадигм на сьогодні*, а саме структуралістської (системно-структурної), антропоцентричної (комунікативно-функціональної) та когнітивно-дискурсивної.

Згідно зі *структуралістською* теорією, що зосереджена на вивченні лінгвістичних ознак і структури дискурсу, поняття тексту та дискурсу не розрізняють. У межах структуралізму активно розвиватиметься новий напрям – лінгвістика тексту. Питання визначення дискурсу з позиції структуралістської теорії, окремі аспекти його функціонування стали об'єктом наукових пошуків багатьох дослідників, зокрема І. Р. Гальперіна [Гальперин 2007], Г. Г. Інфантової [Инфантова 2001] та ін.

З погляду *комунікативно-функціональної парадигми* дискурс визначають як складну єдність мовленнєвої форми, значення та дії, які можна найкраще охарактеризувати як комунікативну подію або комунікативний акт. Комунікативний (функціональний) підхід визначає дискурс як вербальне спілкування (мова, функціонування мови), або як діалог чи бесіду, тобто тип

діалогічного висловлювання. У межах комунікативного підходу термін *дискурс* зазвичай трактують як особливу знакову структуру, яку роблять дискурсом її учасники, а саме суб'єкт, об'єкт, місце та час.

Питання окреслення дискурсу з позиції *когнітивно-дискурсивної* лінгвістики, окремі аспекти його функціонування стали об'єктом наукових пошуків для багатьох вчених (Н. Д. Арутюнова [Арутюнова 1990], Ф. С. Бацевич [Бацевич 2004], Е. Бенвеніст [Benveniste 1966], М. Л. Макаров [Макаров 2003], О. В. Падучева [Падучева 1996], О. О. Селіванова [Селіванова 2008], К. С. Серажим [Серажим 2008], Н. І. Сукаленко [Сукаленко 2001] та ін.) і сфокусовані на пізнавальних процесах та ментальних моделях, які впливають на розуміння та продукування дискурсу. Вивчають когнітивні структури, концепти та ментальні репрезентації, що лежать в основі дискурсивних практик. Поняття сучасного дискурсу охоплює не лише мовну систему, всі форми мовленнєвої діяльності, а й позамовні чинники, без яких неможливе будь-яке спілкування. Враховуючи позицію низки дослідників, можна стверджувати, що дискурсивна діалогічність текстів у когнітивно-дискурсивній парадигмі виходить з позицій комунікативності тексту, а будь-яке висловлювання за своєю природою є імпліцитно діалогічним (М. М. Бахтін [Бахтин 1979], Н. Д. Арутюнова [Арутюнова 1981] та ін.) [Науменко, Сергієнко 2013].

Дискурс – термін, що об'єднує всі види використання мови, єдність таких явищ, як процес мовної комунікації та тексту. Його можна вивчати і як процес, що протікає в часі, і як структурний об'єкт. Досліджуване поняття об'єднує різні знакові коди (мовні, просодичні, невербальні та ін.) в єдину комунікаційну систему, на вивчення якої спрямовані дослідження, що перебувають у руслі цієї парадигми. Когнітивна парадигма та когнітивна лінгвістика є новим, сучасним, етапом розвитку мовознавства [Синиця 2004, с. 55–60].

Безперечно, що такий науковий напрям, як когнітивна лінгвістика, ще не остаточно сформувався, якщо говорити про термінологійний апарат і власний

предмет дослідження. Як вважає В. С. Лі [Ли 2003], проблематика когнітивної лінгвістики настільки різноманітна, що складно виділити конкретно одну проблему, яку можна було б вважати центральною.

Когнітивна лінгвістика об'єднує численні течії, що займаються своїми конкретними завданнями та одночасно перетинаються з іншими лінгвістичними напрямками. Важливо зазначити, що найбільший зв'язок виявлений у спільності проблематики когнітивної лінгвістики та психолінгвістики, оскільки когнітивна лінгвістика розглядає мовлення як елемент, репрезентований у свідомості людини.

У 90-ті рр. XX ст. структурно-орієнтовану парадигму змінила нова парадигма – антропоцентрична. В антропоцентричній парадигмі сучасного мовознавства виділяють *чотири основних програми досліджень*, в яких формуються певні підходи до аналізу мовного матеріалу [Синиця 2004, 55–60; Андрейчук 2008, с. 273–278; Андрейчук 2011, с. 7; Андрейчук 2014, с. 5–10]. Можна стверджувати, що в межах кожної із програм характеризують одиниці дискурсу та встановлюють їхню ієрархію. Перша – екзистенційна програма – передбачає вивчення сукупності психічних механізмів породження та розуміння мовлення і зберігання мови у свідомості, які забезпечують процес мовленнєвої діяльності людини. Друга пізнавальна програма досліджень відображає співвідношення когнітивного, соціологічного та культурологічного спрямування лінгвістичних студій. Третя – ідентифікаційна програма – пов'язана з дослідженням мовної особистості. Четверта – комунікативна програма – з оглядом комунікативного простору людської спільноти.

З погляду *етапів дослідження* в антропоцентричній парадигмі, перший етап можна пов'язати з появою структуралізму в середині XX ст. У цей період дискурс розглянуто як послідовність однозначних лінгвістичних одиниць, аналіз яких міг розкрити природу мови та мовних структур. Саме тоді з дискурсом пов'язують такі поняття, як акт мовлення та виявлення семантичної структури тексту. Другий етап дослідження дискурсу дотичний

до розвитку соціолінгвістики та етнолінгвістики. На цьому етапі основним інтересом стало вивчення соціальної функції мови та ролі дискурсу у формуванні та репрезентації суспільства. Науковці приділяли увагу вивченню соціокультурних аспектів дискурсу, таких як взаємодія мовних груп, політичний та ідейний вплив дискурсу. Третій етап дослідження дискурсу пов'язаний з розвитком критичного дискурсивного аналізу. На цьому етапі основними питаннями стали вивчення та критика владного характеру дискурсу, виявлення позицій та ідеологічних схем у текстах, аналіз асиметрії у взаємодії дискурсивних груп.

Отже, актуальність дослідження дискурсу в новітніх парадигмах полягає в його внеску в розуміння мови, соціокультурного контексту та впливу мовлення на соціальні відносини. Вивчення характеристик дискурсу сприяє розвитку мовознавства та відкриває нові перспективи для подальших досліджень.

3.6. Теорія репрезентації дискурсу

Теорія репрезентації дискурсу є важливим напрямом у вивченні мови й комунікації та зосереджена на тому, як мовні ресурси використовують для створення образів світу, відносин та ідентичностей. Теорія вивчає, як дискурс формує наше розуміння реальності та як його використовують для створення та підтримки соціальних структур і влади.

Отже, звернемося до поняття *репрезентації дискурсу*. Окреслимо, що це процес, за допомогою якого мова та інші семіотичні системи створюють значення. Він охоплює вибір слів, синтаксичних структур, метафор, ілюстрацій та інших засобів, які впливають на те, як ми сприймаємо та інтерпретуємо інформацію. Як відомо, репрезентація завжди пов'язана з ідеологією, оскільки мова не є нейтральним інструментом, а відображає та формує ідеологічні позиції.

Для проникнення в сутність теорії репрезентації дискурсу визначимо також і поняття *фреймування*, що становить собою спосіб структурного

подання інформації, в межах якого певні аспекти події чи проблеми навмисно акцентуються, водночас як інші елементи залишаються периферійними або взагалі залишаються поза межами дискурсивного фокусу. Такий механізм відіграє основну роль у формуванні значень у дискурсі, оскільки безпосередньо впливає на інтерпретацію соціальних явищ та подій. Отже, цей спосіб постає як механізм подання інформації в дискурсі, де *фрейми* – когнітивні схеми або структури, які безпосередньо впливають на інтерпретацію. Наприклад, економічна криза може бути представлена як наслідок міжнародних чинників або як результат внутрішніх політичних рішень.

Інтертекстуальність – ще один важливий компонент, який безпосередньо вказує на зв'язок між різними текстами та дискурсами. Жодна репрезентація не існує ізольовано, а завжди відбувається в контексті інших наявних текстів та дискурсів, тобто інших репрезентацій, що передували їй або існують паралельно. Наприклад, політичні промови часто посиляються на попередні виступи або на інші медійні джерела, створюючи складну мережу значень.

Поширеною є теза про те, що сучасний дискурс часто характеризується мультимодальністю, тобто використанням кількох різних семіотичних модальностей (текст, зображення, звук, відео). Мультимодальні репрезентації можуть взаємодіяти між собою, створюючи багатопланові значення. Наприклад, реклама використовує візуальні образи, музику та текст для створення комплексного повідомлення.

Репрезентація в дискурсі виступає не просто теоретичним поняттям, адже має реальні соціальні наслідки. Практики репрезентації впливають на взаємодію між людьми в суспільстві.

Ф. де Соссюр та М. Фуко [Saussure 1959; Foucault 1972; Foucault 1984] є ключовими постатями в розвитку наукових досліджень дискурсу як академічної дисципліни. Їхні праці започаткували традицію гуманітарного розуміння дискурсу — як інституційно та історично зумовленої мовної

практики. Водночас, як в площині аналітичної філософії так і формальної семантики, виникли теоретичні моделі репрезентації дискурсу, спрямовані на аналіз механізмів мовної інтерпретації, зокрема анафори та темпоральних відношень. За словами Б. Гертса та Д. Бівера [Geurts, Beaver 2007], у Стенфордській енциклопедії філософії теорію репрезентації дискурсу розглядають як теоретичну основу для вирішення проблем семантики, зокрема щодо анафори та часу [Kamp 1981, p. 277–322]. Аналогічну теорію розробила І. Хайм (1982) [Heim 1982], розширивши її застосування до інших аспектів мовної інтерпретації.

У межах теорії репрезентації дискурсу мовлення розглядається не лише як засіб комунікації, а й як форма відображення соціальної реальності. Первинні підходи до аналізу мови орієнтувались на абстрактні, уніфіковані системи, що охоплювали індивідуалізовані й контекстуально залежні форми мовленнєвої діяльності. Проте розвиток дискурсивних досліджень засвідчив зростання інтересу до саме цих варіативних проявів мови, які виявляють додаткові репрезентативні структури. Ці структури дають змогу виявляти не лише денотативне (буквальне), але й конотативне (імпліцитне, соціально зумовлене) значення, що закладене у мовних практиках і є основними для розуміння способів конструювання смислів у дискурсі [Marshall 1994, p. 124].

Слушною є думка А. Вічман [Wichmann 2002, p. 11–16], яка зауважує, що низка підходів до дискурсу походять з різних галузей, які охоплюють антропологію, філософію, соціологію та лінгвістику. Наявні три вагомих поняття дискурсу: по-перше, це *мова, яка виходить за межі окремого речення*, по-друге, *мова у її безпосередньому вжитку*, і по-третє, *мова як засіб створення або відображення соціальної реальності*. Дослідниця розглядає кожне з цих понять окремо, аналізуючи, у який спосіб різні підходи до просодії дискурсу співвіднесені з кожним із цих визначень.

Мова постає як потужний інструмент для проникнення в внутрішній світ людини, дозволяючи виявити особистісний компонент у процесі

інтерпретації концептів і відображати специфічне бачення світу конкретного етносу [Гурко, Новікова 2024].

Потрібно відзначити переконаність С. Міллз [Mills 1997, р. 1–6] у тому, що дискурс – це термін, широко вживуваний у багатьох теоретичних дискусіях як у літературознавстві, так і в суспільних науках, однак нерідко не має чіткого визначення.

Оскільки наявні кілька інтерпретацій цього терміна, важливо проаналізувати, яке значення використовують у конкретному контексті. В англійській та французькій мовах є загальні визначення дискурсу, які означають «говорити про» або «висловлюватися на» тему (наприклад, «він виступив із промовою на тему грецької філософії»).

Т. Тредголд [Threadgold 2003, р. 5–37] вважає, що визначення дискурсу варіюється залежно від національного, глобального, дисциплінарного або міждисциплінарного контексту, у якому може бути дискурсивно або перформативно створеним і реалізованим. Визнаючи потребу ідентифікації мовних реалізацій інтертекстуальності в текстах, дослідники нерідко виявляють обережність щодо наступного кроку – співвіднесення цих виявлених слідів з послідовністю висловлювань у мовленні, що не є чітко визначеним.

У своїй роботі «Від теорії дискурсу М. Фуко до емпіричного дослідження» А. Бюрманн, Р. Діаз-Боне, Е. Гутьєррес-Родрігес, В. Шнайдер, Г. Кендалл та Ф. Тірадо [Bührmann, Diaz-Bone, Gutiérrez-Rodríguez, Schneider, Kendall, Tirado 2007] зазначають, що за М. Фуко, поняття дискурсу описує певну форму практики, яку потрібно розуміти як таку, що має колективний, а не індивідуальний характер.

Дискурсивні практики формуються в межах соціальних сфер або полів і спричиняють створення колективних порядків знання, які існують як надіндивідуальні реальності; способи або стратегії, за допомогою яких люди взаємодіють, спілкуються, обмінюються знанням, структурують реальність у межах певних соціальних груп, установ, чи контекстів та

стосуються того, як конкретно використовуємо дискурс у різних сферах життя. Сам М. Фуко підкреслював, що дискурси мають значний вплив на індивідуальному рівні: індивіди «як суб'єкти» є дискурсивно сконструйованими та конституційованими.

Отже, теорія репрезентації дискурсу є важливим інструментом для розуміння того, як мова формує сприйняття реальності. Важливо підкреслити, що репрезентації не є нейтральними; вони завжди відображають і формують соціальні, культурні та політичні контексти. Аналіз репрезентацій допомагає виявити приховані ідеології та структури влади, що діють у дискурсі, а також сприяє глибшому розумінню взаємозв'язків між мовою, суспільством і культурою.

3.7. Специфічні характеристики та організація дискурсу як мовної одиниці в дослідженнях початку XXI ст.

У наукових розвідках початку XXI ст. дискурс, аналізуючи у межах сучасних лінгвістичних студій, визнають як складну мовну одиницю, яка виходить за межі окремих речень й охоплює ширші комунікативні явища.

Специфічні риси дискурсу, такі як *когерентність, інтерактивність, контекстуальність, структурне та прагматичне спрямування*, висвітлює сучасна лінгвістика та суміжні з нею галузі знань.

Крім того, дискурс усе частіше розглядають як *інструмент для формування та підтримки соціальних реалій*, де мова слугує не лише для передавання інформації, але й для створення значень, які взаємодіють із соціокультурним контекстом. Організація цих характеристик і принципів є основним фокусом сучасних досліджень дискурсу.

До специфічних ознак дискурсу належать також його *динамічність та здатність інтегрувати різні соціальні, культурні та політичні контексти*. Дослідники XXI ст. почали звертати увагу на те, як дискурси організовуються у взаємозв'язок між владою, ідеологією та мовою. Політична коректність є прикладом того, як дискурси можуть впливати на

регулювання мовленнєвих практик і відображати зміни в суспільних цінностях та поглядах.

У процесі аналізу особливу увагу потрібно приділити дослідженню специфічних характеристик дискурсу з використанням актуалістичного методу, який дає змогу виявити закономірності та відмінності в розвитку досліджуваного поняття в різних мовних і культурних традиціях. Зрозуміло, що порівняння різних історичних етапів формування термінології та розуміння дискурсу в різних мовах дає змогу простежити його еволюцію та трансформації. Цей підхід сприяє глибшому розумінню ролі мови у формуванні культурної ідентичності та соціальної взаємодії, що є ключовим аспектом сучасного мовознавства.

Специфічні характеристики дискурсу досліджували представники функціональної лінгвістики, прагматики, когнітивної лінгвістики та соціолінгвістики. Вагомий внесок у дослідження дискурсу зробили такі вчені, як Е. Бенвеніст [Benveniste 1966; Бенвенист 1974], Т. А. ван Дейк [Van Dijk 1980; Van Dijk 1985; Van Dijk 1997; Van Dijk 1999; Van Dijk 2001; Van Dijk 2006; Van Dijk 2008], Е. Гоффман [Goffman 1981], Д. Остін [Austin 1962], Дж. Сьорль [Searle 1970], Р. Водак [Wodak 1996; Wodak 2002; Wodak 2011], Дж. Лакофф [Lakoff 1987; Lakoff 1996], П. Грайс [Grice 1975], Л. Альтюссер [Althusser 1972], Ф.-А. Гаасе [Haase 2009; Haase 2010], Г. Лоурі [Loury 1993], К. Толлефсен [Tollefsen 2009], Т. Хондеріх [Honderich 1995], П. Столл [Stoll 1996], Н. Феркло [Fairclough 1989; Fairclough 1992; Fairclough 1995], М. Фуко [Foucault 1972; Foucault 1984; Фуко 1996], М. Холлідей [Halliday 1985; Halliday 1989; Halliday 2014], Д. Шиффрін [Schiffrin 1994], Р. Якобсон [Jakobson 1960; Jakobson 1962] та ін. Кожен із цих дослідників поглибив розвиток дискурс-аналізу або суміжних галузей, що впливають на розуміння дискурсу як явища.

Для початку розглянемо підходи до вивчення дискурсу в різних культурах, щоб продемонструвати їхній зв'язок з *когнітивним сприйняттям*. Деякі підходи до дослідження можуть мати чітке

розмежування термінів, що стосуються сенсорного досвіду. Крім того, наявні лексичні одиниці, які охоплюють як сенсорні сприйняття, так й інтелектуальні пізнання.

Для ілюстрації цього аспекту проаналізовано німецьку термінологію, зокрема, збережену в «Словнику братів Грімм» [Grimm, Grimm 1854] XVIII ст. У німецько-англійських словниках простежено значення слова *дискурс*, що відображає еволюцію цього поняття із часом, його адаптацію до різних культурних та історичних умов.

Проаналізувавши специфічні характеристики поняття *дискурс*, Ф. А. Гаасе [Haase 2009, р. 166] у своєму дослідженні «До теорії професійних комунікацій» докладно розглядає прагматичну функцію риторичних категорій у контексті масмедіа. Дослідниця зазначає, що *риторичний аналіз*, літературна критика та критика масмедіа мають давню традицію наукових розвідок.

Отже, ці аспекти є важливими для вивчення специфічних характеристик дискурсу. Ф. А. Гаасе переконана в тому, що, хоч комунікативні дослідження і розглядають як окрему галузь, утім, їхні витoki лежать у риторичній системі, де термін «*communicatio*» означає «звернення до аудиторії для консультації».

Аналіз наукового доробку Ф. А. Гаасе свідчить про наявність кількох риторичних категорій, важливих для масової комунікації. Серед них – риторичні фігури, що описують специфіку масової комунікації, взаємозв'язки між мовцем та аудиторією тощо. Окрему увагу науковиця приділяє професійним комунікаціям у сферах маркетингу, PR і реклами, вказуючи на їхню функціональну відмінність. Дослідниця вказує, що маркетингова комунікація спрямована на успішний продаж товарів, PR – на створення позитивного іміджу організації, а реклама має на меті переконливо інформувати аудиторію про продукт для його продажу. У цих контекстах дискурси постають як формальні стратегії досягнення

зазначених цілей, а комунікація є функціональним інструментом впливу на поведінку аудиторії.

Серед питань, пов'язаних з розробленням цієї проблеми, під час окреслення специфічних рис дискурсу, Г. Лоурі [Loury 1993, р. 430–440] у своїй роботі «Самоцензура в публічному дискурсі: теорія політичної коректності та пов'язаних феноменів» підкреслює важливу роль політичної коректності. Зокрема, дослідник зазначає, що інтелектуальний дискурс функціонує не лише як засіб комунікації, але й виступає інструментом регуляції суспільних норм, що виявляється через таке явище, як політична коректність.

У своїй праці «Що таке публічний дискурс?» К. Толлефсен акцентує увагу на тому, що процес публічного дискурсу є здебільшого «обережним, складним і повільним процесом» [Tollefsen 2009]. Дослідник підкреслює важливість розуміння концепції *публічного дискурсу*, особливо в умовах сучасних суспільних дискусій, де коментатори з обох сторін політичного спектра виявляють занепокоєння питаннями ввічливості. Автор досліджує взаємозв'язок між публічним дискурсом і нормами ввічливості, спрямовуючи зусилля на визначення механізмів їхньої взаємодії.

Дж. Дісеман [Diceman 2002] у роботі «Ідеальна технологія публічного дискурсу: методологія для критики технологій публічного дискурсу та новий дизайн оптимальної технології» зазначає, що свобода слова не гарантує обов'язкового прийняття або врахування всіх повідомлень, які потрапляють у дискурс. Учасники повинні мати змогу уникати певних повідомлень за власним бажанням. Свобода слова, за його словами, передбачає лише те, що ніхто не має бути обмежений у процесі долучення до дискурсу, що сприяє відкритості й плюралізму висловлювань

Дослідник підкреслює значущість *індивідуальної агентності* в межах дискурсу. Він аргументує, що, хоч свобода слова і сприяє проникненню різноманітних повідомлень у публічну сферу, усе ж учасники повинні мати

автономію, щоб вирішувати, чи взаємодіяти із цими повідомленнями, чи залишити їх поза увагою. Така змога відображає демократичний ідеал, за яким і слухачі, і промовці реалізують свої права на висловлювання та його вибір у межах дискурсу, формуючи тим самим його напрям і зміст.

Отже, зазначені характеристики окреслюють складну природу публічного дискурсу, де мовлення виступає водночас як засіб самовираження і як арена соціальної взаємодії та конфлікту.

На початку ХХІ ст. у сучасних наукових розвідках, що присвячені специфічним характеристикам та організації дискурсу як мовної одиниці, посилюється увага до його динамічного характеру та контекстуальної залежності.

Т. Хондеріх [Honderich 1995, р. 202] у «Оксфордському довіднику з філософії» посилається на концепцію Е. Бенвеніста, згідно з якою дискурс розглядається як мова, підлягає інтерпретації з урахуванням особистості мовця, його просторово-часових умов та інших змінних, які визначають локалізований контекст висловлювання. Такий підхід підкреслює, що дискурс не є статичним явищем, а, навпаки, постійно змінюється під впливом обставин.

Отже, ідея узгоджується із сучаснішими розвідками, які підкреслюють значущість особових займенників (зокрема «я» та «ти»), дейктичних маркерів місця («тут», «там» тощо) та часу («тепер», «сьогодні», «минулого тижня»), що допомагають структурувати й організовувати дискурс.

Як відповідно до поглядів Е. Бенвеніста [Бенвенист 1974], так і в сучасних наукових пошуках, на які посилається Т. Хондеріх, дискурс постає не просто сукупністю речень, а як складний феномен, що організовується навколо контекстуальних змінних та комунікативних цілей співрозмовника.

Пропонуємо схему, яка ілюструє структуру мовного дискурсу та його організацію на різних рівнях – від фраз до речень і параграфів, де кожен

рівень залежить від структурних елементів, які з'єднують їх між собою. Це дає змогу аналізувати, у який спосіб комунікація відбувається на різних рівнях мовленнєвої організації.

Рівні організації дискурсу

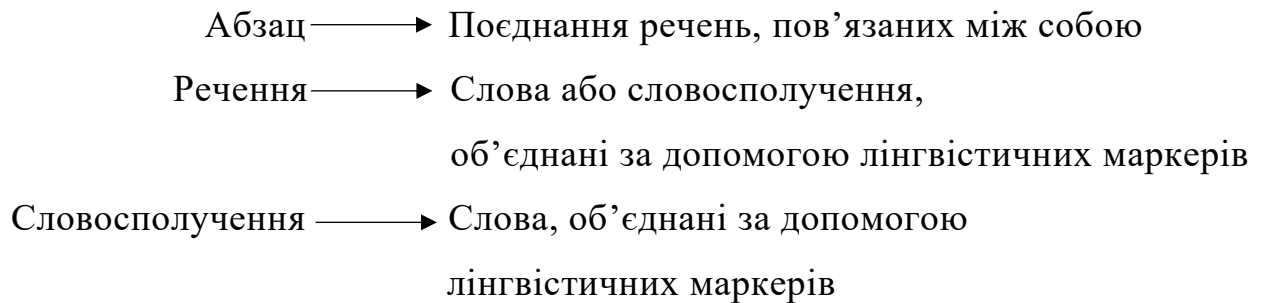

Рис. 3.1. Схема структури мовного дискурсу

Питання організації дискурсу та його структур тісно пов'язане із сучасними підходами до аналізу дискурсу. Ці підходи набули популярності на початку ХХІ ст. та привертають увагу дослідників, які пропонують поділ на послідовності як одну з можливих форм його структуризації. У своїй праці «Послідовність і ієрархія в організації дискурсу» П. Столл [Stoll 1996, р. 119–131] зауважує, що аналіз дискурсу розвивався у кількох напрямках. Більшість досліджень були зосереджені на писемних дискурсах, а методології їхнього аналізу – адаптовані для усної інтерактивної комунікації.

Послідовності в дискурсі, якщо розглядати їх як аналітичний метод структурування, визначені певними правилами. Як зазначає П. Столл, ці правила регламентують певні дії, доступні учасникам розмови та адресатові в конкретний момент [Stoll 1996, р. 119–131].

Лінійна структура дискурсу знаходить своє відображення в аналізі розмови, зокрема через такі поняття, як *суміжна пара*, *послідовна імплікативність*, *умовна релевантність* та *організація переваг*. Ці терміни створюють основу для опису перспективного характеру дискурсу, де кожен крок учасника залежить від попередніх дій та впливає на подальший розвиток комунікативної взаємодії. Підхід дає змогу глибше

зрозуміти не лише структуру дискурсу, але й механізми соціальної взаємодії, де правила послідовності забезпечують когерентність та передбачуваність мовного обміну. Завдяки цим принципам учасники можуть краще орієнтуватися в комунікативному процесі, що сприяє ефективнішому передаванню інформації та взаєморозумінню.

Пропонуємо схему, яка демонструє структуровану організацію дискурсу, розділеного на окремі *дискурсивні послідовності, що позначені дискурсивними маркерами*. Ця лінійна прогресія свідчить про те, що кожна дискурсивна послідовність представляє певну одиницю думки або взаємодії, а дискурсивні маркери діють як елементи переходу або з'єднувачі, які вказують на зміни між цими послідовностями. Відповідно схема ілюструє, як дискурс упорядковується, забезпечуючи ясність і послідовність у комунікації.

Представимо розширену версію схеми: дискурсивна послідовність 1 → дискурсивний маркер 1 → дискурсивна послідовність 2 → дискурсивний маркер 2 → дискурсивна послідовність 3 → дискурсивний маркер 3 → дискурсивна послідовність 4 → дискурсивний маркер 4 → дискурсивна послідовність 5 → дискурсивний маркер 5 → дискурсивна послідовність 6 → дискурсивний маркер 6 → дискурсивна послідовність.

Відзначимо, що *дискурсивні послідовності* являють собою структурні компоненти дискурсу, кожна з яких виконує певну функцію, наприклад, висловлювання аргументу, подання ключової точки в наративі або черговість реплік у розмові. Незважаючи на те, що послідовності є інтегрованими частинами загального дискурсу, їх можна аналізувати окремо для глибшого розуміння внеску в загальну когерентність та зміст комунікації.

Отже, послідовності слугують фундаментальними одиницями, що формують дискурсивну динаміку, даючи змогу відстежувати розвиток думки або взаємодії між учасниками розмови.

Крім того, у структуризації дискурсу важливу роль відіграють дискурсивні маркери. Це мовні елементи, такі як *однак, тому, тим часом, з іншого боку* тощо, які допомагають керувати потоком дискурсу. Вони сигналізують про переходи, контрасти або продовження та дають змогу аудиторії стежити за логічною або риторичною структурою розмови чи тексту. З урахуванням цього аналіз дискурсивних послідовностей та дискурсивних маркерів є потрібним для розуміння загальної організації дискурсу, його когерентності та функціонального спрямування.

Дискурси тісно пов'язані з лінгвістичними характеристиками як писемних, так і усних форм комунікації. Водночас візуальні дані, що стосуються дискурсів, не завжди потребують писемних форм. Розвідки дискурсу, що ґрунтуються на лінгвістичному матеріалі, зазвичай зосереджено на прагматичних і комунікативних аспектах.

У своїй роботі «Дослідження дискурсу» К. Вишневський [Wiśniewski 2006] зазначає, що досліджуване поняття, активно застосоване в сучасних наукових розвідках, має різноманітні, подекуди надзвичайно широкі значення. Для точного визначення аналізованого поняття важливо чітко окреслити його сутність.

К. Вишневський вказує, що слово *дискурс* походить від латинського «discursus», що означало *розмова* чи *промова*. Зазначимо, що в такому розумінні дискурс охоплює занадто широкий спектр людського життя. Однак у межах нашої роботи дискурс розглянуто лише в контексті лінгвістичних досліджень, зокрема прикладної лінгвістики. Цей підхід дає змогу систематичніше аналізувати дискурсивні практики та їхні функції в мовленнєвій взаємодії.

У сучасних дослідженнях дискурсу акцент дедалі більше зміщується з художньої літератури на прикладні жанри, які відповідають потребам академічного та професійного середовища. С. Мак Дональд [MacDonald 2002, р. 618–638] у своїй праці «Стили прози, жанри та рівні аналізу» зазначає, що дослідження дискурсу все частіше оминають увагою

літературний стиль, оскільки їхня основна мета полягає у вдосконаленні навичок нових авторів в академічних, професійних або прикладних жанрах. Зосередження на простих, не художніх текстах відображає прагматичний підхід до аналізу дискурсу, де ключовими є не стилістичні тонкощі, а комунікативна ефективність і практичне значення текстів. Отже, дискурсивні розвідки сфокусовані переважно на прикладних текстах, що мають практичне значення.

Особливим джерелом для дискурсивного аналізу, що поєднує риси індивідуального і соціокультурного мовлення, постають щоденникові записи О. Гончара, систематизовані у тритомному виданні. Ці тексти становлять собою унікальний мовний світ із взірцевою, естетично досконалою українською мовою, аналіз якої дозволяє не лише зануритися в глибинні площини виражального потенціалу українського слова, а й простежити особливості ідіостилю письменника в усіх його семантичних, стилістичних та прагматичних проявах [Попова 2023; Гончар 2002; Гончар 2008а; Гончар 2008б].

Епістолярій, завдяки жанровій різноманітності та специфічним мовним характеристикам, займає важливе місце в наукових пошуках. До епістолярних текстів належать листи, щоденникові записи, телеграми, записки, вітальні листівки, подарункові написи, інтернет-листи та SMS-повідомлення, які об'єднані спільними ознаками: конкретною адресацією, діалогічністю, поєднанням усномовних і книжних конструкцій, довільною синтаксичною організацією та конвенційністю. Ці тексти є виразними прикладами жанрів, що реалізують специфічні мовні засоби на лексичному, фразеологічному та синтаксичному рівнях, що дозволяє розглядати епістолярій як окремий функціональний стиль. Він виступає важливою мовною одиницею з особливостями комунікативної організації та лінгвістичної реалізації [Попова 2024].

Варто звернути увагу на розвідки Е. Бартон [Barton 2002, p. 575–594], яка розглядає *мовні конвенції* як важливий елемент організації дискурсу.

Дослідниця зазначає, що мовні конвенції можуть варіюватися від незначних, специфічних лінгвістичних маркерів, наприклад, такого як використання зворотних сигналів, до розгорнутіших текстових фрагментів.

Зокрема, мовні конвенції формують як індивідуальні, так і колективні моделі комунікації, що можуть бути як свідомо модифікованими для конкретних ситуацій, так й автоматично дотримуваними відповідно до звичних норм спільноти.

Отже, на початку ХХІ ст. дослідники дедалі частіше звертаються до вивчення специфічних характеристик дискурсу, фокусуючись на організації тексту як цілісної мовної одиниці. Різні типи дискурсу, як писемний, так і усний, аналізують крізь призму таких специфічних структур, як послідовності та мовні конвенції. Це сприяє глибшому розумінню не лише механізмів організації дискурсу, але й способів структурування комунікативних дій у різних мовленнєвих спільнотах. Такий підхід ураховує, що дискурс організується за певними послідовностями, кожна з яких представляє завершену одиницю думки чи комунікативного акту, а дискурсивні маркери відіграють роль елементів, які сигналізують про переходи, контрасти або логічні продовження.

Висновки до розділу III

У результаті наукових пошуків, використовуючи актуалістичний метод, ми зазначили ключові напрями розвитку дискурсивного аналізу в сучасному мовознавстві, зокрема його місце та значення в лінгвістичних розвідках початку ХХІ ст.

Здійснений у розділі огляд літератури показав, що проблемою дискурсу цікавилася низка мовознавців у межах різних підходів, зокрема формального та функціонального, когнітивного й прагматичного, а також сучасних напрямів критичного дискурсивного аналізу тощо (Р. Водак, Ю. Габермас, Т. А. ван Дейк, Г. Кресс, А. Маколкін, Дж. Фіске, Р. Ходж, Є. К. Бистрицький,

С. Д. Павличко, П. О. Селігей, Н. Ф. Непийвода, Н. І. Сукаленко, Г. Г. Почепцов, Л. Філіпс та Р. Йоргенсен, М. Фуко Д. Шифрін, І. С. Шевченко, М. Стаббс, Р. Барт, А. Музольф, А. С. Грессер, Ф. Косутта, М. де Бреттон Платтс, Л. Поланьї, С. Ремко, Р. Амоссі, П. Сент-П'єр, У. Чейф, Т. Гівон, У. Лабов, В. Дресслер, Н. Феркло, Е. Бенвеніст, Д. Шиффрін, Е. Гоффман, Д. Остін, Дж. Сьорль, Р. Водак, Дж. Лакофф, П. Грайс, Р. Якобсон, Л. Альтюссер, К. Бейлі, Ф. А. Гаасе, Г. Лоурі, К. Толлефсен, Дж. Дісеман, Т. Хондеріх, П. Столл та ін.).

Особливо важливо, що актуалістичний метод дав змогу не лише простежити розвиток методів і теорій дискурсивного аналізу, але й глибше зрозуміти еволюцію цього напрямку в контексті соціокультурних та історичних змін. Завдяки порівнянню різних етапів розвитку дискурсу цей підхід відкриває можливості для аналізу впливу суспільних та ідеологічних чинників на формування дискурсивних практик, що сприяло комплекснішому вивченню взаємозв'язку мовних явищ із ширшими культурно-історичними процесами. Основні досягнення в дослідженні дискурсу початку ХХІ ст. полягають у становленні дискурсивного аналізу як самостійної лінгвістичної дисципліни, розвитку методів і сучасних напрямів критичного дискурсивного аналізу. Окрім традиційного розуміння дискурсу, сформувалося розширене бачення, яке охоплює його гетерогенність і роль у новітніх парадигмах мовознавства ХХІ ст. Систематизувавши концепції репрезентації дискурсу та його специфічні характеристики як мовної одиниці, ми простежили історичну варіативність форм дискурсу з порівнянням різних підходів до його аналізу.

Дискурс як академічна галузь досліджень охоплює низку дисциплін, серед них філософія, риторика та логіка є найдавнішими. У ХХІ ст. дослідження дискурсу стали галуззю академічних досліджень, побудованою на традиційних дисциплінах, а також на когнітивній науці, лінгвістиці та соціальних науках. У різних дисциплінах дискурс набуває специфічних значень, причому кожна з них пропонує унікальні підходи до

його аналізу, що формують окремі теоретичні та методологічні межі. Окрім традиційного історичного розвитку поняття дискурсу як історично змінюваного концепту видаються важливими функціональні аспекти дискурсу та його елементи. Дискурс функціонує не лише як змінюваний історичний концепт, але і як динамічний інструмент соціальної та когнітивної взаємодії.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що **теорія репрезентації дискурсу** ґрунтується на аналізі зв'язку між мовою та соціальною реальністю, дослідженні механізмів формування уявлень про світ через мовлення та тексти. Мова не лише відображає, а й конструює суспільні відносини, ідентичність, знання та владу, що допомагає зрозуміти вплив історичних змін на способи репрезентації та інтерпретації дискурсу. Крім того, дослідження дискурсу охоплює **лінгвістичні парадигми**, кожна з яких пропонує унікальні методи та підходи до аналізу мови та охоплює структуру мови, її функції та *паттерни* використання, а також соціальні та культурні контексти комунікації. Лінгвоісторіографічний підхід дає змогу виявити, у який спосіб різні лінгвістичні парадигми (структуралізм, постструктуралізм, прагматика) допомагають в аналізі дискурсу. Порівняння парадигм уможливорює виокремлення ключових змін у розумінні дискурсу та його функцій у комунікації. **Дискурсивний аналіз** охоплює такі *елементи*, як структура тексту, лексика, граматика, а також прагматичні аспекти, зокрема наміри спікера, контекст та процес інтерпретації. Основними категоріями дискурсивного аналізу виступають жанр, інтертекстуальність, наративність, ідентичність та владні відносини. За допомогою методу актуалізму встановлюють категорії, які залишаються сталими, а також ті, які адаптуються залежно від контексту та історичних обставин.

Відзначимо, що **методи дискурсивного аналізу** варіюються від лінгвістичного аналізу текстів до міждисциплінарних підходів, пов'язаних із риторикою, комунікацією та медіазасобами. Вони охоплюють як мікрорівень (аналіз окремих мовних одиниць), так і макрорівень (аналіз соціальних структур і процесів). Використання актуалістичного методу дало змогу

простежити розвиток дискурсивного аналізу від класичних риторичних прийомів до сучасних мультимодальних та когнітивних підходів, що вможливило розуміння, які методи залишаються актуальними. **Сучасні напрями критичного дискурсивного аналізу** зосереджені на вивченні соціальних проблем і політичних питань через аналіз мови. Вони досліджують, як тексти та мова відтворюють, легітимізують або дають виклик владі і її домінуванню в суспільстві. Порівняння сучасних напрямів з історичними витоками демонструє еволюцію критичного дискурс-аналізу від класичної риторики до сучасних теорій, зокрема впливи фемінізму й постколоніалізму та допомагає розуміти політичні й соціальні мотиви, які лежать в основі сучасних критичних підходів.

Отримані результати наукових розвідок також свідчать про те, що **передумови виникнення дискурсивного аналізу** як лінгвістичної дисципліни формуються під впливом класичної риторики, текстової лінгвістики, соціолінгвістики, прикладної лінгвістики та прагматики. Дисципліна розвивалася через вивчення різних типів текстів та дискурсів у різних соціальних контекстах. Лінгвоісторіографічний підхід виявляє ключові етапи в розвитку дискурсивного аналізу як наукової галузі, починаючи від класичної риторики до структурного аналізу, а також сучасних когнітивних і соціальних підходів. Це дає змогу простежити, як змінювалося розуміння дискурсу та його ролі в комунікації.

Прагматичний підхід в мовознавстві, який став предметом численних досліджень науковців, зосереджений на тому, як контекст і взаємодія між учасниками комунікації впливають на значення висловлювань. Він урахує як мовні форми, так і соціальні, культурні та психологічні чинники, що впливають на використання та розуміння мови. Використання методу актуалізму дало змогу простежити еволюцію прагматичного підходу до дискурсу, а саме від класичних теорій мовних актів до сучасних когнітивних і соціальних моделей. Окрім того, лінгвоісторіографічний аспект дослідження вможливорює розуміння інтегрування прагматики з іншими дисциплінами та

впливає на сучасні розвідки дискурсу, який розглядають як багатогранне явище, що охоплює як структурні, так і функціональні аспекти. **Формальний підхід** фокусується на структурі мовлення, за якого аналізують граматичні, лексичні та синтаксичні особливості текстів. У зазначеному підході застосовують методи структурного аналізу, вивчаючи формальні характеристики дискурсу, такі як *когезія, когерентність, текстова структура*. Важливими аспектами є виявлення моделей побудови речень, використання граматичних правил та лексичних засобів для створення зв'язного тексту. **Функціональний підхід** розглядає дискурс з погляду його використання та значення в комунікативних ситуаціях.

Ми орієнтувались на аналіз використання дискурсу в різних соціальних, культурних та комунікативних ситуаціях. Наші наукові розвідки підтвердили, що важливим аспектом є вивчення мовних ресурсів, які слугують для вираження намірів, переконань, аргументації та досягнення комунікативних цілей.

Прагматичні аспекти дискурсу, а саме мовні акти, контекстуальні значення та інтеракційні стратегії, відіграють важливу роль у його формуванні. Поєднання підходів дає змогу глибше зрозуміти дискурс як комплексне явище. Формальний аналіз забезпечує базу для розуміння структури мовлення, тоді як функціональний підхід додає розуміння того, як ці структури використовують на практиці. Використання формального та функціонального аналізу допомагає у вивченні різних жанрів дискурсу, від наукових та технічних текстів до медійних, політичних та повсякденних комунікацій. Дискурс охоплює більше, ніж просто сукупність речень, і є важливим інструментом соціальної взаємодії та впливу.

Сучасні підходи до аналізу дискурсу зосереджені на його **специфічних характеристиках**, таких як **когерентність, інтерактивність, контекстуальність**, а також на **динамічній природі дискурсу**. **Гетерогенність дискурсу** відкриває нові можливості для дослідження та розуміння складних комунікативних процесів. Розширення поля

дискурсивного аналізу, яке базується на принципах гетерогенності, дає змогу глибше дослідити соціальні динаміки, культурні відмінності та зміни в комунікації. Наше дослідження підкреслює важливість соціальних норм у процесі комунікації. Специфічні риси дискурсу визначені як особливості, які характеризують спосіб використання мови в конкретних ситуаціях. Наприклад, структура та використання дискурсивних маркерів мають істотне значення для аналізу публічних дискурсів та їхньої ролі у формуванні соціальної взаємодії. Вони впливають на те, як повідомлення сприймають, інтерпретують та оцінюють учасники комунікації, що, своєю чергою, формує соціальні відносини та впливає на динаміку влади в суспільстві. Отже, розуміння специфіки дискурсу є критично важливим для аналізу соціальних процесів і взаємодій у різних контекстах. Сучасні дослідження дискурсу підкреслюють його комплексність і роль у формуванні соціальних реалій. Дискурс розглядають як багаторівневу комунікативну одиницю, яка інтегрує соціокультурні контексти й відображає взаємозв'язок між мовою, владою та ідеологією. Крім когерентності та інтерактивності, важливими аспектами дискурсу є його інтертекстуальність та здатність регулювати суспільні норми, наприклад, через політичну коректність. Цей аналіз дає змогу поглибити розуміння мови як інструменту соціальної взаємодії.

Отже, дискурс постає як складне комунікативне явище, що постійно змінюється, відображаючи еволюцію соціокультурних контекстів та мовних практик. Системний характер цих історичних змін свідчить про глибокий зв'язок між мовою і соціумом. У сучасному мовознавстві принципи актуалістичного методу залишаються провідними для виявлення різноманіття форм та жанрів дискурсу. Це підкреслює важливість застосування міждисциплінарних підходів та гнучких аналітичних меж у дослідженні дискурсу, що дає змогу глибше зрозуміти його багатогранність у різних соціальних і культурних контекстах. Вивчення дискурсу є не лише теоретично важливим, але й практично потрібним для аналізу сучасних комунікаційних практик.

ВИСНОВКИ

Проаналізовані студії охоплюють найважливіші загальні положення теорії пізнання, теоретико-методологічні засади дослідження дискурсу у зв'язку із принципом історизму та актуалістичним методом загалом, підкреслюють міждисциплінарний характер дискурсу, що впливає на різні галузі гуманітарних наук та видається важливим для аналізу комунікативної інтеракції в дискурсі та його ролі в сучасній лінгвістиці.

Розглянута в лінгвоісторіографічному аспекті сукупність наукових розвідок основних характеристик дискурсу, авторами яких є мовознавці кінця XX – початку XXI ст., зумовила такі висновки. Погляди на проблеми дискурсу в історії мовознавства змінювалися. Реконструкція підходів до дискурсу в XX ст. дає змогу простежити розвиток основних концепцій і теорій. На межі XX – XXI ст. мовознавці акцентують увагу на взаємодії мови та контексту, яка визначає характер висловлювань, їхню функцію та значення. Дискурс розглядають як **процес комунікації**, де важливу роль відіграють соціальні структури, що впливають на створення та інтерпретацію значень. Це, зокрема, стосується робіт Т. А. ван Дейка та Н. Феркло, які підкреслюють взаємозв'язок дискурсу й соціальної влади. Вплив на їхні погляди мали ідеї Ф. де Сосюра і М. Фуко про мову, владу та знання. За теорією мовленнєвих актів Дж. Остіна та Дж. Сьорля дискурс розуміють як **сукупність мовленнєвих дій**, що виконуються в межах соціальної взаємодії. Дж. Сьорль розробив класифікацію мовленнєвих актів, яка допомагає зрозуміти комунікативні функції висловлювань. Ці підходи виникли під впливом прагматизму та емпіричних досліджень комунікації. Представники когнітивної лінгвістики Дж. Лакофф і М. Джонсон підкреслюють важливість **ментальних процесів** у формуванні дискурсу, де значну роль відіграють концептуальні моделі та метафори. Їхні дослідження ґрунтуються на когнітивних науках і дослідженнях мислення. Ще одним важливим підходом є розгляд дискурсу як **тексту та взаємодії**, який був досліджений Ю. Габермасом. Він розробив **теорію раціональної аргументації**, яка

аналізує вплив мовленнєвих конструкцій на реципієнта та його переконання. Їхні ідеї ґрунтуються на риторичних і прагматичних традиціях. Е. Лакло і Ш. Муфф аналізують дискурс як **засіб формування соціальних практик та політичних ідеологій**. Дискурс формує соціальну реальність, зазначені ідеї виникли під впливом постструктуралістських підходів.

Аналізуючи підходи до вивчення дискурсу відзначимо тезу про те, що досліджуване поняття потрібно розглядати не лише як текст, але як і комунікативну подію. На матеріалі наукових розвідок другої половини XX – початку XXI ст. сформульовано такі основні завдання дискурсології, як систематизація різних підходів до визначення дискурсу; аналіз взаємозв'язку дискурсу та мовленнєвої діяльності; дослідження прагматичних аспектів дискурсу.

В процесі наукових розвідок лінгвісти кінця XX – початку XXI ст. висунули низку ідей, що зберегли свою значущість та стали фундаментом сучасної лінгвістики. Важливі кроки, здійснені в напрямі формування дискурсивного аналізу, розвиток методологій дослідження текстуального та комунікативного дискурсу зумовлюють потребу в підкресленні значення когнітивного та прагматичного підходів до дискурсивного аналізу.

Серед основних підходів до дослідження дискурсу цього періоду варто також виділити кілька ключових. Основу **структуралістського підходу** до дискурсу заклав Ф. де Сосюр, який уважав мову системою знаків, що функціонує в соціальному контексті. Дискурс виступає не просто текстом, а системою правил і моделей, за якими будується комунікація. **Постструктуралістський підхід** пов'язаний з роботами М. Фуко, який уважав дискурс не просто системою мовних знаків, а засобом влади та контролю в суспільстві. Дискурси формують знання та соціальні практики, створюючи норми та певні обмеження під час комунікації. М. Фуко заклав основи сучасного розуміння взаємозв'язку мови та влади. **Прагматичний підхід** до дискурсу був закладений Дж. Остіном і Дж. Сьорлем через теорію мовленнєвих актів. Дискурс у цьому значенні розглядають як сукупність

мовленнєвих дій, що спрямовані на виконання соціальних функцій. За **когнітивного підходу**, представленого Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, дискурс розглядають як відображення когнітивних процесів, зокрема концептуальних метафор та категоризацій, через які люди розуміють і структурують світ. Дискурси конструюються на основі цих когнітивних схем, що впливають на те, як ми сприймаємо інформацію і реагуємо на неї. Методологія когнітивної лінгвістики охоплює аналіз метафор, фреймів та концептуальних моделей, що дають змогу розкрити глибинні ментальні структури, які формують дискурсивні практики.

Початково науковці звертали увагу на формальні аспекти мовленнєвої діяльності. Дослідники, що керувалися **формальним підходом**, досліджували переважно фонетику та морфологію, на основі чого були розвинені формальні методи аналізу: дистрибутивний, комунікаційний, опозиційний (Н. Чомскі, Л. Теньєр). Особливо значущим було формування трансформаційної «породжувальної граматики». Із часом виникла потреба розглядати мовлення в контексті його функціонування в суспільстві. Це вможливило появу **функціонального підходу**, що акцентує увагу на соціокультурних контекстах використання мови.

Мовні варіації, на думку В. Лабова та інших соціолінгвістів, відображають соціальну ідентичність та належність до певної спільноти. Ю. Крістева ввела концепт інтертекстуальності, який акцентує увагу на взаємозв'язку різних текстів і дискурсів. Ці твердження зберігають свою значущість у сучасних дослідженнях, оскільки мова не існує ізольовано, а завжди взаємодіє з іншими текстами та контекстами. Сучасне мовознавство використовує комплексний підхід до вивчення дискурсу. Це мультидисциплінарне твердження про потребу дослідження мови в різних контекстах і з різних поглядів стало важливим орієнтиром для сучасних науковців.

Теоретико-методологічні засади вивчення дискурсу охоплюють аналіз таких феноменів, як інтерактивність дискурсу та його типологія і категорії.

Результати дослідження засвідчують потребу в аналізі взаємодії тексту, мовлення та ситуації як цілісної комунікативної події. На прикладі наукових підходів встановлено зростання інтересу до дискурсу як окремої мовної одиниці в кінці XX ст.; посилення ролі прагматичних і семіотичних аспектів.

У дисертації з'ясовано особливості виникнення і формування актуалістичного методу та принципу дискурсивного аналізу. Дискурс є центральною одиницею мовної взаємодії, і його характеристики мають бути досліджені в контексті розвитку мовознавчих теорій.

Розвиток дискурсивного аналізу значною мірою зумовлений впливом соціальних, когнітивних та культурних підходів до дослідження мови. Ці підходи спонукали лінгвістів досліджувати не лише структурні аспекти мовлення, але й функціональні аспекти комунікації в реальних життєвих умовах. У межах цього дослідження мову стали розглядати як соціально значуще явище, яке формується під впливом контексту, владних відносин, когнітивних процесів та культурних норм. **Передумовами розвитку дискурсивного аналізу виступають критика структурного підходу до мовлення**, де лінгвісти почали шукати нові способи, які б могли пояснити не лише внутрішню структуру мови, але і її функції в реальних соціальних і комунікативних умовах; *соціолінгвістичні дослідження*, які спрямували увагу дослідників на аналіз мови в її соціальному контексті; *міждисциплінарний підхід*, а саме розвиток когнітивної психології, соціології, антропології та філософії розширили розуміння того, як мова не лише відображає, але й формує соціальні структури, владні відносини та ідеології, що вплинуло на формування дискурсивного аналізу; *теорія мовленнєвих актів*, яка відкрила нові перспективи для дослідження впливу мови на соціальну реальність, що стало основою для подальшого розвитку дискурсивного аналізу і, своєю чергою, дало змогу розширити уявлення про мову як соціальний і когнітивний феномен. Основні значення дискурсивного аналізу охоплюють дослідження взаємозв'язку мови та влади, аналіз комунікативної взаємодії, вивчення когнітивних процесів, розуміння культурної специфіки комунікації.

Актуалістичний метод дав змогу глибше зрозуміти еволюцію дискурсу та його вплив на соціальну й політичну динаміку. Перехід від формальної лінгвістики до контекстуального підходу спонукав розвиток аналізу дискурсу, який стали розглядати як не просто структуру висловлювань, але і як соціокультурний феномен, що впливає на соціальні взаємодії та реальність.

Дискурсивний аналіз пройшов кілька ключових етапів розвитку, починаючи зі структуралістського підходу, за якого дискурс розглядали як мовленнєву проєкцію мови з акцентом на аналізі лінгвістичних одиниць. У другій половині XX ст. актуалізувалися антропоцентричні підходи, які зосереджувалися на соціальній функції мови та на впливі дискурсу на суспільство. В останні десятиліття з'явився *критичний дискурсивний аналіз*, що ставить у центр уваги владні відносини, ідеологію та соціальну асиметрію в комунікативних практиках. Еволюція дискурсивного аналізу демонструє постійне розширення його методологічного підходу, інтеграцію нових дисциплін і напрямів досліджень. **Критичний дискурсивний аналіз** відіграє важливу роль у дослідженні мовних і комунікативних процесів, акцентуючи увагу на аналізі владних структур та ідеологічних впливів у дискурсивних практиках. Отже, еволюція дискурсивного аналізу відкриває нові перспективи для дослідження комунікативних практик, впливу мовлення на соціальні відносини, а також формування ідентичності в сучасному світі.

Новітні парадигми мовознавства активно інтегрують міждисциплінарні підходи з антропології, соціології, культурології та психології, що дає змогу розглядати дискурс як багатовимірне явище, яке охоплює мовні, соціальні та культурні аспекти комунікації.

Узагальнено основні положення досліджень дискурсу можна подати в такий спосіб: встановлено значення дискурсу як комунікативної одиниці; класифіковано типи дискурсу; визначено його категорійні та прагматичні особливості; висвітлено перспективи подальших досліджень; гетерогенність разом з теорією репрезентації дає змогу розширити межі наукових розвідок дискурсу.

Принципи історизму, причиновості, системності та загального зв'язку явищ, які лежать в основі актуалістичного методу, знаходять відображення і в сучасних дискурсивних дослідженнях. Вивчення дискурсу показало, що мова не лише структурує комунікацію, але й впливає на соціальні відносини та ідентичність, що є спільним як для методу актуалізму, так і дискурсивного аналізу.

Отже, є всі підстави зробити висновок: у студіях попередників дослідження дискурсу здійснено цінні для науки спроби виділити дискурс як окремий об'єкт лінгвістичного аналізу, що потребує глибшого вивчення в сучасному мовознавстві. Перспективи подальших лінгвоісторіографічних розвідок вбачаємо в поглибленому дослідженні дискурсивного аналізу з урахуванням сучасних тенденцій когнітивної та прагматичної лінгвістики в антропоцентричній науковій парадигмі. Також перспективним видається застосування дискурсивного аналізу для можливого переінтегрування в межах типологій дискурсів, для визначення нових синкретичних їхніх видів, для глибшого розуміння законів створення новітніх дискурсивних практик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамічева О. М. Теорія і практика молодограматизму в українському і російському мовознавстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Донецьк, 2005. 22 с.
2. Альчук М. П. Філософсько-правовий дискурс: історія і сучасність. *Вісник Львівського університету. Сер. Філософсько-політологічні студії*. Львів, 2013. Вип. 3. С. 7–13.
3. Андрейчук Н. І. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики: ідеологія і програми досліджень. *Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць*. Донецьк: ДонНУ, 2008. Вип. 17. С. 273–278.
4. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. 280 с.
5. Андрейчук Н. І. Одиниці дискурсу у різних програмах мовознавчих досліджень. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Дрогобич, 2014. № 1. С. 5–10.
6. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата. Известия АН СССР. Серия литературы и языка. М.: Наука, 1981. № 4. Т. 40. С. 356–367.
7. Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики. *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1985. Вып. 16. С. 3–43.
8. Арутюнова Н. Д. Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990. С. 136 –137.
9. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербур. ун-та, 1999. 444 с.
10. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М.: Прогресс, 1989. 616 с.
11. Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1979. 424 с.

12. Бацевич Ф. С. Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу. *Вісник Нац. ун-ту «Львів. політ». Серія «Проблеми української термінології»*. 2002. № 453. С. 30–34.
13. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. Київ: Академія, 2004. 344 с.
14. Бацевич Ф. С. Дискурсивна прагматика: проблемне поле, дослідницька одиниця. *Studia linguistica: зб. наук, праць каф. заг. мовознавства Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка*. К, 2008. Вип. 1. С. 4–10.
15. Бацевич Ф. С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 29–37.
16. Безугла Л. Р., Бондаренко Є. В., Донець П. М., Мартинюк А. П., Морозова О. І., Пасинок В. Г., Піхтовнікова Л. С., Солощук Л. В., Фролова І. Є., Швачко С. О., Шевченко І. С. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: монографія / Під заг. ред. Шевченко І. С. Монографія. Харків: Константа, 2005. 356 с.
17. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Под ред. Ю. С. Степанова. М.: Прогресс, 1974. 448 с.
18. Берлінський Ю. В. Лінгвістичні відмінності професійного та непрофесійного дискурсу. *Collection of scientific works Visnyk of Zaporizhzhya National University Philological Sciences*. Р. 21–26.
19. Бехта Т. О. Текст і дискурс у новітніх парадигмах лінгвістичних знань. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69). № 4, Ч. 2. С. 18–22. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4_2019/part_2/4-2_2019.pdf (дата звернення: 10.02.2024).
20. Бистрицький Є. Демократія і публічний дискурс. *Філософська думка*. 2019. № 6. С. 46–63.
21. Біличенко О. Л. Дискурс як механізм актуалізації інформаційних і комунікаційних аспектів літератури. *Актуальні проблеми методології та*

- історіографії мовознавства: матеріали науково-практичної Інтернет конференції. Слов'янськ : ДДПУ, 2016. С. 11–15.*
22. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию. М. : Изд-во АН СССР, 1963. Т. 1. 384 с.; Т. 2. 391 с.
 23. Бондаренко Е. В. Дискурс как объект когнитивной лингвистики. *Записки з романо-германської філології*. 2013. Вип. 1 (30). С. 25–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zrgf_2013_1_6 (дата звернення: 25.01.2023).
 24. Борботько В. Г. Элементы теории дискурса. Грозный: ЧИГУ, 1981. 113 с.
 25. Борисов В. А. Лінгвокомунікативний аспект українського мовознавчого дискурсу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01/ Харківськ. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2011. 23 с.
 26. Бурбело В. Б. Художній дискурс в історії французької мови та культури IX–XVIII ст.: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.05 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1999. 32 с.
 27. Бурковська О. Й. Теорія односкладного речення в європейській лінгвістиці XIX – початку XXI століть: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15/ Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, Одеса, 2017. 20 с.
 28. Валгина Н. С. Теория текста: учеб. пособ. М.: Логос, 2003. 280 с.
 29. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация: сб. работ / ред. В. И. Герасимова; пер. с англ.: В. В. Петров. М.: Прогресс, 1989. 312 с.
 30. Ван Дейк Т. А. Дискурс и власть: репрезентация доминирования в языке и коммуникации: пер. с англ. М.: Либроком, 2013. 344 с.
 31. Вітгенштайн Л. Філософські дослідження. Tractatus logico-philosophicus. Філософські дослідження/ пер. з нім. Є. Попович. Київ: Основи, 1995. 311 с.
 32. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М.: Наука, 1963. 187 с.
 33. Выготский Л. С. Мышление и речь: сборник. Москва: Лабиринт, 1996. 414 с.

34. Воробйова О. П. Текстові категорії і фактор адресата. Київ: Вища школа, 1993. 200 с.
35. Габермас Ю. Хабермас. Комунікативна дія і дискурс. Першоджерела комунікативної філософії/ пер. з нім. Л. Ситниченко. К.: Либідь, 1996. С.84–91.
36. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. Київ: Лібра, 1999. 488 с.
37. Гайданка Д. В. Дискурс в кіноракурсі новітніх парадигм: особливості й типологія. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2015 № 16. С. 99–101.
38. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования (Лингвистическое наследие XX века). М. : КомКнига, 2007. 144 с.
39. Герасимов И. Г. Структура научного исследования и философский анализ познавательной деятельности в науке. М.: Мысль, 1985. 215 с.
40. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура. *Мовознавство*. 2010. № 6. С. 32–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MoZn_2010_6_5 (дата звернення: 04.10.2022).
41. Глущенко В. А. Онтологічний, операційний і телеологічний компоненти лінгвістичного методу. *Славістичні студії: етнолінгвістика і міжкультурна комунікація*. Люблін: Вид-во Католицького Люблінського унту Іоанна Павла II, 2018. С 281–296.
42. Глущенко В. А. Порівняльно-історичний метод в українському та російському мовознавстві XIX ст. 30-х рр. XX ст.: монографія. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 255 с.
43. Глущенко В. А. Принципи дослідження у структурі порівняльно-історичного методу. *Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство: зб. наукових праць до 90-річчя з дня народження*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. С. 27–32.

44. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. 20-і рр. XX ст.): монографія. Донецьк: НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1998. 221 с.
45. Глущенко В. А. Про онтологічний компонент лінгвістичного методу. *Життя у слові: зб. наукових праць на пошану академіка В. М. Русанівського*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 454–458.
46. Глущенко В. А. Структура лінгвістичного методу: гомогенні й гетерогенні концепції. *Studia Philologica*. Київ, 2014. Вип. 3. С. 5–10.
47. Глущенко В. А., Роман В. В., Руденко М. Ю. До питання про актуалістичний метод як метод студій із лінгвістичної історіографії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2020. № 45. Т. 1. С. 90–93.
48. Глущенко В. А., Тищенко К. А. До питання про методологію досліджень А. Ю. Кримського з історії української мови. *Наукові праці: науковий журнал. Філологія. Мовознавство*. Миколаїв, 2017. Т. 294. Вип. 282. С. 19–23.
49. Глущенко В. А., Тищенко К. А. Методологія сучасних досліджень: порівняльно-історичний метод. *Development of philological sciences in countries of the European Union taking into account the challenges of XXI century: collective monograph*. Lublin: Baltija Publishing, 2018. Р. 106–127.
50. Глущенко В. А. Принципи й підходи у структурі порівняльно-історичного методу. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського*. 2023. № 36. С. 70–82.
51. Гнатишак Г. Т. Проблема дискурсивної етики у філософії Юргена Габермаса. *Вісник Черкаського університету. Серія Філософія (№ 109)*. 2010. С. 140–147.

52. Голікова Н. С. Мислеобраз «місто» в художньо-персонажному дискурсі Валер'яна Підмогильного. *Культура слова*. Випуск 94. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2021. С. 46–56.
53. Голікова Н. С. Мислеобраз «жінка» в інтерсеміотичному просторі художнього дискурсу П. Загребельного. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. Збірник наукових праць. Випуск 61*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023а. С. 45–48.
54. Голікова Н. С. Концептуалізація локального простору Києва в мові художньої прози ХХ століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»: науковий журнал*. Острог: Вид-во НаУОА, 2023б. Вип. 17(85). С. 267–270.
55. Голікова Н. С. Концепти «добро» – «зло» в мовній картині світу Павла Загребельного. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. Збірник наукових праць. Випуск 66*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 45–48.
56. Голуб О. М. Лінгвістична спадщина П. О. Бузука в сучасному контексті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15/ Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2006. 22 с.
57. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т.: Т. 1 (1943–1967) / упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончара. К.: Веселка, 2002. 455 с.
58. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т.: Т. 2 (1968–1983) / упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончара. К.: Веселка, 2008а. 607 с.
59. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т.: Т. 3 (1984–1995) / упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончара. К.: Веселка, 2008б. 646 с.
60. Гудзь Н. О. Генезис поняття «дискурс» у сучасній лінгвістиці. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кропивницький, 2012. Ч. 2 (105). С. 442 – 445.

61. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. М: Прогресс, 1984. 397 с.
62. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985. 586 с.
63. Гурко О. В., Новікова О. В. Вербалізація концепту SUCCESS на матеріалі ділового дискурсу. *Вісник науки та освіти*. Вип. 4 (22). 2024. С. 118–130.
64. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. Вибрані твори. Київ: Юніверс, 2001. 288 с.
65. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Т. 1: Герменевтика I: Основи філософської герменевтики / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ: Юніверс, 2000. 464 с.
66. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Т. 2: Герменевтика II: Доповнення, показники. Вибрані статті. Київ: Юніверс, 2000. 478 с.
67. Демьянков, В. З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической переработке текста. Методы анализа текста Вып. 2. М., 1982. 288 с.
68. Демьянков В. З. Морфологическая интерпретация текста и ее моделирование. М: Издательство МГУ, 1994. 205 с.
69. Деррида Ж. О грамματοлогии. М.: Ad Marginem, 2000. 511с.
70. Дерріда Ж. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с. ISBN 966-531-128-X.
71. Дьячок Н. В. Основи теорії мовленнєвої номінації (на матеріалі номем з домінантою-словосполученням) : монографія / Наталя Василівна Дьячок; Дніпров. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро : Ліра, 2023. 225 с
72. Дяченко М. Д. Лінгвоісторичний аспект дефініції дискурсу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69) № 2 Ч. 2. С. 1–6.
73. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / пер. з англ. М. Гірняк. Львів: Літопис, 2004. 384 с.
74. Єрмоленко А. М. Дискурс в архітектоніці мовної прагматики. *Філософська думка*. 2016. № 4. С. 69–86.

75. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Ганжа А. М., Коць Т. А., Мех Н. Я., Сюта Г. М. Українська лінгвостилістика та культура мови на межі століть: полілог поколінь. *Українська мова*. Київ, 2016. № 4. С. 24–40.
76. Жаботинская С. А. Концептуальная метафора: процедура анализа для множественных данных. *Актуальні проблеми менталінгвістики: зб. статей за матеріалами VII Міжнар. конф. (Черкаси 28-29 квіт. 2011 р.)*. Черкаси: Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2011. С. 3–6.
77. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Нариси. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
78. Жихарєва О. Л. Проблема походження східнослов'янських мов у мовознавстві XIX ст. 20-х – 30-х р.р. XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. / Донецький національний ун-т. Донецьк, 2004. 22 с.
79. Загнітко А. П. Основи дискурсології: науково-навчальне видання. Донецьк: ДонНУ, 2008. 194 с.
80. Зайцева М. О., Артеменко Т. М., Липко І. П., Міщенко В. Я. Нариси з лінгвістичного аналізу дискурсу: до проблеми типології та характеристики: монографія. Харків: Бурун і К, 2014. 204 с.
81. Загребельний П. А. Твори в шести томах. Т. 6. Київ : «Дніпро», 1981. 560 с.
82. Засєкіна Л. В., Засєкін С. В. Психолінгвістична діагностика : навч. посіб. / Нац. ун-т ім. Лесі Українки, Луцьк : Вежа. 2008. 188 с.
83. Звегинцев В. А. Мысли о лингвистике. М.: Изд-во МГУ, 1996. 335 с.
84. Ігнат'єва С. Дискурсеми агресивності в українському щоденниковому дискурсі. *Лінгвістика: зб. наук. пр.* 2022. №2 (46) С.39–49.
85. Ігнат'єва С. Є., Цюп'як І. К. Лексичні засоби експресивізації у художніх текстах Володимира Винниченка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2023а. № 60, Т.1. С. 53–56.
86. Ігнат'єва С. Є., Цюп'як І. К. Особливості засобів мовної експресії у текстовій палітрі Володимира Винниченка: фонологічний рівень.

- Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023б. Вип. 66. Том 1. С. 154–158.
87. Ігнат'єва С. Є., Цюп'як І. К. Мовна експресивізація фразеологічних одиниць у художніх текстах Володимира Винниченка. *Lingvistic expressiveness of hraseological units in Volodymyr Vynnychenko's fiction*. Закарпатські філологічні студії: науковий збірник ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Видавничий дім «Гельветика», 2023в. Вип.29, Т.1 С. 53–58.
 88. Инфантова Г. Г. Реализация категории связности в устном тексте. Текст. Структура и семантика. Т. 1. М. : 2001. С. 54–62
 89. Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / пер. с англ. А. А. Киселева. Изд. 2-е, испр. Харьков: Гуманитарный Центр, 2008. С. 26.
 90. Кант І. Критика практичного розуму / пер. з нім. І. Бурковський. Київ: Юніверс, 2004. 240 с.
 91. Карасик В. И. О типах дискурса. Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 2002. С. 5–20.
 92. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: Гнозис, 2004. 390 с.
 93. Карат О. В. Діахронічні універсалії в лінгвістиці ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Одеса, 2015. 20 с.
 94. Карлинский А. Е. Понятие языковой общности и речевой нормы в связи с проблемой двуязычия. Мови європейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія. К.: Довіра, 1995. С. 111–125.
 95. Касавин И. Т. Текст. Дискурс. Контекст. Введение в социальную эпистемологию языка. М.: «Канон и РООН» Реабилитация, 2008. 544 с

96. Кісельова А. А. Фактор мови ЗМК у національній самоідентифікації. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 3. С. 84–89.
97. Кибрик А. А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе: дис. доктора филол. наук в виде научного доклада. М., 2003. 90 с.
98. Кибрик А. Е. Лингвистические постулаты. Механизмы вывода и обработки знаний в системах понимания языка. *Ученые записки Тартуского ун-та*. 1983. Вып. 621. С. 24–39.
99. Кифер Ф. О. О пресуппозициях. Новое в зарубежной лингвистике. М.: Прогресс, 1978. Вып. 8. С. 337–369.
100. Клець О. О. Проблема мовних союзів: лінгвоісторіографічний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2010. 22 с.
101. Ковалева К. Л. Интертекстуальность и аспекты ее изучения. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна*. 2013. Вип. 37. С. 140–143.
102. Ковалик І. І., Самійленко С. П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки. Київ: Вища школа, 1985. 215 с.
103. Ковальська Н. Питання типології дискурсу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика*. 2014. Вип. 21. С. 120–123.
104. Ковальчук Л. В. Контекстуальні фактори та їх реалізація в дискурсі. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Сер.: Філологічна*. 2009. Вип. 11. С. 227–233.
105. Корольов І. Р. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві: визначення, структура, типологія. *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 285–305.
106. Корольова В. В. Таксономія дискурсів у новітніх лінгвістичних студіях. *Мова і міжкультурна комунікація*. 2017. Вип. 1. С. 206–214.
107. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман. Диалог. Карнавал. Хронотоп, Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму / пер. с франц. Г.К. Косиков. М.: ИГ Прогресс, 2000. 536 с.

108. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики. 2004. 656 с.
109. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ: Port-Royal, 2001. 228 с.
110. Левицький А. Є. Актуальні проблеми розвитку неології (на матеріалі сучасної англійської мови). *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2005. Вип. 23. С. 16–21.
111. Леонтьев А. А. Слово в речевой деятельности. М.: Наука, 1965. 246 с.
112. Леонтьев А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолінгвистики и теории коммуникации. Синтаксис текста. М.: Наука, 1979. С. 18–36.
113. Ли В. С. Парадигмы знания в современной лингвистике: уч. пособие / Алматы: КазНУ, 2003. 138 с.
114. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. Об искусстве. СПб: Искусство-СПб. 1998. 285 с.
115. Лотман Ю.М. Семиосфера. С.-Петербург: Искусство–СПб, 2000.
116. Луценко Т. Л. Поняття інтертекстуальності в сучасному мовознавстві. *Проблеми зіставної семантики: збірник наукових статей*. Київ, 2017. Вип. 113. С. 141–146.
117. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. М.: Гнозис, 2003. 280 с.
118. Мартинюк А. П. *Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики* / ред. А. П. Мартинюк. Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2011. 196 с.
119. Марченко Н. В. Дихотомія чи тріада «мовленнєва діяльність – мова – мовлення» у Ф. де Соссюра. *Studia Linguistica*. 2013. Вип. 7. С.104–108.
120. Махінов В. М. Лінгводидактична школа «мови і мовлення» Ф. де Соссюра про формування мовної особистості. *Філологічні студії*. Вип.12. 2015. С. 277–287.
121. Мірошніченко І. Г. Сучасні підходи до типології мас-медійного дискурсу: *Сучасний мас-медійний простір: реалії та перспективи розвитку*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12–13 жовт. 2016 р.). Вінниця, 2016. С. 227–231.

122. Місягіна І. М. Вербальне вираження тактики неясності в англomовному художньому дискурсі. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. №34. Том 2. С.38–40.
123. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 23. М.: Прогресс, 1988. С. 281–304.
124. Морозова О. І. Дискурс як когнітивно-комунікативна подія. *Науковий вісник Волинського національного ун-ту імені Лесі Українки. Сер. Філологічні науки. Мовознавство*. 2010. № 7. С. 134–138.
125. Науменко Л., Сергієнко Т. Когнітивно-дискурсивна парадигма діалогу. *Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Євразії. Збірник наукових праць: матеріали VII Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф.* 2013 р. Переяслав-Хмельницький, 2013. 348 с. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1648> (дата звернення: 10.01.2024).
126. Непийвода Н. Моделювання вербальної поведінки. Знак. Символ. Образ: *Матеріали Міжвуз. наукового семінару з проблем сучасної семіотики*. Вип. 4. Черкаси: Брама, 1999. С. 223–229.
127. Нечаяк І. О. Функціонально-стилістичні особливості заголовків англomовних новинних медіатекстів політичного дискурсу. *Науковий вісник ХДУ. Серія Перекладознавство та міжкультурна комунікація*. Вип. 5. 2016. С.27–30.
128. Ніколайчук А. С Паратаксис і гіпотаксис у складному реченні: історія вивчення: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2014. 20 с.
129. Овчаренко В. М. Теорія «родовідного дерева» та «хвильова теорія» в українському мовознавстві (XIX ст. – 20-х – 30-х рр. XX ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Донецьк, 2009. 20 с.
130. Орел А. С. Історія фонологічних систем східнослов'янських мов: лінгвоісторіографічний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2009. 20 с.

131. Осипенко В. Ю. Лінгвоісторіографічний аспект дослідження дискурсу в сучасному мовознавстві *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип.21. Т. 1. С. 212–216.
132. Осипенко В. Ю. Дискурс і текст: з історії дослідження *Методологія та історіографія мовознавства: збірник тез IX наук.-практ. Інтернет-конф.* (Слов'янськ – Дніпро, 19-20 жовт. 2022 р.). Слов'янськ – Дніпро: ДДПУ, 2022. С. 65–69.
133. Осипенко В. Ю. Поняття дискурсу як комунікативного інтерактивного явища (на основі досліджень другої половини XX ст.). *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Вип. 5. Т. 33 (72). С. 300–305.
134. Осипенко В. Ю. До питання про типологію і структуру дискурсу (лінгвоісторіографічний аспект). *Eurasian scientific discussion: матер. XII Міжнародної наук.-практ. конф.* (Барселона, 18-20 груд. 2022 р.). Барселона, 2022. С. 391–395.
135. Осипенко В. Ю. Дискурс і лінгвістика тексту в мовознавстві другої половини XX ст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. №59. Т. 3. С.4–7.
136. Осипенко В. Ю. Основні напрями дослідження дискурсу в мовознавстві кінця XX – початку XI ст. *Нова філологія. Збірник наукових праць*. 2023. № 90. С.69–74.
137. Осипенко В. Ю. Місце дискурсу в сучасному мовознавстві. *Методологія та історіографія мовознавства: збірник тез X наук.-практ. Інтернет-конф.* (Слов'янськ – Дніпро, 18-19 жовт. 2023 р.). Слов'янськ – Дніпро: ДДПУ, 2023. С.146– 148.
138. Осипенко В. Ю. Дискурс, мова та мовленнєва діяльність. *Література, психологія, педагогіка у ракурсах взаємодії: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Дніпро, 9 лист. 2023 р.). Дніпро: ГІМ ДВНЗ «ДДПУ», 2023. С. 172–174.

139. Осипенко В. Ю. Розуміння поняття дискурсу: від теорії до практики в сучасному лінгвістичному дослідженні. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. № 70. Т.2. С. 183–187.
140. Осипенко В. Ю. Історичний ракурс дослідження дискурсу в західноєвропейській лінгвістиці другої половини ХХ ст. *XXI Міжнародна конференція з актуальних проблем лінгвістики й лінгводидактики, присвячена 100-річчю від дня народження професора С.І. Дорошенка: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 6-7 бер. 2024 р.)*. Харків: ХНУ ім. Сковороди, 2024. С.187–189.
141. Осипенко В. Ю. До питання про систему поглядів на поняття «дискурс» в історичній перспективі та новітніх наукових парадигмах. *Сучасні лінгвістичні парадигми: матеріали Х Міжн. наук.-практ. конф. (Дніпро, 19 квіт. 2024 р.)*. Дніпро: ГІМ ДВНЗ «ДДПУ», 2024. С.98 –102.
142. Осипенко В. Ю. The Concept of Heterogeneity: Expanding the Scope of Discourse Analysis. *Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення: VIII матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 21 листопада 2024 р.)*. Дніпро: ГІМ ДВНЗ «ДДПУ», 2024. С. 98– 101.
143. Осипенко В. Ю. The Role of Semantics in Shaping Discourse Theory. *Вісник студентського наукового товариства Горлівського інституту іноземних мов: матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених «Мовна комунікація і сучасні технології у форматі різнорівневих систем» Вип. 13*. Дніпро: Вид-во ГІМ ДВНЗ ДДПУ, 2024. С. 153–155.
144. Павленко А. Г. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві. *Актуальні питання філології та методики викладання мов: зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., присвяч. 90-річчю створення КДПУ та 25- річчю ф-ту інозем. мов (Кривий Ріг, 29-30 вересня 2020 р.)*. Кривий Ріг, 2020. Вип. 3 (15), ч. 1. С. 129–136.

145. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Либідь, 1999. 446, [1] с.
146. Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. М.: Языки русской культуры, 1996. 64 с.
147. Пампура С. Ю. Етимологізація запозичень у різноструктурних мовах: лінгвоісторіографічний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / ДДПУ. Слов'янськ, 2015. 20 с.
148. Пасенчук Н. В. Поняття дискурсу як комунікативної події та текстової категорії. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2017, № 123, Vol. 33. С. 52–55.
149. Переломова О. С. Інтертекстуальність як системотвірна текстово-дискурсивна категорія. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 34. С. 87–95.
150. Подкоритов Г. А. О природе научного метода. Л.: Издательство ленингр. ун-та, 1988. 224 с.
151. Полякова Л. С. Теоретические подходы к определению понятия «дискурс». *Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК* / под ред. Г. Н. Манаенко. Ставрополь. 2009. № 7. С. 87–91.
152. Приступа Т. І. Історія морфологічних явищ східнослов'янських мов в українському та російському мовознавстві 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2013. 20 с.
153. Попова І. С. Структурна організація онімів у щоденниковому дискурсі Олеся Гончара. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 5 (11). С. 216–233.
154. Попова І. С. Пропріативи як невід'ємний маркер епістолярного тексту. *Ukrainian sense / Український смисл: науковий збірник* / за ред. проф. І. С. Попової. Дніпро: Ліра, 2024. Вип. 1. С. 134–146.

155. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания: опыт логико-методологического анализа. М.: Наука, 1978. 203 с.
156. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ: Київський університет, 1999. 308с.
157. Потебня А. А. Из записок по теории словесности: Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и мифическое, приложения. 1905. 646 с.
158. Потебня А. А. Мысль и язык. К: СИНТО, 1993. 192 с.
159. Почепцов Г. Г. Избранные труды по лингвистике: монография / сост., общ. ред. и вступ. статья И. Шевченко. Винница: Нова Книга, 2013. 560 с.
160. Пешкова О. Г. Мовна гра та умови її реалізації в науковому дискурсі. *Вісник ХНУ ім. Каразіна. Іноземна філологія*. 2016. Вип. 84. С.77–83.
161. Радзівська Т. В. Текст як засіб комунікації. К.: Інститут української мови НАНУ, 1993. 194 с.
162. Радзівська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту: Текст – соціум – культура – мовна особистість. К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. 491 с.
163. Роман В. В. Національно-культурна специфіка адаптація лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець XX ст. – початок. XXI ст.). *Science and Education a New Dimension. Philology*. Budapest, 2014. Vol. II (7). Issue 34. P. 70–75.
164. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2007. 20 с.
165. Селіванова О. О. Основи лінгвістичної теорії тексту та комунікації. Київ : Брама, 2004, 336 с.
166. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 712 с.
167. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 711 с.

168. Селігей П. О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові. *Мовознавство*. 2001. № 1. С. 24–33.
169. Семенюк О. А. Зміна суспільних поглядів і переконань як один із факторів трансформації семантичних і аксіологічних характеристик лексичних одиниць. *Записки з українського мовознавства. Зб. наук. праць*. Вип.29. 2022а. С. 339–350.
170. Семенюк О. А. Мас-медіа воєнного часу: проблеми лінгвістичного інструментарію. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Т.33 (72). №5. 2022б. С.259–264.
171. Семенюк О. А., Семенюк Д. Ю. Назви магазинів міста Кропивницького в лінгвістичному та екстралінгвістичному аспектах. *Південний архів (філологічні науки)*. № 94. 2023. С. 35–44.
172. Семенюк О. А. Запозичення в сучасному українському мовленні як маркер лінгвокультурної ситуації. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2023. Вип. 59. С. 77–88.
173. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність: монографія. / за ред. В. Різуна. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2002. 392 с.
174. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масово-інформаційного дискурсу): автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.08 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. Київ, 2003. 32 с.
175. Серажим К. С. Текстознавство: підручник. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ: Київський ун-т, 2008. 528 с.
176. Синиця І. А. Діалогічність у науковому тексті. *Мовознавство*. 2004, № 2/3. С. 55–60.

177. Ситник І. В. Дискурс в сучасній лінгвістиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2020. № 46 Т.2. С. 123–126.
178. Ситняк Р. М. Діахронна семасіологія: історія і сучасний стан : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Одеса, 2015. 18 с.
179. Сібрук А. В., Барабаш О. В. Сучасний український науковий дискурс у мовознавчих працях. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2019. № 40. С.39–44.
180. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ: Основи, 1998. 324 с.
181. Сотников А. В. Ключові слова в політичному дискурсі. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2009. № 3. С. 216–224.
182. Страшевська О. Типологія дискурсу як об'єкта лінгвістичних досліджень. *Людина. Комп'ютер. Комунікація: збірник наукових праць*. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. С. 76–78.
183. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. М.: Наука, 1975. 308 с.
184. Сукаленко Н. И. Об отсутствии эпистемологии в гуманитарных науках и о диффузности понятия дискурс. *Вісник Харківського національного університету №500. Серія філологія*. Вип.33. Харків, 2001. С.254.
185. Сусов И. П. Лингвистическая грамматика. Винница: Нова книга, 2009. 272 с.
186. Таценко Н. В. Основы теории мовного дискурсу: навч. посіб. Суми: СумДУ, 2011. 178 с
187. Теорія лінгвістичних парадигм: колективна монографія на пошану професора, член-кореспондента НАН України А. Загнітка / за ред. Ж. Краснобаєвої-Чорної. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2019. 499 с.
188. Тичер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е. Методы анализа текста и дискурса. Харьков: Гуманитарный центр, 2009. 356 с.

189. Тищенко К. А. Історія української мови в науковій концепції А. Ю. Кримського: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2006. 20 с.
190. Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. О пародии Кино. Москва, 1977. С. 284–309.
191. Тріщук О. В. Наукові підходи до вивчення різних типів дискурсу. *Технологія і техніка друкарства*. 2017. № 4(58). С.69–83.
192. Труба Г. М. Інтегративний підхід у вивченні категорій становості й аспектуальності: лінгвістичний і філософський аспект. Соціолінгвістичний експеримент. *Мова: науково-теоретичний часопис*. 2017. № 28. С. 37–41.
193. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ: Вища школа, 1980. 215 с.
194. Фельчак О. О. Питання походження української мови: лінгвоісторіографічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2011. 20 с.
195. Філліпс Л., Йоргенсен М. В. Дискурс анализ: теорія та метод. Харьков: Изд.-во Гуманитарного центра, 2008. 352 с.
196. Французова Н. П. Исторический метод в научном познании. М.: Мысль, 1972. 303 с.
197. Фуко М. Археологія знання / пер. з фр. Бр. Левченко. Київ: Ніка-центр, 1996. 208 с.
198. Фурс В. Социально-критическая философия после «смерти субъекта». Сочинения. В 2 т. Т. 1. Вильнюс: ЕГУ, 2012. 434 с.
199. Храбан Т. Є. Дискурсивна стратегія дослідження сучасного українського неінституційного військового дискурсу. *Соціальні комунікації: теорія і практика*. Київ: ГО «Науково-освітній центр Успішний», 2021. Т. 13(2). С.157–169.

200. Холодова Н. В. Морфологічна класифікація мов у лінгвістиці XIX ст. – XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Донецьк, 2010. 20 с.
201. Чемпоєш В. В. Навчальний філологічний дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Сер. 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ, 2013. Вип. 10. С. 233-237.
202. Чорновол-Ткаченко Р. С. Теорія інтертекстуальності: цілі, завдання, методи. *Вісник Сумського. державного. університету. Сер. Філологічні науки*. 2006. Т. 2, № 11. С. 82–87.
203. Шаповал М. Інтертекстуальність: історія, теорія, поетика : навч. посібник / Мар'яна Шаповал. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 167 с.
204. Швець Я. Застосування термінів інтертекстуальність та інтертекст у сучасній комунікативній лінгвістиці. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Сер.: «Проблеми української термінології». Львів, 2010. № 675. С. 195–197.
205. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. Волгоград: Перемена, 2000. 368 с.
206. Adamzik K. Textsorten: Reflexionen und Analysen. Stauffenburg: Tübingen, 2000. 229 p.
207. Adorno T. W., Frenkel-Brunswik E., Levinson D. J., Stanford N. R. The Authoritarian Personality. Wiley, 1964. 600 p.
208. Adorno T. W., Horkheimer M. Dialectic of Enlightenment / ed. by G. Schmid Noerr ; trans. by E. Jephcott. California: Standford University Press, 1997. 282 p.
209. Althusser L. Ideology and Ideological State Apparatuses: Notes towards an Investigation, in Lenin and Philosophy and Other Essays, New York: Monthly Review, 1972. P. 85–126.

210. Allen G. Intertextuality. The Literary Encyclopedia. URL: <http://www.litencyc.com/php/stopics.php?rec=true&UID=1229> (дата звернення: 17.03.2024).
211. Amossy R. How to do things with doxa: toward an analysis of argumentation in discourse. *Poetics today*. 2002. Vol. 23. P. 465–487.
212. Anscombre J.-C., Ducrot O. L'argumentation dans la langue / ed. P. Mardaga. 2e édition. Bruxelles–Liège, 1988. 184 p.
213. Atkinson J. M., Heritage J. *Structures of social action*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. 446 p.
214. Authier J Hétérogénéité(s) énonciative(s). *Langages*. 1984. №73, P. 98–111.
215. Austin J. L. How to Do Things With Words. Cambridge: Harvard University Press, 1962. 166 p.
216. Bakhtin M Speech Genres and Other Late Essays / trans by V. W. McGee; ed. C. Emerson and M. Holquist. University of Texas Press: Austin, TX, 1986. 102 p.
217. Barthes R. Image, music, text. Hill and Wang / trans. by S. Heath. Hammersmith, London: Fontana Press, 1977. 220 p.
218. Barthes R. The Discourse of history / trans. S. Bann. Gainesville: University of Florida, 1981. № 3. P. 7–20.
219. Barthes R. Elements of semiology. New York: Hill and Wang, 1987. 111 p.
220. Barton E. Resources for discourse analysis in composition studies. *Style*. 2002. Vol. 36. P. 575–594.
221. Beaugrande De R. A., Dressler W. Introduction to text linguistics. London and New York: Longman, 1981. 136 p.
222. Boas F. Introduction to the handbook of American Indian languages. Washington, D.C.: Georgetown University Press, 1940. 83 p.
223. Bohman J. Critical Theory as Practical Knowledge: Participants, Observers, and Critics / ed. by S. P. Turner, P. A. Roth. The Blackwell Guide to the Philosophy of the Social Sciences. Oxford: Blackwell, 2003. P. 91–109.

224. Bohman J. Critical Theory. *Stanford Encyclopedia of philosophy on-line*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/critical-theory/> (дата звернення: 18.10.2023).
225. Benveniste E. Problèmes de linguistique générale. Paris: Gallimard, 1966. 356 p.
226. Benveniste E. L'appareil formel de l'énonciation . In: *Langages*, 5e année, n°17, 1970. L'énonciation. P. 12–18.
227. Benjamins J. Annual review of cognitive linguistics. John Benjamins Publishing Company, 2003. Vol. 1, Issue 1. 289 p.
228. Biber D. Variation across Speech and Writing. Cambridge University Press: Cambridge, 1988. 299 p.
229. Brooks B., Brooks T. Word Philology and Text Philology in *Analects* 9:1. Brooks B. Amherst: University of Massachusetts, 2002. P. 163–215.
230. Bronckart J-P. Activité langagière, textes et discours. Pour un interactionisme sociodiscursif. Delachaux et Niestlé: Paris, 1997. P. 234–247.
231. Bührmann A. D.; Diaz-Bone R; Gutiérrez-Rodríguez E; Schneider W; Kendall G., Tirado F. From Michel Foucault's Theory of Discourse to Empirical Discourse Research. Editorial FQS, 2007. Vol. 8. №2.
232. Burman E., Parker I. Against discursive imperialism, empiricism and constructionism: Thirty-two problems with discourse analysis. In: *Discourse analytic research: Repertoires and Readings of Texts in Action* / ed. by E. Burman and I. Parker London: New York, 1993. P. 155–172.
233. Breeze R. Critical discourse analysis and its critics. *Pragmatics*. 2011. Vol. 214. P. 493–525.
234. Brown G., Yule G. *Discourse Analysis*. Cambridge, 1983. 25 p.
235. Butler J. *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York: Routledge, 1997. 212 p.
236. Buyssens E. Les six linguistiques de F. de Saussure. *Revue des langues vivantes*. Bruxelles: Didier, 1942. P. 15–23.

237. Cap P. The Mental Construction of Determination of Discourse Analysis. 11th Annual Meeting of the European Society for Philosophy and Psychology. 2003. P. 23–60.
238. Cap P., Okulska U. Analyzing Genres in Political Communication: Theory and Practice. Amsterdam: John Benjamins, 2013. 423 p.
239. Carling S. Discourse. Theories of Media Keywords Glossary. University of Chicago. URL: <https://csmt.uchicago.edu/glossary2004/discourse.htm> (дата звернення: 01.11.2023).
240. Cavalier R. J. Introduction to Habermas's Discourse Ethics. Drury College. P. 1–6.
URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=b103e6d15230aa882e3aa6218c318b058f1a6fb2> (дата звернення: 18.01.2024).
241. Chafe W. Discourse structure and human knowledge. Language comprehension and the acquisition of knowledge / ed. R. O. Freedle, J. B. Carrol. Washington. 1972. 135 p.
242. Chafe W. 1973. Language and memory. Language, 1973. Vol. 49. P. 261–281.
243. Chafe W. 1974. Language and consciousness. Language, 1974. Vol. 50. № 1. P. 111–133.
244. Chafe W. The pear stories: cognitive, cultural, and linguistic aspects of narrative production. *American Anthropologist*. Norwood, NJ: Ablex, 1982. P. 184–186.
245. Chafe W. Discourse, consciousness and time. The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing. Chicago: University of Chicago Press, 1994. 392 p.
246. Cohen J.L., Arato A. Civil Society and Political Theory. Studies in Contemporary German Social Thought. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1997. 771 p.
247. Cobley P. Discourse. *The International Encyclopedia of Communication* / ed. W. Donsbach. Oxford, Malden: Wiley-Blackwell, 2008. 340 p.

248. Cossutta F. Dialogic Characteristics of Philosophical Discourse: The Case of Plato's Dialogues. *Philosophy and Rhetoric*. Penn State University Press, 2003. Vol. 36, №1. P. 48–76.
249. Charaudeau P Une analyse sémiolinguistique du discours. *Langages*.1995 Vol. 29, № 117. P. 96–111.
250. Charaudeau P., Maingueneau D. Dictionnaire d'analyse du discours. Seuil, 2002. 661 p.
251. Chomsky N. Syntactic Structures. The Hague: Mouton. 1957. 117 p.
252. Chomsky N. Rules and representations. N.Y.: Columbia University Press, 1980. Vol. 3, №127. 291 p.
253. Chomsky N. Language and problems of knowledge. The Managua lectures. Vol. 85, № 4. 1988. 199 p.
254. Chouliaraki L., Fairclough N. Discourse in Late Modernity, Rethinking Critical Discourse Analysis. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999. 176 p.
255. Coulthard M. An Introduction to Discourse Analysis. London, 1977. 89 p.
256. Craig R. T. Communication. Encyclopedia of Rhetoric. Ed. Thomas O. Sloane. Oxford University Press. Encyclopedia of Rhetoric. Oxford University Press. The Midnight University. 2006. P. 143. URL: <http://www.oxford-rhetoric.com/entry?entry=t223.e45> (дата звернення: 12.12.2022).
257. Croft W., Cruse D. A. Cognitive Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 356 p.
258. Crystal D, Davy D. Investigating English Style. New York: Longman Inc., 1969. 264p.
259. Daz-Bone R., Bührmann A. D., Gutierrez Rodriguez E., Schneider W., Kendall G., Tirado F. J. The field of Foucaultian discourse analysis: Structures, developments and perspectives. *Historical Social Research*, 2008. Vol.33, № 1. P. 7–28.
260. De Fina A., Johnstone B. Discourse Analysis and Narrative. *The Handbook of Discourse Analysis* / ed. D Tannen, H. E. Hamilton, D Schiffrin. 2015. P.152– 167.

261. Diachok N., Kuvarova O., Vysotska T., Korotkova S., Khurtak I. A Word and a Word Combination in Language and Speech. *Studies in Media and Communication*. Vol. 10, No. 3; 2022. P. 21–27.
262. Diachok N. V. Compressives in student discourse of the Indo-European language environment. *Visnyk Universitetu Imeni Alfreda Nobelya. Seriya: Filologichni Nauki*. №1. 2023. P. 166–176.
263. Dressler W. *Einfuehrung in die Textlinguistik*. Tuebingen: Niemeyer. 1973.
264. Dressler W., Pirrelli V., Plag I. *Word Knowledge and Word Usage*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2020. 717 p.
265. Diceman J. Ideal Public Discourse Technology. A Methodology for Critiquing Public Discourse Technology and a New Design for an Optimal Public Discourse Technology. 2002. 1–35 p. URL: <https://library.uniteddiversity.coop/Community Dialogue and Meetings/Common Forum Project Plan v0-06-04.pdf> (дата звернення: 04.04.2024).
266. Discourse Ethics. *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy* / ed. N. Bunnin and J. Yu. 2004. 766 p.
267. Discourse. *Online International Encyclopedia of the Social Sciences*. URL: <http://www.encyclopedia.com> (дата звернення: 01.09.2023).
268. Discourse Studies. SAGE Publications. URL: <https://us.sagepub.com/en-us/nam/journal/discourse-studies> (дата звернення: 04.01.2024).
269. Du Bois J. W., Cumming S., Schuetze-Coburn S., Paolino D. Santa Barbara papers in Linguistics. *Discourse transcription*. University of California: Santa Barbara, 1992. Vol. 4. 224 p.
270. Du Bois J. W. The Stance Triangle. *Stancetaking in Discourse: Subjectivity, Evaluation, Interaction* / ed. R. Englebretson. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007. P. 139–182
271. Evans V., Green M. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates Publ., 2006. 830 p.
272. Fairclough N. *Language and Power* London: Longman. 1989. 248 p.

273. Fairclough N. Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press, 1992. 15 p.
274. Fairclough N. Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language. London: Longman, 1995. 265 p.
275. Fairclough N., Wodak R. Critical discourse analysis / ed. T. van Dijk. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. London: Sage, 1997. Vol. 2. p. 258–284.
276. Fasold R. Sociolinguistics of Language. London, 1990. 353 p.
277. Fauconnier G. Mental Spaces : Aspects of Meaning Construction in Natural Language. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1985. 185 p.
278. Fetzer A., Bull P. Analyzing Genres in Political Communication: Theory and Practice. Chapter 2. Political interviews in context. 2013. P. 73–99.
279. Fillmore Ch. Pragmatics and the description of discourse. Berkeley studies in syntax and semantics, Vol. 1. Berkley, 1974. P. 143–166.
280. Fillmore Ch. Frame semantics. The Linguistic Society of Korea. Linguistics in the Morning Calm. Seoul: Hanshin Publishing Co., 1982. P. 111–137.
281. Fiske J. Popularity and the Politics of Information. Journalism and Popular Culture/ ed. by P. Dahlgren, C. Sparks. L., 1992. P. 45–63.
282. Fludernik M. Genres, Text Types, or Discourse Modes? Narrative Modalities and Generic Categorization. Style. 2000. Vol. 34. P. 274–292.
283. Foucault M. The archaeology of knowledge / trans.: A. M. Sheridan Smith. London and New York: Routledge, 1972. 245 p.
284. Foucault M. The order of discourse. Language and politics. London: Basil Blackwell, 1984. P. 108–138.
285. Foucault M. Discourse and truth. The University of Chicago Press, Chicago, 2019. 276 p.
286. Fowler R., Kress G., Trew T. Language and Control London: Routledge. 1979. 224 p.
287. Geeraerts D. Diachronic prototype semantics: a contribution to historical lexicology. New York: Oxford University Press, 1997. 207 p.

288. Geeraerts D. Cognitive Linguistics. Basic Readings. Berlin: Mouton de Gruyter, 2006. 485 p.
289. Geeraerts D., Cuyckens H. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Oxford University Press, 2007. 1368 p.
290. Geertz C. The Interpretation of Cultures. Selected Essays by Clifford Geertz. Basic Books, Inc., Publishers, 1973. 470 p.
291. Genette G. Palimpsesty. Literatura drugiego stopnia. Teoria i metodologia badań literackich. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1999. S. 107–154.
292. Gernsbacher M. A. Language comprehension as structure building. Lawrence Erlbaum Associates, Inc. New York. Psychology Press, 1990. 304 p.
293. Geurts, B., Beaver D., Maier E. Discourse Representation Theory / ed. E. Zalta. *Stanford Encyclopedia of Philosophy. Metaphysics Research Lab Center for the Study of Language and Information Stanford University*. URL: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/discourse-representation-theory/> (дата звернення: 30.08.2024).
294. Gilbert G. N., Mulkey M. Opening Pandora's Box: A Sociological Analysis of Scientists' Discourse. Cambridge University Press, Cambridge, 1984. 200 p.
295. Givon T. On understanding Grammar. New York: Academic Press, 1979a. 379 p.
296. Givón. T. From Discourse to Syntax: Grammar as a Processing Strategy. *Syntax and Semantics: Discourse and Syntax*. New York: Academic Press. 1979B. Vol. 12. P. 81–112.
297. Givón T. The Binding of Time and the Scope of Time in Discourse. *Discourse and Syntax*. New York: Academic Press, 1980. P. 37–54.
298. Givón T. Topic continuity in discourse: An introduction. 1983A. P. 1–42.
299. Givón T. Topic Continuity in Discourse: A quantitative cross-language study. John Benjamin's Publishing Company, 1983B. 492 p.
300. Givón T. Syntax: A functional-typological introduction. Amsterdam, 1990. Vol. 2. 552 p.
301. Givón T. Functionalism and Grammar. Amsterdam: Philadelphia, 1995. 20 p.

302. Givón T. *Syntax*. Amsterdam: Benjamins, 2001. Vol 1, 2. 500 p.
303. Goffman E. *Forms of talk*. University of Pennsylvania Press: Philadelphia, 1981. 335 p.
304. Goldberg A. E. *A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. The University of Chicago Press: Chicago, 1995. 271 p.
305. Graesser A. C., Gernsbacher M., Goldman S. *Introduction to the Handbook of Discourse Processes*, 2003. 23 p.
306. Grice H. P. *Logic and Conversation*. *Syntax and Semantics* / ed. P. Cole, J. Morgan. Academic Press: New York, 1975. Vol. 3. P. 41–58.
307. Grimm J., Grimm W. *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig, Hirzel, 1854. 1828 p.
308. Grimes J. *The thread of discourse*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 1975.
309. Gumperz J. *Discourse strategies*. Cambridge University Press, 1982. 113 p.
310. Haase F.-A. *Towards a Theory for Professional Communications. Discourse and Communication Elements in Contemporary Marketing and PR Strategies*. *Nómadas. Revista Crítica de Ciencias Sociales y Jurídicas*. 2009. Vol. 24. № 4. P. 75–92.
311. Haase F.-A. *The history of discourse as literary history: on the historicity and documentation of a concept exemplified by the «Philosophical discourse»*. *A Parte Rei. Journal of Philosophy*. 2010. Vol. 71, №13. 191 p.
312. Habermas J. *Zur Logik der Sozialwissenschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verl., 1985. 606 p.
313. Habermas J. *Moral consciousness and communicative action*/ trans. by C. Lenhart, S. V. NicholSEN. Cambridge, Mass. : MIT Press, 1990. 225 p.
314. Habermas J. *The Inclusion of the Other. Studies in Political Theory*/ ed. by C. Cronin, P. De Greiff. MIT Press, Cambridge, Massachusetts. 1998. 300 p.
315. Habermas J. *Vorstudien und ergänzungen zur theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995. 605 s.
316. Hall J. R. *Cultures of Inquiry: From Epistemology to Discourse in Sociohistorical Research*. Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1999. 171 p.

317. Halliday M. A. K. *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold. 1978. 256 p.
318. Halliday M. A. K. *An introduction to functional grammar*. 1st ed. London: Edward Arnold, 1985. 384 p.
319. Halliday M. A. K. *Spoken and written language*. Oxford: Oxford University Press. 1989. 107 p.
320. Halliday M. A. K. *Halliday's Introduction to Functional Grammar*. Revised by Christian M.I.M.. Matthiessen London: Routledge, 2014. 4th ed. 753 p.
321. Hansen A. D. *Global Discourse Theory? The Theory of Discourse in Laclau and Mouffe's Post-Gramscian Theory of Hegemony*. Paper presented at ISA 48th annual convention (Chicago, Feb 28). 2007. 17 p.
322. Harley T. A. *The Psychology of Language: From Data to Theory*. 2nd ed. New York: Psychology Press, 2005. 602 p.
323. Harré R. *The Discursive Turn in Social Psychology*. *The Handbook of Discourse Analysis*. P.688–706.
324. Harris Z. S. Discourse analysis. *Language*. 1952. Vol. 28. № 1. P.1–30.
325. Hart C., Lukes D. *Cognitive Linguistics in Critical Discourse Analysis*. Cambridge Scholars Publishing. 2007. 275 p.
326. Hartmann P. Textlinguistische Tendenzen in der Sprachwissenschaft. *Folia linguistica*, The Hague, 1975. Vol. 8. S.164.
327. Heine B. *Cognitive foundations of grammar*. Oxford University Press: Oxford, New York, 1997. 185 p.
328. Heim I. *The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases*. *Linguistics*. University of Massachusetts, 1982. 263 p.
329. Hodge R., Kress G. *Language as Ideology* London: Routledge, 1993. 230 p.
330. Honderich T. *The Oxford Companion to Philosophy*. Oxford: New York Oxford University Press, 1995. 1009 p.
331. Hook D. *Discourse, Knowledge, Materiality, History. Foucault and Discourse Analysis. Theory And Psychology*. 2001. Vol. 11, №4. P. 521–547.

332. Hurko O., Koroliova V., Koliieva I., Kuptsova T. The concept of “China” in the Ukrainian linguistic consciousness: structural organization and peculiarities of modern comprehension. [Концепт «Китай» в українській мовній свідомості: структурна організація та особливості сучасного осмислення.] AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research. 11/01-XV. 2021. P. 83–91.
333. Hurko O., Popova I., Holikova N., Maiboroda N. Ethnolinguistic Specificity of the Manifestation of the Category of Affirmation in the Ukrainian and English Languages. *Dragoman Journal of Translation Studies*. Volume 14, Issue 16, May 2024. P. 288–313.
334. Husserl E. The Phenomenology of Internal Time-Consciousness / trans J. S. Churchill. Indiana University Press, 1964. 189 p.
335. Irvine M. *Media Theory and Semiotics: Key Terms and Concepts*. Georgetown University. 4 p. URL: https://www.academia.edu/5142715/Media_and_Semiotic_theory_Key_Concepts_Martin_Irvine_2004_2005 (дата звернення: 25.04.2023).
336. Jakobson R. Linguistics and Poetics. Style in Language / ed. T. Sebeok, Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1960. P. 350–377.
337. Jakobson R. Selected writings: Phonological studies. The Hague : Mouton, 1962. Vol. 1. X, 678 p.
338. Johnson-Laird P. N. The perception and memory of sentences / ed. J. Lyons. New Horizons in Linguistics. Harmondsworth, Middx., Penguin. 1970. 369 p.
339. Kemmer S. The Middle Voice. Amsterdam: John Benjamins, 1993. 300 p.
340. Kessler O., Daase Ch. From Insecurity to Uncertainty: Risk and the Paradox of Security Politics. *Alternatives: Global, Local, Political*, vol. 33, №2, 2008, P. 211–32.
341. Klumpp J. F. Analyzing Strategic Discourse. University of Maryland. URL: https://terpconnect.umd.edu/~jklumpp/comm401/lectures/analyze.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 23.12.2024).
342. Knott A, Sanders T, Oberlander J. Levels of representation in discourse relations. *Cognitive linguistics*. 2001. Vol. 12, №3. P.197–209.

343. Kress G. Linguistic Processes in Sociocultural Practice. Oxford University Press, 1989. 116 p.
344. Kress G., Leeuwen T. Van. Multimodal discourse. The Modes And Media of Contemporary Communication. London : Arnold ; New York : Oxford University Press, 2001. 142 p.
345. Kress G. Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication. London: Routledge, 2010. 236 p.
346. Kristeva J. Le language, cet inconnu / Paris: Ed. du Seuil, 1981. 334 p.
347. Kump H. (1981). A Theory of Truth and Semantic Representation. Formal Methods in the Study of Language. In J. Groenendijk, T. Janssen, & M. Stokhof (Eds. Dordrecht: Foris Publications, 1981. Vol. 135, Part 1. P. 277–322.
348. Labov W. Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972 2010. P. 201–240.
349. Labov W. Principles of linguistic change. Social factors. Oxford: Blackwell, 2001. Vol. 2. 596 p.
350. Lacan J. Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse. Séminaire, livre XI (1964). Paris: A.L.I., 2007. 318 p.
351. Laclau E. Philosophical Roots of Discourse Theory. 2001. URL: <https://noehernandezcortez.wordpress.com/wp-content/uploads/2010/11/philosophical-roots-of-discourse-theory.pdf> (дата звернення: 12.12.2024).
352. Laclau E., Mouffe C. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London: Verso, 1985. 197 p.
353. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind. Chicago: University of Chicago Press, 1987. 614 p.
354. Lakoff G. Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think, 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press, 1996. 450 p.
355. Lakoff G., Thompson H. Introducing cognitive grammar. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 1975. P. 295–313.

356. Lakoff G., Turner M. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press. 1989. 230 p.
357. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 p.
358. Lakoff G., Johnson M. *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books. 1999.
359. Lakoff R. Persuasive discourse and ordinary conversation, with examples of advertising. *Analyzing discourse: text and talk* / ed. D. Tannen. Washington: Georgetown University Press, 1982. P. 25–42.
360. Langacker R. *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press, 1987. Vol. 1. 516 p.
361. Lemke J. *Textual Politics: Discourse and Social Dynamics*. London: Taylor, Francis, 1995. 208 p.
362. Lévi-Strauss C. *Structural Anthropology* / trans from the French by C. Jacobson, B. G. Schoepf. New York: Basic Books, 1963. 410 p.
363. Longacre R. 1976. *An anatomy of speech notions*. Lisse: Peter de Ridder Press, 1976. 394 p.
364. Longacre R. *Discourse typology in relation to language typology* / ed. S. Allén. *Text processing: Text analysis and generation, text typology and attribution: proceedings of the Nobel Symposium, 51*. Stockholm: Almqvist and Wiksell, 1982. P. 457–486.
365. Longacre R. *The grammar of discourse*. New York: Plenum Press, 1983. 423 p.
366. Lee D. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Oxford: Oxford University, 2001. 223 p.
367. Leech G. *Principles of Pragmatics*. London, N.Y.: Longman, 1983. 250 p.
368. Levinson S. C. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. P. 1–420.
369. *Literary Dictionary. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms* / ed. Ch. Baldick. Answers Corporation. 1st ed. Oxford University Press Inc.: New York, 2001. 277 p.

370. Locher M. A. Polite behaviour within relational work: The discursive approach to politeness. *Multilingua, Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*. 2006. Vol. 25. № 3. P. 249–267.
371. Loury G. C. Self-Censorship in Public Discourse: A Theory of «Political Correctness» and Related Phenomena. *Rationality and Society*. Boston University. Vol. 6, №4. 1993. P. 428–461.
372. Luckmann T Grundformen der gesellschaftlichen Vermittlung des Wissens: Kommunikative Gattungen. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. 1986. Special issue 27. P. 191–211.
373. Luke A. Text and discourse analysis in education: An introduction to critical discourse analysis. *Review of Research in Education*. 1995. Vol. 21. P. 3–48.
374. Lyons J. *Semantics*. Vol. 1. Cambridge University Press, 1977. 897 p.
375. Maingueneau D. L'analyse du discours, introduction aux lectures de l'archive. Paris, Hachette Université, 1991. 268 p.
376. Maingueneau D. Analyser les textes de communication. Dunod: Paris, 1998. 221 p.
377. Maingueneau D. The heterogeneity of discourse: expanding the field of discourse analysis. Palgrave Communications. 2017. Vol.3, №1. 17058 p.
378. Mann W., Thompson S. A. Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text*. 1988. Vol 8. №3. P. 243–281.
379. Mann W., Matthiessen C., Thompson S. Rhetorical structure theory and text analysis. Discourse description: diverse linguistic analyses of a fund-raising text. 1989. P. 66.
380. Marchart O. Institution and dislocation: Philosophical roots of Laclau's discourse theory of space and antagonism. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*. 2014. Vol. 15. P. 271–282.
381. Marshal G. A. The Concise Oxford Dictionary of Sociology. Oxford: New York. Oxford University Press, 1994. 596 p.
382. Mathesius V. Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis. Prague: Academia, 1975. 228 p.

383. Mahmoudian M. La linguistique. Paris: Seghers, 1982. 239 p.
384. MacDonald S. Prose Styles, Genres, and Levels of Analysis. *Style*. 2002. Vol. 36, №4. P. 618–638.
385. Makolkin A. Name, Hero, Icon. Semiotics of Nationalism through Heroic Biography. Berlin·New York, 1992. 264 p.
386. McArthur T. Concise Oxford companion to the English language. Oxford University Press, 1998. 692 p. URL: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780192800619.001.0001/acref-9780192800619-e-369?rskey=DblRBL&result=374> (дата звернення: 18.08.2024).
387. Meringer R. Wörter und Sachen. In: Indogermanische Forschungen. Band 1, 1909. 262 p.
388. Meyer D. S.; Whittier N.; Robnett B. Social Movements: Identity, Culture, and the State. Oxford, New York: Oxford University Press, 2002.
389. Mills S. Discourse. London: Routledge, 2004. 177 p.
390. Mills S. Discourse. The Literary Encyclopedia / ed. G. Allen. University College Cork, Vol. A Cross-Cultural. 2005. 188 p.
391. Mills S. Discourse. The Literary Encyclopedia. London, New York: Routledge, 1997. 177 p.
392. Mulkay M. Science and the Sociology of Knowledge. 1st Ed. London: Routledge, 1979. 142 p.
393. Musolff A. Is There Such a Thing as a Discourse History? The Case of Metaphor. *Cognitive Linguistics in Critical Discourse Analysis: Application and Theory*. ed. Ch. Hart and D. Lukeš. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2007. P. 28–56.
394. Myhill J., Zhiquan Xing. Towards an operational definition of discourse contrast. *Studies in Language*. 1996. Vol.20. № 2. P.303–360.
395. Myhill J. Typology and discourse analysis. The handbook of discourse analysis. Blackwell publishers. 2008. P.161–174.

396. Palek B. Cross-reference: A Study from Hyper-syntax Acta Universitatis Carolinae: Philologica. Universita Karlova, 1968. 158 p.
397. Pêcheux M. Analyse automatique du discours. Paris: Dunod, 1969. 416 p.
398. Pêcheux M. Les vérités de La Palice. Maspéro: Paris, 1975. 244 p.
399. Pêcheux M. Language, semantics and ideology/ trans. by H. Nagpal. London: Macmillan, 1982. 247 p.
400. Peirce C. S. Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Volumes 1–6. Harvard University Press, 1974. 944 p.
401. Petöfi J. S. Transformations grammatiken und und eine ko-textuelle Texttheorie. Frankfurt a. M.: Athenaeum, 1971. 201 s.
402. Platts M. De Bretton. Ways of Meaning: An Introduction to Philosophy of Language. Cambridge, Mass. MIT Press, 1997. 126 p.
403. Polanyi L., Remko J. H. Scha. On the Recursive Structure of Discourse. 1983. P. 141–178.
404. Polanyi L., Remko J. H. Scha. A syntactic approach to discourse semantics. *10th International Conference on Computational Linguistics, 22nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. Association for Computational Linguistics. Stanford, California. 1984. P. 413–419.
405. Polanyi L. A formal model of the structure of discourse. *Journal of Pragmatics* 1988. Vol. 12. P. 601–638.
406. Raine P. An Application Of The Sinclair And Coulthard Method Of Discourse Analysis. 2010. P. 1–22.
407. Rastier F. Arts et Sciences du texte. PUF: Paris, 2001. 320 p.
408. Rawls J. A Theory of Justice: Original Edition. Harvard University Press, 1971. 624 p.
409. Renkema J. Discourse studies: An introductory textbook. Amsterdam: Benjamins, 1993. 363 p.
410. Renkema J., Schubert Ch. Introduction to Discourse Studies. Publ. John Benjamins, 2018. 453 p.

411. Riffaterre M. *Semiotics of Poetry*. Bloomington, London: Indiana University Press, 1978. 213 p.
412. Rühlemann C. Conversation in context. A corpus driven approach. *The Modern Language Journal*. Continuum: London, New York, 2007. Vol. 93. P. 309–310.
413. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics* / ed H. Bussmann, K. Kazzazi, G. Trauth. Routledge. 1998. 560 p.
414. Sills D, Merton R. K *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Macmillan, 1968. 820 p.
415. Sallis J. *On Translation*. Studies in Continental Thought. Bloomington: Indiana University Press, 2002. 125 p.
416. Saussure F. de. *Course in General Linguistics*. Trans. by W. Baskin / Ed P. Meisel, H. Saussy. New York: Columbia University Press, 1959. 321 p.
417. Sériot P. *La quadrature du sens*. L'école française d'analyse de discours, 1999. 414 p.
418. Searle J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1970. 203 p.
419. St-Pierre P. Translation as a Discourse of History. *TTR*, 1993. Vol. 6, № 1. P. 61–82.
420. Stavrakakis Y., Galanopoulos A. *Ernesto Laclau and Communication Studies*. 2018. 22 p.
421. Stenström A. Lexical items peculiar to spoken discourse. In: Svartvik J (ed). *The London-Lund Corpus of Spoken English: description and research*. Lund University Press: Lund, Sweden, 1990. P. 137–175.
422. Stenström A.-B. *An Introduction to Spoken Interaction*. London, Publ. Longman. 1999. 238 p.
423. Stoll P. Sequence and Hierarchy in Discourse Organization. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*. University of Alicante, 1996. Vol. 9. P. 119–131.

424. Stubbs M. Discourse Analysis: The Sociolinguistic analysis of Natural Language. Oxford: Basil Blackwell, 1983. 272 p.
425. Stubbs M. British traditions in text analysis: From Firth to Sinclair / ed. M. Baker, G. Francis, E. Tognini-Bonelli. *Text and Technology. In honour of John Sinclair*. John Benjamins: Amsterdam, Philadelphia. 1993. P. 1–33.
426. Schenk R. C., Abelson R. P. Scripts, plans and knowledge. New Haven, Connecticut: Yale University, 1975. Vol 1. P. 151–157.
427. Schiffrin D. Approaches to discourse. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 1994. 470 p.
428. Schostak J. *Brief Glossary: Theories and Terms used in Qualitative Research*.
429. Scollon R., Scollon S. *Discourse and Intercultural Communication*. The Handbook of Discourse Analysis. 2008. P.537– 554.
430. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language Cambridge University Press, 1969. 199 p.
431. Sew J. Bernd Heine. Cognitive foundations of grammar. New York: Oxford University Press, 1997. 185 p. *Journal of Linguistics*. 1999. Vol. 35. P. 657– 670.
432. Schuchardt H. Sachen Und Wörter. *Anthropos*, vol. 7, no. 4, 1912, pp. 827–39.
433. Sinclair J., Coulthard M. Toward an analysis of discourse: the English Used by Teachers and Pupils. Oxford University Press, 1975. 168 p.
434. Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. Oxford University Press: Oxford, 1991. 179 p.
435. Soukhanov A. Encarta World English Dictionary. London: Bloomsbury, 1999. 2208 p.
436. Spencer-Oatey H. Culturally speaking. Culture, communication and politeness. London, UK: Continuum. 2008. 384 p.
437. Sperber D. How do we communicate? / ed. J. Brockman, K. Matson. *How things are: A science toolkit for the mind*. New York: Morrow, 1995. P. 191– 199.

438. Sperber D., Wilson D. *Relevance: Communication and Cognition*. Second Edition. Blackwell Publishing, 1995. 325 p.
439. Sperber D. *Metarepresentations: A Multidisciplinary Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 2000. 448 p.
440. Swales J. M. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge University Press: Cambridge, UK. Vol. 10. 1990. 288 p.
441. Talmy L. *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2000. Vol. 1: Concept Structuring Systems. 565 p.
442. Tesnière L. *Elements of Structural Syntax* / trans. and ed. by T. Osborne, S. Kahane. Amsterdam: John Benjamins, 2015. 698 p.
443. Tollefsen C. O. What Is Public Discourse? *Public Discourse. The Journal of the Witherspoon Institute*. 2009. URL: <https://www.thepublicdiscourse.com/2009/10/945/> (дата звернення: 18.03.2023)
444. Tolcsvai N. G. *Function and Genres: Studies on the Linguistic Features of Discourse Types* / ed. G. Tolcsvai. Frankfurt am Main, 2008. 270 p.
445. Threadgold T. Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories, Remembering and Futures. *Linguistik online*. 2003. Vol. 14. P.5–37.
446. Tomascikova S. Narrative theories and narrative discourse. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov*. 2009. Vol. 2, № 51. Series IV. P. 281–300.
447. Threadgold T. Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories, Remembering and Futures. *Linguistik online*. 2003. P. 5– 37 p.
448. Tomlin R. On the interaction of syntactic subject, thematic information and agent in English. *Journal of pragmatics*. 1983. Vol. 7, № 4. P. 411–432.
449. Tomlin R. *Basic word order. Functional principles*. London, 1986. 308 p.
450. Tomlin R. Linguistic reflections of cognitive events. Coherence and grounding in discourse / ed. R. Tomlin, Amsterdam, 1987. P. 455–479.

451. Tomlin R. S. Focal attention, voice and word order: An experimental cross-linguistic study. *Word order in discourse* / ed. P. Downing, M. Noonan. Amsterdam: Benjamins. 1995. P. 517–554.
452. Tracy K. Discourse Analysis in Communication Critical discourse analysis. In D. Schiffrin D. Tannen and H. Hamilton. *The Handbook of Discourse Analysis* Oxford: Blackwell, 2001. Vol. 54. P. 725– 816.
453. Tracy K., Haspel K.. Language and Social Interaction: Its Institutional Identity, Intellectual Landscape, and Discipline-Shifting Agenda. *Journal of Communication*. Vol. 54. 2006. P. 788– 816.
454. Olena Tsvietaieva, Tetiana Pryshchepa, Diana Biriukova, Olena Ponomarenko, Olena Hurko. Analysis of texts of the author's column genre in the Ukrainian and American press. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 11/01-XV. 2021. P. 46–51.
455. Pickett J. *The American Heritage Dictionary of the English Language*. 4th ed. The Free Dictionary. Houghton Mifflin, 2000. 2074 p.
456. Rudzka-Ostyn B. *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 1988. 704 p.
457. *The International Encyclopedia of Communication* / ed. W. Donsbach. 2008. 6038 p.
458. Turner B. S. *The Cambridge Dictionary of sociology*. Cambridge University Press, 2006. 708 p.
459. Ungerer F. Schmid H.-J. *An introduction to cognitive linguistics*. Pearson. 2nd ed. 2006. 400 p.
460. Van Dijk T. A. *Some aspects of text grammars*. The Hague: Mouton, 1972. 375 p.
461. Van Dijk T. A. Action, action description, and narrative. *New literary history*. 1975. № 6. P. 273–294.
462. Van Dijk T. A. *Pragmatics of Language and Literature*. Amsterdam : North-Holland, 1976. 236 p.

463. Van Dijk T. A. Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse. London and New York: Longman, 1977. 261 p.
464. Van Dijk T. A. Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1980. 309 p.
465. Van Dijk T. A. Handbook of discourse analysis. New York: Academic Press, 1985. 228 p.
466. Van Dijk T. A. Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publication, 1997. Vol. 1,2. 356 p.
467. Van Dijk T. A. Critical Discourse Analysis and Conversation Analysis. Discourse And Society, 1999. Vol. 10, № 4, P. 459– 470.
468. Van Dijk T. Critical discourse analysis. In D. Schiffrin D. Tannen and H. Hamilton. The Handbook of Discourse Analysis Oxford: Blackwell, 2001. P. 352 –371.
469. Van Dijk T. A. Discourse and manipulation Discourse and Society. 2006. Vol 17, Issue 3. P. 359–383.
470. Van Dijk T. A. Discourse and power. Macmillan Education. 2008. 308 p.
471. Van Dijk T. A. Discourse and context: A sociocognitive approach. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2008. 254 p.
472. Van Dijk T. A. Society and discourse: How social contexts influence text and talk. *Journal of Language and Politics*. New York: Cambridge University Press, 2009. Vol. 9, №. 3. 469 p.
473. Van Dijk T. A Discourse Studies. A multidisciplinary introduction. Discourse as structure and process. London: Sage SAGE Publications Ltd, 2011. Vol. 1. P. 1–34.
474. Van Dijk T. A., Kintsch W. Strategies of discourse comprehension. New York: Academic Press, 1983. 389 p.
475. Weinrich H. Sprache in Texten. Stuttgart, 1976. 356 s.

476. Weiss G., Wodak R. Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity Basingstoke: Palgrave. 2003. 321p.
477. Wichmann A. Attitudinal intonation and the inferential process. *Speech Prosody*. 2002. P. 11–16.
478. Wiśniewski K. Discourse Analysis. 2006. URL: https://www.quia.com/files/quia/users/arkainc/613/Domain1/Discourse_analysis (дата звернення: 28.02.2022).
479. Wood L. A., Kroger R. O. Doing discourse analysis: Method for studying action in talk and text. Thousand Oaks, CA: Sage, 2000. 240 p.
480. Wodak R. Disorders of Discourse. London: Longman, 1996. 200 p.
481. Wodak R., Meyer M. Methods of critical discourse analysis. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 2001. Vol. 1. P. 1–13. 393 p.
482. Wodak R. Aspects of Critical Discourse Analysis. University Koblenz. *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*. 2002. Vol. 36, № 10. P. 5–31.
483. Wodak R., Chilton P. A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis Amsterdam: John Benjamins, 2005. 320 p.
484. Wodak R., Meyer M. Methods of Critical Discourse Analysis. 2nd ed Vol.1. London: Sage, 2009. P. 1–393.
485. Wodak R. Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis. *Handbook of Pragmatics*, 2011. P. 207–210.
486. Wodak R. Critical Discourse Analysis. Four Volumes. London: Sage, 2012. 1672 p.
487. Worton M., Still J. Intertextuality: Theories and Practices. Manchester, New York: Manchester University Press, 1990. 194 p.